

Ернст-Теодор-Амадей Гофман ЗОЛОТЫЙ ГОРНЕЦЪ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка третя

Видавництво художньої літератури
«Дніпро» Київ — 1968

*Ernst Theodor Amadeus
Hoffmann*

DER GOLDNE TOPF
KLEIN ZACHES GENANNT ZINNOBER
MEISTER MARTIN DER KÜFNER
UND SEINE GESELLEN

5

*Ернст-Теодор-Амадей
Гофман*

**ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ
ТА
ІНШІ
ТВОРИ**

Переклав з німецької

СИДІР САКИДОН

З М І С Т

Вступне слово	
<i>Валерія Шевчука</i>	5
ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ	17
МАЛЮК ЦАХЕС, НА ПРИЗВИЩЕ ЦИНОБЕР	115
МАЙСТЕР МАРТИН-БОНДАР ТА ЙОГО ЧЕЛЯДНИКИ	235

Художник *Вілен ЧЕКАНЮК*

И (Нім) Г 74_в
Київська книжкова фабрика № 1
7-3-4
166-68М

ТУГА ЗА КАЗКОЮ

Маляри, що полишили нам портрети Гофмана, сприймали його по-всякому: одні вирізняли його й справді небуденні очі, наливаючи в них безумного вогню, інші бачили в ньому іронічно примруженого чоловіка, ще інші — мрійника з придумливим поглядом, а сам Гофман — так, із нього був ще й добрий маляр — відтворив себе негарним, з важкуватим обличчям, тривожними очима й добрими, хоч також неправильними, губами. А проте всі, хто лишив нам зображення геніального письменника, мали рацію. Кожен-бо доніс якусь одну визначальну рису його неординарної особи.

Неоднаково оцінювали його і письменники. Вальтер Скотт з огидою відкидав Гофманову творчість. Мовляв, то не мистецтво, а хвороба, наслідок пристрасті до опіуму; навіщо навколо нього влаштовувати дискусії, треба викликати лікаря, хай лікує його, як божевільного. Гете побачив у Гофманові свого ворога. В цьому немає нічого дивного. Адже Гофман так нещадно і так відверто оголосив війну всім твердим приписам естетики класицизму, що його багато хто із сучасників запроторив би до божевільні. Гегель був обурений не менше. Він не міг сприйняти Гофманової естетики. Його дратувало, що письменник руйнує гармонію. Будуючи твердий, трохи деспотичний світ свого бачення прекрасного, Гегель не міг зрозуміти Гофманової іронії, гротеску й дисонансу. Йозеф Ейхендорф безжальний до Гофмана. Гофман — грішний письменник, його книги треба вилучити. В ньому нема примиреності. Він

критикан, що всюди пнеться зі своїм невдоволенням. А ось і власні слова «примиренця» Ейхендорфа: «Гірке невдоволення, обірваність, фрагментальність у всіх писаннях; відчутно, що всі його зображення примиреного життя вимучені й роблені; майже все кінчається в нього кричущим дисонансом». Гофманові земляки певдоволені з його неймовірного успіху у Франції. Це теж кладеться йому за провину.

Іх усіх примирює Вілібальд Алексис. «Вальтер Скотт,— сказав він,— геній стабілізації, а Гофман — геній збурення...» Г. Гейне полишив про Гофмана дуже теплі слова...

Довкола письменника ще довго точилися суперечки, ще довго вирували пристрасті, хтось обурювався, хтось захоплювався, зрозуміло було одне: перед нами постать глибоко своєрідна, особлива, перед нами людина, що мала невсипливе полум'я у грудях і вміла запалювати такий вогонь і в інших. Словесні бурі відшуміли, про них можуть згадати лише педантичні історики літератури, а Гофманова творчість, його дивний чудовий світ гріє, як і грів, людські серця, викликаючи почуття туги за казкою, яке людина завжди боялася втратити. Бо така втрата рівнозначна втраті найдорожчого в людському «я», що дає йому не змоглядну рівновагу, а рівновагу внутрішню, якої, до речі, прагнув і сам Гофман.

Ернст-Теодор-Амадей Гофман народився 1776 року в м. Кенігсберзі. Батьки його жили в нестерпучому шлюбові, що незабаром розпався. Це сталося, коли хлопчикові було три роки. Виховував його дядько, юрист, людина, за свідченням сучасників, дуже пересічна. Гофман був у школі непоганим учнем, дуже рано виявилися незвичайні його здібності до музики й малювання. За сімейною традицією він почав студіювати право в Кенігсберзькому університеті, хоча до тієї

науки особливої любові не мав. Потім щасливо почав свою службу кар'єру в Познані, де мав місце асесора, але його б'урхливий норів не дав йому затриматися там надовше. В Познані він скарікатував свого начальника. Карикатурист із нього був дуже цікавий, — а начальство, звісно, такого не терпить. Письменник переїхав до Плоцька на значно гірше місце. Тут він одружився з полькою Михалиною Рорер, що до кінця його життя була йому добрим ангелом і вміла тактовно рівноважити чоловікову вдачу. 1804 року він одержав призначення до Варшави (тоді пруської) на посаду урядового радника. Гучне, багате варшавське життя (зовсім не схоже на німецьке), свавільне й сповнене втіхи, справило на Гофмана величезне враження. Він чимало часу віддає музиці (до речі, Гофман вважав письменництво другорядним своїм покликанням), сходиться з іншим німецьким романтиком Захарієм Вернером і з майбутнім своїм біографом Ю. Г. Гітцігом. Тут, у Варшаві, потрапляє він у вир наполеонівських воєн, бачить французькі війська, самого Наполеона, російську армію; потім доля кидає його до Берліна, де він уже не має надійної забезпеченості, голодує й шукає місця, стає капельмейстером, поринає в музичну й театральну богему; згодом — знову чиновницька служба, атмосфера пруського двірського суду, спокійна розважна праця, а ввечері — шинки, богема, пиятики, зустрічі з неймовірними людьми (зубожілі князі, генії, що кланяються лише пляшці з горілкою, купці, що прогоріли на наполеонівських війнах), — все це сплітається в химерну какофонію, в якій борсається цей дивний чоловік, і, може, лише толерантність і лагідна доброта дружини — причина того, що він дожив до 47 років. Нарешті, вже перед смертю, ще одна несподіванка — звинувачення «радника вищого апеляційного суду» в демагогії та антиурядовій агітації й арешт

його майже передсмертної казки «Майстер бліх». Але попри все це Гофман пише ночами твори, де, як у свічаді, відбиваються і все його життя, і бажання вирватися з цього життя, і мрія побачити його не таким ординарним і зубоженим.

Ми можемо, проте, розкласти його життя простіше. Воно, попри свою строкатість, ділиться надвоє: Гофман-чиновник і Гофман-митець, точніше, він живе у двох світах — реальним і уявним, поетичним; у світі радників, асесорів і в світі високого фантастичного злету. Туга за казкою, «країною краси й мистецтва», відчувається й тут, і це особлива, гофманівська, туга: різке роздвоєння життя, несумісність обох його частин, різка межа між сонним існуванням чиновника і надміру збудженим — митця. Все це й викликало те дивне, скуте почуття, яке ніколи не полишало письменника, яке завжди підганяло, підхльоскувало, навіть гнало, і коли була тут зупинка, — то була це смерть.

У Гофмановій творчості можна простежити кілька ліній, що визначають суть його письменницького світобачення. Вони — похідне його пошуків поезії, пошуків прекрасного серед маленького буденного світу його сучасників. Одна з них — розклад свого «я», а відтак створення нових, цілком ідентичних фантастичних «я»; робиться це через накладання чи віднімання. «Двійники» — типовий наслідок такого накладання. В «Чортівському еліксирі» чернець Медард протягом довгої, складної історії переходить цілий ряд перетворень і видозмін. «Мое власне „я” стало жорстокою цяцькою примхливого випадку і розточилося в чужі для мене образи, які плавали без керма по морю подій, що бурунило довкола мене». Медард роздвоюється, а в кінці новели двійник проламується до нього крізь підлогу в'язниці. Має відбутися «з'єднання». Цей дру-

гий Медард — чернець. Тобто він анітрохи не змінився від часу роздвоєння.

Бачимо тут два «я»: одне — першопочаткове, незмінне, друге — змінене, що перейшло через цілу низку перипетій. Але, попри все, вони обидва лишилися майже ті самі. Обидва в'язні, обидва приречені на смерть, точніше, незважаючи на довгу втечу другого «я» від початкового, роз'єднатися їм не вдалося. Але Гофман не ставить тут крапки. «Змінений» Медард звільнюється, а «колишній» має загинути. Проте сталося несподіване. «Змінений» Медард кидається на допомогу «колишньому», визволяє його і, коли хоче тікати, тільки-но ступивши перший крок до втечі, відчуває, що йому на спину звалилася людина. Повернувши голову, побачив він над собою страшне обличчя двійника».

Проблема закладена тут дуже велика. Георг Брандес визначив її, як «романтичну роздвоєність і психологію», а можна було б сказати трохи інакше: шукання гармонії в собі і неможливість її віднайти. Врешті, це та сама проблема, яку ставив до розв'язання і Григорій Сковорода: дарма нам знати, чи є на Місяці люди, чи нема, глянємо краще у «власні печери» («Сад божественних пісень»).

Те ж саме, тільки в іншій версії, бачимо і в «Малюкові Цахесі, на прізвище Цинобер». Але тут «я» розкладається інакше: Цахес — це маленьке страховисько, якому фея дала чудовий дар: йому приписують усе найкраще, що творить у його присутності будь-хто інший, тож серед гарних, вихованих людей він сам такий, як вони, навіть більше — здається зразком для інших. В одного він забирає прекрасні вірші, від іншого привласнює хист скрипаля, нарешті, його спокушає кар'єра — і він доходить рангу першого міністра. Мовиться, отже, тут ще й про інше, а саме: про фетишизм людських стосунків і людського успіху в то-

гочасному світі. Не треба мати самому великих здібностей, свідчить новела, *треба вміти користуватися здібностями інших*. Щоб посідати високу посаду, не треба й великого розуму: нікчемність також упорається з найскладнішими завданнями. Малюк Цахес позбавлений поезії, його патронка фея, зітхнувши, погоджується з цим. Але, може, це тримає його в становищі, яке він посідає? Фея, проте, згодна віддати свого улюбленця смерті, хоч малюк Цахес, на мою думку, невмирущий. Але Гофман — мрійник. Малюк Цахес для нього — зло. Він не може лишити зло панівним, особливо в царині своєї мрії, своєї казки. Саме тому Гофман «улаштовує» своїх улюбленців і дає їм щастя, хай і примарне. «Давня вічна пісня про тугу й блаженство» — можна сказати про цю новелу вустами її героя Фабіана... Розклад «я» іде тут через віднімання, тобто «я» мізерніє до решти і зникає. Цахес, коли придивитися пильніше, зовсім позбавлений особистості — віднявши те, що він «позичив» у інших, ми б не побачили нічого.

Туга за казкою проступає й тут. Навіть у цих «щасливих закінченнях». Недаремно обскуранти Гофманового часу вважали його «примирення» за вдаване, за надто вже болючий був цей крик. Все письменникове життя розкладається на найскладніші настрої. Він устиг занотувати свій стан у щоденнику: «Настрій — то романтично-релігійний, то екзальтований, гумористичний настрій, напружений аж до ідей безумства, що часто напливають на мене; то гумористично-дратівливий, музично-напружений, романтичний настрій; то надзвичайно дратівливий настрій, романтичний і вкрай примхливий; то цілком незвичне впадання в тугу, дуже екзальтований, але поетично чистий настрій». Система таких настроїв і становила його поетичний, звільнений від чиновницького сьогодення світ. У «Зо-

лотому горнцеві» — цьому найвищому вияві Гофманової туги за казкою — маємо й цю тему. Йдеться про «часи лихоліття», коли мова природи стала «незрозуміла для звироднілого покоління людського», коли тільки з далекого далля промовляють «духи стихій, вигнані у свої сфери». В цій новелі Гофман розкладає світ дуже чітко, з одного боку — чиновницький, з другого — чудесна казка Саламандра. Між цими світами точиться велика боротьба. Її об'єкти — студент Ансельм і симпатична Вероніка. Коли перший — саме прагнення людини до поезії, то друга — живий набуток тверезого реального світу. Вона рожа цього світу (як Роза в «Мартіні-бондарі»), його окраса й оздоба. Її мрії земні, хоча не йдуть далі солодкого бажання стати дружиною радника. Вона добра душа, але блаженка. Чи не тому автор зв'язує її з силою диявола. Звісно, такий зв'язок дочасний, доки йтиме боротьба за Ансельма. Для «нормального, тверезого світу» химери Ансельмові — божевілля, для самого ж Ансельма — єдино пожаданий вихід з його становиська незграбного, бідного писарчука. Гофман, однак, і в своєму «лихолітньому часові» остаточно поезії не заперечує: вона перемагає в Ансельмі і зазнає поразки у Вероніці. Вероніка щасливо виходить заміж за радника, її мрія збувається, так само як і Ансельмова. Отже, боротьба відбулася, але боротьба ця, як на наші часи, дивна: Гофман не зіштовхує свої два світи як антагоністичні, їхня боротьба навіть не смертельна — гине лише чаклунка.

Коли читавш цю казку, то відчуваєш срібне проміння, що огортає душу. Смукот навпереміж із трохи зідеалізованим захопленням, лагідний гумор, іронія і поруч — нещадний сміх, безвихідь і щасливий кінець. Усе це, проте, дивно очищає читачеву душу, підносить її і викликає святе бажання стати кращим.

Гофман шукає своїх тем та героїв і в глибинах середньовіччя, де можна спочити душею від сьогочасних болів. Особливо його вабить цехова система, коли ремесло було ще мистецтвом і робітник ототожнювався з митцем. У «Майстрі Мартіні-бондарі та його челядниках» це вже період розпаду цехової системи, коли ідилія ремісничої праці — здобуток лише старих людей. Іде боротьба за прекрасну бондарівну Розу. Вона, як уже мовилося, цвіла небуденною красою, довкола неї юрмилися залицяльники, з яких автор згодом визначає трьох: аристократа-юнкера Конрада, маляра Райнгольда і ремісника Фрідріха. Звісно, така боротьба символічна: яке майбутнє має ремісництво, хто і як його посяде і в якій формі воно може зберегти в собі мистецтво? Юнкер Конрад не може одружитися з Розою — надто різні це полюси (чи не тому Конрад поводитьсь, як незграба, він анітрохи не пасує до життя, що ним живе Мартін-бондар). Райнгольд, здавалося б, найкраща Розі пара, але він не витримує прози бондарівства й тікає. Ось його виправдання: «Гай, гай! Я став би добрим бондарем! Цілий тиждень, співаючи, стругав би обручі й клепки, щонеділі ходив би з шановною господинею до дому до церкви святої Катерини або святого Зебальда, а надвечір чвалав би на майдан, і так рік у рік!» Така буденність, звісно, огидна справжньому митцеві. «Жалюгідне ремесло,— каже Райнгольд,— стало мені осоружне, а коли вже треба було зважитися на простацьке життя з одруженням та вступом у майстри, то мені видалося, наче мене хочуть посадити у в'язницю й міцно закути в кайдани». З Розою, отже, з'єднується ремісник, бо й справді, лише ювелірне ремесло єдине не згубило свої злуки з мистецтвом.

Гофман був романтик у кращому розумінні цьо-

го слова. На зламі століть, коли європейське життя збурювали велетенські політичні струси, коли народжувалася нова мораль, коли змішувалися, перехрещувалися, взаємозаперечувалися і збагачувалися різні мистецькі течії, романтика знайшла собі на диво сприятливий ґрунт: була-бо дитиною неспокоїного часу і сама несла неспокій. Найяскравіше вона зацвіла в Німеччині, одночасно — в Англії, а тоді в інших країнах.

Романтизм з усіма різновидами його виріс з опозиції до класицизму, світогляд його протилежний світоглядові просвітників. Розум для письменників-романтиків лиш одна ознака людського духу, а не основна і не найвища; світ — не простий механізм, складений, як машина; він має багато таємничих, захованих частин, творить ще й інше — тіньове; людина в цьому світі теж не ординарна, вона має багато різних сфер; усякі збочення від нормального — це лише свідчення про ті ж таки інші сфери, що збагачують погляд на світ. Це додаткові якості людини; чуттю, настроєві надається особливе значення, що часто домінує, світ ірраціональний вичається так само глибоко, а то й глибше, як реальний, відтак набуває великого значення доля, фатум. З цього погляду романтика повертається до естетики середньовіччя. Романтики перші зі світових митців мали «почуття історії», бачили її як рух, зміну й поступ. Вони пильно й детально досліджують національний фольклор, все більше й більше користуючись його здобутками. Народне марновірство стає свідомою силою, засобом фантастики, її джерелом. А. П. Шамрай у своїй великій праці про Гофмана пише про це так: «Ставлення романтиків до фольклору визначалося прагненням протиставити «космополітичним» тенденціям у творах просвітителів своєрідну поезію, що ви-

никла на рідному ґрунті з глибин народного духу...» Оповідання все фантастичнішає, але ця фантастика поетична, міфологічна, гворена, щоб звільнити себе від тих-таки канонів задля більшої виразності думок і поетичного раціо. На казку вже не дивляться, як на забавку, а вкладають у неї винятково поважний зміст. Твориться, таким чином, особливий романтичний стиль. Нові образи й тематика, потреба змальовувати найскладніші, часто тіньові боки життя, світ незрозумілого, таємничого, примушує шукати нових слів, доводити стиль до величезної вишуканості, до розмаїття художніх засобів. Так, Гофманів «Кіт Мур» побудований як плетиво двох оповідань: одне — Мурового господаря, друге, писане начебто на звороті господарового рукопису — Мурове. За дійсністю завжди стоїть інший, символічний світ (як у «Мартіні-бондарі»), саме тому й кожна буденна річ має кілька значень: справжнє й ареальне, фантастичне (молоток біля дверей у «Золотому горнцеві», кава в «Малюкові Цахесі» і т. д.), тобто, крім свого безпосереднього значення, все набирає глибшого сенсу, вказуючи на інший, здебільшого вищий, світ. Небуденного значення набуває особлива людина, «демонічна постать», геній, пророк тощо.

Але Гофман не вкладається у вузькі рамці естетики романтизму. Про це свідчить хоча б і те, що його мало цінували «чисті» романтики,— у Франції, наприклад, ним захоплювалися символісти й реаліст Флобер. Потім протягом ХІХ ст. про нього говорили мало, і лише ХХ сторіччя з його інтересом до процесу т. з. «відчуження», яке все більше утверджується у світі, де панують безособові форми, знелюднення людини, знову починає захоплюватися Гофманом. Причина тут та сама: Гофманова двоїстість, його два плани: один — реальний, дивовижно точний світ сучасних йому ні-

мецьких вулиць, будинків або й міст (дослідники могли навіть певно визначити, які місця він описував), напрочуд доладно вималювана людина на зламі XVIII і XIX сторіч, і водночас яскрава, аж сліплива, казка, що випливала з того першого світу, руйнувала й заперечувала його. Відтак був творений незрівнянний гротеск, гострий і сміливий, бунтівливий і глибокий. У гротесковому світлі тоне у Гофмана все, навіть його зідеалізований світ, бо й він («Малюк Цахес») у письменника розкладається навпіл: чорне — Цахес і світле — Бальтазар та Проспер Альпанус. Саме тому Гофманова туга за казкою, як уже мовилося, не така, як у інших романтиків. Власне, справжньої туги у них не було, а було прагнення створити казку, світ чудовий і зачарований. Гофманова ж казка — це те, чого в житті нема, але що має бути, це те, що робить людину людиною, це гігантська й небувала боротьба двох, на жаль взаємозаперечних, світів — прози життя й поезії. Звідси стає зрозуміла й письменникова сатира — його сміх і гнів проти філістерського, самовдоволеного світу володаря життя — буржуа.

Такий, у загальних рисах, був поетичний світ Гофмана. Його творчість вражала й вражає, даремно вона стала здобутком культур багатьох народів. Проте вплив її на українську літературу лишився на диво мінімальний. На диво, бо українці мають фольклор, що своєю поетикою, символами і навіть фантастикою дуже наближається до Гофманового світу. Отож, українському читачеві, знаючи свій фольклор, сприймати Гофмана особливо легко й любо.

Валерій ШЕВЧУК

ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ

Казка з нових часів

ВІГІЛІЯ¹ ПЕРША

*Лихі пригоди студента Анзельма.
Пожиточний тютюн конректора².
Паульмана і золотисто-зелені змійки.*

На вшестя, пообідньої пори о третій годині, крізь Чорну браму в Дрездені не йшов — летів один молодик і з поквану трапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старої гидезної перекупки, все розчавив на гамуз, а що навіть щасливо уціліло, то розкотилося геть по вулиці, діставшия веселим дітлахам у здобич від того пана-поспішайла. На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шпетити його на всі заставки, а він, зацікавивши з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного гаманця, якого стара пожадливо видерла йому з рук і вмить сховала. Тоді тісне коло розімкнулося, та поки молодик вибирався з нього, стара відьма закричала йому вслід:

— А, тікаєш, чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!

Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний, що всі мимохідні здивовано зупинялись, і сміхи, які на припочатку залунали були, вмить стих-

---

¹ Вігилія — нічна сторожа в стародавніх римлян; четверта частина ночі.

² Ко н р е к т о р — заступник ректора.

ли. Студент Анзельм (бо це, власне, він і був), хоч і зовсім не втямив чудернацьких слів перекупки, відчув, проте, якийсь мимовільний жах і ще дужче поспішився, щоб утекти з-перед очей зацікавленого натовпу. Проштовхуючись крізь опатну юрбу, він з усіх боків чув гомін:

— Сердешний хлопчина! От проклятуща відьма!

Таємничі слова старої в якийсь дивний спосіб обернули кумедну пригоду на трагічну, аж люди почали співчутливо дивитися на того, кого досі й зовсім не помічали. Жіноча половина вибачала поставному, вродливому юнакові, який ще покращав від ледве стримуваного гніву, всю його незграбність, навіть одяг, що лежав геть поза всякими модами. Бо, власне, його синяво-сірого кольору фрак був так скроєний, що, мабуть, кравець, який його шив, знав тільки з чуток про нові фасони, а чорні оксамитові штани хоч і добре збереглися, та надавали юнакові трохи магістерського стилю, до якого аж ніяк не пасувала ні його постава, ні хода.

Коли студент був уже наприкінці алеї, що вела до Лінкових купалень, йому аж дух забивало. Він мусив уповільнити ходу й ледве наважувався звести очі догори, бо йому ще й досі ввижались навкруг пиріжки та яблука, а кожний приязний погляд тої чи іншої дівчини здавався глузливым сміхом, що спіткав його біля Чорної брами. Так дістався він до входу в Лінкові купальні. Повз нього проходили святково вбрані люди. В середині лунала музика духового оркестру, а гомін веселих гостей щоразу дужчав. Бідолашному студентові аж сльози навернулися на очі, бо й він хотів у день вшестя, що був для нього завжди особливим родинним святом, спізнати втіхи Лінкового раю; еге ж, він мріяв навіть замовити собі півпорції кави

з ромом і пляшку міцного пива, а щоб так знаменито побенкетувати, то й грошей захопив більше, ніж звичайно. І от на тобі, маєш, один фатальний крок у кошак — і по всьому! Про каву, про пиво, про музику, про милування на святково вбраних дівчат — коротше, про всі виміряні втіхи — годі було й думати. Він звільна пройшов повз ці спокуси і звернув на зовсім безлюдну дорогу вздовж Ельби. Тут знайшов він привітну місдинку під бузиною, що виросла з муру, сів на моріжку й набив люльку пожиточним тютюном, що його дістав у подарунок від свого приятеля конректора Паульмана. Перед ним хлюпотіли й шуміли золотисто-жовтаві хвилі прекрасної річки Ельби, за нею славний Дрезден сміливо й гордо здіймав свої світлі вежі у запахуший небокрай, що спускався на квітчасті луки та свіжу зелень лісів, а вдалині, в глибокому присмерку, зубчасті гори давали знати про далеку Богемію. Але похмуро дивився на все це студент Анзельм, пускаючи в повітря хмарки диму, аж нарешті жалі його вилилися в голосні скарги:

— Таки й правда — народився я собі на горі та біду! Що я ніколи не попадав у «бобові королі»¹, що ніколи не вгадував, чіт чи лишка, що мій бутерброд падав на землю завжди намащеним боком,— про все це безголів'я вже й мови нема. Але чи не тяжка моя недоля, що я, навіть самому дідькові на злість студентом ставши, все одно лишився невдахою? Чи надів я коли новий сурдут, не ляпнувши на нього одразу чимось масним, чи обминув коли хоч одного не на місці вбитого цвяшка, щоб не роздерти об нього сурду-

---

¹ На свято трьох королів, перед водохрищами, пекли так звані королівські пиріжки; в один запікали квасолину. Той, кому попадався цей пиріжок, ставав «бобовим королем».

та? Чи привітав коли пана радцю або яку даму без того, щоб мій капелюх не полетів до бісового батька, а сам я, посковзнувшись, не впав ганебне на ковзкій підлозі?

Чи не платив я на ринку щоразу три або й чотири гроші за розтоптані горщики, коли дідько пер мене навпростець, мов того лемінга? Чи я хоч раз коли вчасно прийшов до університету або кудись-інде? Що з того, що я виходжу на півгодини раніш? Варто мені лише стати перед дверима та потягти за дзвінок, як ніби сатана виляє мені на голову повний цебер води або сам я штовхну в дверях якогось пана, і вже маю халепу. Як же мені не спізнюватися?

Ах, ах! Де ви, блаженні сподівання на майбутнє щастя, коли я гордо мріяв доскочити посади таємного секретаря! Але хіба лиха доля моя не відштовхнула від мене найласкавіших заступників і не зробила їх моїми ворогами? Я знаю, що таємний радця, якому мене рекомендували, терпіти не міг підстриженого чуба. Перукар насилу приладнав мені невеличку кіску на потилиці, але, тільки-но я вперше вклонився, обірвалася гемонська шворка і спритний мопс, що мене обнюхував, радісно захопив кіску та й поніс таємному радці. Я перелякано навздогін, спотикаюсь об стіл, де радця снідав і працював заразом; тарілки, філіжанки, пісочниця, каламар — усе полетіло шкереберть, аж забряжчало, і струмок чорнила та шоколаду розлився на щойно складену реляцію.

«Ви що, добродію, збожеволіли?» — репетує таємний радця і виганяє мене за двері. Що з того, що конректор Паульман пообіцяв мені писарську посаду? Хіба ж допустить до цього моя лиха доля, що всюди мене переслідує? Ось хоч би й сьогодні! Так хотілося мені пристойно, статечно відсвяткувати славний день

вшестя, вже поклав був і в кошти ввійти заради цього. Я міг би, як і всякий інший гість у Лінкових купальнях, гордо гукнути: «Кельнере, пляшку міцного пива, та найкращого, прошу!» Я міг би до самісінького смерку сидіти, і то близесенько біля якогось гурту ошатних дівчат. Знаю, я б тоді набрався сміливості, став би зовсім іншою людиною; еге ж, могло б статися навіть і таке, що коли б якась дівчина запитала: «Котра тепер може бути година?» або: «Що це воно там грають?» — я б легко й галантно схопився, не перекинувши навіть своєї склянки, не спіткнувшись об ослін, і, трохи схилившись, ступив би кроків півтора вперед, і сказав би: «Прошу, мадмуазель, до ваших послуг, це грають увертюру з «Діви Дунаю», або: «Щойно вибило шосту». Чи могла б тоді хоч одна людина в світі мені що закинути? Ні, кажу я вам. Дівчатка тільки спозирнули б лукаво одна на одну, як звикле, коли я наважуюсь показати, що і в мене душа не з лопуцька. що й я розуміюся на світських манерах і знаю, як з дамами поводитись. Та заніс мене дідько в той триклятущий кошик із яблуками, і тепер мушу я на самоті розкурювати свій пожиточний тююн...

Але зненацька монолог студента Анзельма обірвався, бо в траві коло себе він почув якийсь дивний шелест, цвіркотіння, що незабаром перейшло на віти та листя бузини, яка схилилась над його головою. То здавалося, наче шелестить вітер у листі, то ніби пташечки, граючись, пурхають поміж вітами й зачіпають їх своїми крилечками. Аж нараз щось зашепотіло, зажебоніло, немовби квіти задзвеніли кришталевими дзвіночками. Анзельм слухав і слухав. Та ось, він і сам не знав як, той шелест, і шепіт, і дзвін перейшли в ледь чутні слова:

— Тихше тут, тихше там,— вгору, вниз між гіллям,

між пишного цвіту ми в'ємось, гойдаємось, між листям звиваємось. Сестрички, сестрички! Швидко, швидко вгору, вниз,— сонце вечірнє промінням стріляє, шурхотить вітрець, шелестить роса, квіти співають, пелюстками ворухать, і ми співаємо в квітах і вітах. Швидко заблісне в небі зоря. Сестрички, сестрички! Пора нам, пора!..

Та чудна мова все не стихала. Студент Анзельм думав: «Це ж вечірній вітрець, та й тільки, але сьогодні він аж наче словами вишіптує». Коли це над його головою ніби задзвонили кришталеві дзвіночки. Він глянув догори й побачив, як три змійки, виблискуючи зеленавим золотом, обвилися навколо віття і простягали свої голівки до вечірнього сонця. Тоді знову щось зашепотіло й зажебоніло ті самі слова, а змійки сповзали й здіймалися вгору і вниз, крізь листя й віти. І коли вони так звивалися, то здавалось, що з бузинового куща крізь темне листя сиплються тисячі смарагдових іскор. «Та це ж вечорове сонце грає так у бузиновому кущі»,— подумав студент Анзельм, але дзвіночки задзвеніли знову — й Анзельм побачив, що одна змійка простягла голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв. Бузиновий кущ ворухнувся й промовив:

— Ти лежав у моїм холодочку, мій пах огортав

тебе, але ти не зрозумів мене. Пах — це моя мова, коли його запалює кохання.

Вечірній легіт пролетів мимо й шепнув:

— Я дув на твої скроні, але ти не зрозумів мене. Подув — це моя мова, коли його запалює кохання.

Сонячне проміння пробилось крізь хмари, і його сяйво наче горіло словами:

— Я обливаю тебе гарячим золотом, але ти не зрозумів мене. Жар — це моя мова, коли його запалює кохання.

І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом усе зарухалось, заворушилось, немовби прокинулось до радісного життя. Квіти пахтіли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї. Але щойно останній промінь сонця зник за горами і присмерк простелив свій серпанок на землю, як пролунав, немов із далекої далини, різкий, грубий голос:

— Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі? Гей, гей, а хто там так пізно шука за горами проміння? Годі вам! Нагрілись на сонці та наспівались! Гей, гей, ану крізь кущі, по траві, ану по траві, по воді! Гей, гей! До-до-лу!.. До-до-лу!

І голос розтанув, як гуркіт далекого грому, а кришталеві дзвіночки урвались різким дисонансом. Все змовкло, і Анзельм уздрів, як три змійки, виблискуючи в траві, проповзли до потічка, зашурхотіли, зашелестіли, бовтнули в Ельбу, а над хвилями, де вони зникли, спалахнув тріскотливо-зелений вогник, засвітився скісно в напрямку міста і зник.

ВІГІЛІЯ ДРУГА

Як студента Анзельма вважали за п'яного та навіженого. Прогулянка по Ельбі. Бравурна арія капельмейстера Грауна. Шлунковий лікер Конраді і мосянжева перекупка.

— Панич, мабуть, несповна розуму! — сказала одна шановна городянка, що, вертаючись укуці зі своєю родиною з прогуляння, зупинилась і, схрестивши руки на животі, спостерігала божевільні витівки студента Анзельма. Бо той обійняв бузиновий стовбур і, звертаючись до віття та листя, безперестанку вигукував:

— О, хоч раз іще блисність і засяйте мені, любі золоті змійки, хоч раз іще дайте почути ваші кришталеві голосочки! Хоч раз іще зазорійте мені, милі блакитні очі, хоч раз, бо загину з болю й гарячої туги за вами! — І він тяжко зітхав, жалісно охкав і трусив з нетерпінням та жагою бузину, яка, проте, замість відповіді, лише глухо й невиразно листям шуміла і, здавалося, глузувала з горя студента Анзельма.

— Панич, мабуть, зовсім з глузду з'їхав, — знову сказала городянка, і від тих слів Анзельм немовби прокинувся з глибокого сну. Немов його раптом облили холодною водою, щоб швидше розбуркати. Тепер тільки він ясно побачив, де був, і усвідомив, як дивний привид звабив його й довів до того, що він, одинцем тут сидючи, почав сам до себе голосно промовляти. Збентежено дивився він на городянку й нарешті схопив капелюха з землі, щоб швидше піти. Аж ось надійшов батько родини, посадовив на траву малятко, яке тримав на руках, сперся на ковчійку, здивовано глянув на студента, прислухаючись до його слів. Потім підняв люльку та капшука з тютюном, що випав у студента, і, подаючи йому, сказав:

— Не лементуйте, паничу, так страшно в темряві й не морочте людей, коли тільки й біди, що занадто зазирали в чарочку, а краще чвалайте додому і гарненько лягайте спати!

Студент Анзельм засоромився і тільки простогнав:

— Ох!

— Ну-ну,— вів далі городянин,— нічого, це може трапитися з кожним, а особливо в таке велике свято, як ушестя, не гріх звеселити своє серце зайвою чарчиною! Таке не завадить навіть і слугам божим, бо панич, здається мені, кандидат богослів'я? Але з вашого дозволу, паничу, я напхаю собі люлечку вашим тютюнцем, бо мій геть вийшов.

Городянин сказав так, бо Анзельм хотів уже сховати тютюн і люльку в кишеню, і поволеньки та обережно став прочищати свою люльку й так само поволеньки почав її набивати. Тим часом до них підійшло кілька міських дівчат. Вони пошепталися нишком із городянкою, похихотіли поміж собою, зиркаючи на Анзельма. А тому здавалось, ніби він стоїть на гострих колючках, на розпечених гвіздках. Тільки він отримав люльку й капшук з тютюном, як ринувся від них, мов очманілий. Усе чудесне, що Анзельм щойно бачив, геть-чисто вилетіло йому з пам'яті, він усвідомив лише, що там, під бузиною, голосно плів усіляку нісенітницю, і це для нього було жахливе, бо він давно вже відчував якусь огиду до всіх, хто розмовляє сам із собою. «Сатана з них промовляє»,—казав їхній ректор, і Анзельм таки й справді в це вірив. Щоб його, кандидата богослів'я, вважали за п'яного в день ушестя — навіть подумати страшно. Він хотів уже звернути в тополеву алею біля Козельського саду, коли почув позад себе голос:

— Пане Анзельме, пане Анзельме, і куди це ви, ради всіх святих, так поспішаєте?

Анзельм зупинився як укопаний, бо певен був, що на нього чигає якесь нове лихо. Голос почувся знову: — Пане Анзельме, а йдіть до нас, ми на вас чекаємо біля річки!

Аж тепер студент зрозумів, що то кличе конректор Паульман, його приятель. Він пішов назад до Ельби й застав там конректора з обома дочками і з реєстратором Гербрандом. Вони саме збиралися сісти в човен. Конректор Паульман запросив і студента покататися з ними по Ельбі, а потім провести вечір у нього вдома в Пірнаському передмісті. Студент Анзельм залюбки прийняв запрошення, бо тим самим думав уникнути лихої долі, що сьогодні, як він гадав, над ним тяжіла. Коли вони переїжджали через річку, трапилося, що на тому боці, біля Антонського саду, запалили фейєрверк. Зашурхотіли, засичали ракети, здіймаючись угору, запалахкотіли в повітрі світляними зорями, розприскуючись тисячами тріскотливих променів та вогнів. Студент Анзельм замислено сидів біля весляра, та коли побачив у воді відбиток іскор і вогнів, що тисячами сичали в повітрі, йому привиділось, ніби річкою пливають золоті змійки. І все чудесне, що він бачив під бузиною, постало знову, немов живе, в його думках і почуттях, і знову охопила його невимовна туга, палка жага, яка так стискала йому груди судомно-болісним захватом.

— Ах, коли б це були ви, золоті змійки! Співайте мені, співайте! В вашому співі, може, з'являться знову любі, кохані сині очі! Ах! Чи не ви це там під водою?

Так заволав студент Анзельм і сильно гойднувся в човні, наче хотів пірнути у хвилі.

— Ви збожеволіли, добродію, чи що? — гукнув весляр і ехопив його за поли. Дівчата, які сиділи біля нього, злякано закричали і втікли на другий бік човна. Реєстратор Гербранд шепнув щось на вухо кон-

ректорові Паульману, той щось відповів, але студент Анзельм зрозумів лише слова: «Таких нападів ще не було?» Зараз же після того конректор Паульман підвівся, пересів ближче до Анзельма і, заклопотано взявши його за руку, спитав поважним начальницьким тоном:

— Як ви себе почуваете, пане Анзельме?

Студент Анзельм замало не знепритомнів, бо душа його збурилась від шаленого роздвоєння, яке він надаремно хотів угамувати. Він тепер ясно побачив, що примарні світлечка золотих зміюк не що інше, як відбиток у річці фейєрверка з Антонського саду, але невідоме досі почуття,— він і сам не знав, утіхи чи болю,— судомно стиснуло йому груди, і коли весляр ударив веслами по воді, аж вона, ніби гніваючись, захлюпотіла й зашуміла, в тім гомоні вчулось йому таємниче шемрання й шепотіння: «Анзельме, Анзельме, чи ж ти не бачиш, як ми увесь час пливемо перед тобою? Сестричка ж дивиться знову на тебе... вір... вір... вір нам!..» І йому здавалося, що він бачить у відбитку три зелено-вогненних смужки. Та коли потім тужно заглянув у воду, чи не визирнуть часом звабливі очі із хвиль, то впевнився, що то лише відзеркалюються освітлені вікна поблизьких будинків. Мовчки сидів він у човні, борючись у душі з собою, але конректор звернувся до нього ще голосніше:

— Як ви себе почуваете, пане Анзельме?

І студент вельми невпевнено відповів:

— Ах, ласкавий пане конректоре, коли б ви знали, ах, які-то дивні речі щойно привиділись мені наяві, з розплющеними очима, під бузиною, коло муру Лінкового саду, ах, то ви б не гнівались на мене, що я, ніби який сновидица...

— Гай, гай, пане Анзельме,— перебив його конректор Паульман,— я завжди вважав вас за солідного

юнака, але снити завидна, снити з розплющеними очима, а потім раптом наміряться стрибнути в воду, на це... пробачте мені... здатні лише божевільні або дурні!

Студента Анзельма зовсім засмутила жорстка мова його приятеля. Тоді озвалася старша Паульманова донька Вероніка, гарненька, квітуча дівчина років шістнадцяти:

— Але ж, любий татку, з паном Анзельмом сталося, мабуть, щось надзвичайне, і він, певне, тільки думає, що не спав, а насправді заснув під бузиною, і йому привиділась різна ота нісенітниця та й засіла міцно в голову.

— Крім того, дорога мадмуазель і шановний конректоре,— вступив у розмову реєстратор Гербранд,— хіба ж не можна впасти наяві в такий собі мрійливий сон? Справді, зі мною таке було одного разу в пообідню пору за кавою, коли я, так би мовити, куняв, бо в цей, власне, момент і відбувається тілесне й духовне травлення, отож я тоді й згадав, немов у якомусь натхненні, де лежить загублений акт; а то ще вчора таким самим чином серед білого дня затанцював у мене перед розплющеними очима чудесний великий готичний шриффт латинського письма.

— Ах, шановний реєстраторе,— промовив на те конректор Паульман,— ви завжди мали нахил до поетичності, а через неї легко впасти у фантастику та романтику.

Але студентові Анзельму було приємно, що його вирятували з вельми сумного становища і тепер не вважатимуть за п'яного чи божевільного. І хоч уже стало досить темно, він уперше, як йому видалося, постеріг, що у Вероніки прекрасні сині очі, і навіть не згадав уже про ті чудові оченята, які бачив у бузині.

Студент Анзельм взагалі забув пригоду під бузино-

вим кушем, він тепер почув себе легко й радісно і дійшов навіть до того в зальотах, що взяв за руку Вероніку, свою захисницю, допомагаючи їй вийти з човна, а коли вона подала йому свою, Анзельм не довго думаючи так спритно й так щасливо провів її додому, що тільки раз і посковзнувся, а оскільки на всій дорозі була одна лише калюжа, то біла Веронічина сукня не вельми й закалялася. Щаслива зміна, що сталася з студентом Анзельмом, не пройшла повз увагу конректора Паульмана. Він знову відчув до нього симпатію і попрохав вибачення за жорсткі слова, яких допустився раніше.

— Еге ж,— додав він,— бувають випадки, коли певні фантазми часто з'являються людям і добре-таки даються знаки, але це тілесна хвороба, від неї дуже стають у пригоді п'явки, що їх, *salva venia*¹, треба ставити до заду, як довів один знаменитий, нині вже небіжчик, учений.

Студент Анзельм тепер і сам не знав, чи він був п'яний, причинний, а чи, може, хворий; в кожному разі йому здавалося, що п'явки зовсім тут зайві, бо всі попередні фантазми зникли, і що більше щастило йому виявити гречності до гарненької Вероніки, то веселіше він себе почував. Після скромної вечері вони стали розважатись, як звичайно, музикою. Студент Анзельм сів за клавір, і Вероніка заспівала чистим, дзвінким голоском.

— Дорога мадмуазель,— сказав реєстратор Гербранд,— ваш голосок — це справжній кришталевий дзвіночок!

— Е, це вже ні! — вихопилось у студента Анзельма, він і сам не зчувся як, і всі подивились на нього здивовано й зніяковіло.— Кришталеві дзвіночки дзве-

---

¹ Пробачте на слові (лат.).

нять у бузиновому куці, і як же гарно, як гарно,— промурмотів він уже нишком.

Тоді Вероніка, поклавши руку йому на плече, запитала:

— Що це ви таке говорите, пане Анзельме?

І студент раптом знову повеселішав і почав грати. Конректор Паульман глянув похмуро на нього, але реєстратор Гербранд поклав ноти на пюпітр і чудесно проспівав бравурну арію капельмейстера Грауна. Студент Анзельм грав ще дуже довго і виконав разом із Веронікою дует, який скомпонував сам конректор Паульман, і до всіх повернувся найкращий гумор. Було вже досить пізно, і реєстратор Гербранд узяв капелюха й палицю, коли це до нього підійшов конректор Паульман і таємниче шепнув:

— А чи не краще буде, шановний реєстраторе, як ви самі скажете славному панові Анзельму... ну, пам'ятаєте, про що ми перед тим з вами говорили.

— Залюбки,— промовив реєстратор Гербранд і, коли всі посідали, одразу почав таку мову: — Є в нашому місті один стариган. Він дивак, але знакоми́та людина і, кажуть, бавиться різними таємничими науками. Та оскільки, власне, таких наук не існує, то я вважаю його за вченого антиквара, ну, а ще за досвідченого хіміка. Я маю на думці нашого таємного архіваріуса Ліндгорста. Він живе, як ви самі знаєте, самотньо в своєму відлюдному старому будинкові, і в вільні від служби години його завжди можна застати в бібліотеці або в хімічній лабораторії, куди він, проте, нікого не пускає. Там є в нього, крім багатьох рідкісних книг, ще й певна кількість арабських, коптських та й інших манускриптів, писаних дуже дивним письмом, що ними жодна з відомих мов не послуговується. Ось він і бажає майстерно скопіювати їх і потребує людину, що справді вміє володіти пером і зможе до

найменшої цяточки передати на пергамені всі знаки, вживаючи туші. Він велить працювати в окремій кімнаті під його власним наглядом і крім харчів платити-ме по таляру за кожний день праці та обіцяє ще й гарний подарунок, якщо праця буде щасливо закінчена. Працювати треба щодня від дванадцятої до шостої. Від третьої до четвертої — обід і відпочинок. Він уже з кількома молодиками робив марні спроби скопіювати манускрипти, тому й попросив мене найти йому вправного каліграфа: а я й згадав про вас, любий пане Анзельме, бо знаю, що ви й дуже гарно пишете, і вельми вправно й чисто малюєте. Отож, якщо бажаєте в цю важку для вас пору до вашого призначення заробляти щодень по таляру, з подарунком на додачу, то будьте такі ласкаві завтра рівно о дванадцятій зайти до пана архіваріуса, а де він мешкає, вам скажуть. Але, боронь боже, не капніть чорнилом на копію, бо тоді доведеться починати все наново, а як на оригінал, то пан архіваріус може викинути вас у вікно, він-бо сердитий добродій.

Студент Анзельм щиро зрадів з пропозиції реєстратора Гербранда. Адже ж ніхто так чисто не писав і не малював, як він, йому страх як подобалось каліграфічно копіювати трудні роботи. Тому він якнайкрасніше подякував своїм доброчинцям і пообіцяв завтра о полудні не спізнитися.

Вночі студентові Анзельму тільки й снилося, що блискучі таляри та їхній приємний дзенькіт. Але хто ж може гудити за таке сердегу, якого ледащиця доля стільки разів ошукувала в кращих надіях, який мусив рахувати кожний гріш і відмовлятися від розваг, що їх потребує юність.

Уже ранесенько другого дня зібрав він свої олівці, воронові пера, китайську туш, бо кращого приладдя, думав він, і сам архіваріус не винайде. Перш за все

він оглянув та впорядкував свої каліграфічні праці й малюнки, щоб показати їх архіваріусові на доказ, що годен виконати його роботу. Все йшло якнайкраще. Здавалось, його вела щаслива зірка, краватка сиділа добре, ніде ніщо не розпоролось, жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалась, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку. Одне слово, рівно о пів на дванадцятку студент Анзельм у сурдуті темно-сірого кольору, в чорних оксамитових штанах, із сувом каліграфічних праць та малюнків під пахвою, з пером у кишені, стояв уже в Замковому провулку, в крамниці Конраді, де випив одну... а може, й дві чарочки найкращого шлункового лікеру, бо отутечки, думав він, лясаючи себе по порожній поки що кишені, задзвенять скоро талярики. Хоч дорога до відлюдної вулиці, де стояв прастарий будинок архіваріуса Ліндгорста, була довга, студент Анзельм опинився перед дверима ще до дванадцятої. Він почав роздивлятися великий молоток на дверях у вигляді бронзового обличчя. Але щойно при останньому могутньому ударі дзигарів з вежі Христової церкви він хотів узятися за той молоток, як раптом металеве обличчя засвітилось гідким синім світлом і розтягнулось у мерзенну посмішку. Ах! Та це ж обличчя перекупки з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім писку, і звідтіль зарипіло, захрипіло: «Дуррню! Дуррню! Дуррню! Стрррривай, стрррривай! Чому тікаєш! Дуррню!»

Злякано відсахнувся студент Анзельм назад і хотів схопитися за одвірок, але вхопився якомсь рукою за шнурок дзвінка і потягнув його. Дзвінок раптом зазеленчав усе гучніше й гучніше, і те різке дзеленчання глузливою луною покотилось по цілому будинку: «Чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!» Анзельма охопив жах і кóрчами пронизав усе тіло. Шнурок дзвінка звис униз і обернувся на білу, прозору велетен-

ську змію, що обвилася навколо нього і стиснула, все міцніше й міцніше зтягуючи свої кільця, аж крихкі його кості затріщали і кров бризнула з жил, просочилася в прозоре тіло змії, забарвила її в червоне. «Убий мене, убий мене!» — намагався він крикнути в смертельній розпуці, але натомість лише глухо захрипів. Змія підвела голову і приклала довгого гострого язика з розпеченого металу Ансельмові до грудей; раптом різкий біль спинив йому пульс. Ансельм знепритомнів. А коли знову прийшов до пам'яті, то лежав на своїй убогій постелі, а перед ним стояв конректор Паульман і казав:

— І що це ви за коники викидаєте, скажіть мені ради всіх святих, любий пане Ансельме?

ВІГІЛІЯ ТРЕТЯ

*Відомості про родину архіваріуса
Ліндгорста. Сині очі Вероніки. Реєстратор
Гербранд.*

— Дух споглядав на воду, і ось вона зануртувала, зашуміла в пінявих хвилях, заревіла й ринула в безодню, що розверзла свою чорну пащу, аби захланно її поглинути. Наче горді переможці, підняли гранітні скелі вгору свої вкороновані шпилями голови, захищаючи долину, поки сонце не прийняло її в своє материнське лоно й не огорнуло палким промінням, немов у гарячих руках плекаючи і гріючи її. Тоді прокинулись із глибокого сну тисячі зародків, що дрімали під пустельним піском, і простягли свої зелені листочки й стебла до матиного обличчя; і, сміючись, як діти, спочивали в чашечках та бруньках, ніби в зелених колисках, квіточки, аж поки, збуджені від матері, не прокинулись і не вбралися в променисті шати, які матуся, їм на втіху, оздобила тисячами розмаїтих барв. Але посеред долини височів чорний пагорок, що

здіймався й опускався, наче груди людини, коли вона зворушена палкою жагою. Із безодні виривались випари і, збираючись у величезні хмари, вороже намагались огорнути материне обличчя. А вона вікликала буревія, що пройшов поміж них, руйнуючи все. І коли чистий промінь знову торкнувся чорного пагорка, він, сповнений захвату, випустив чудову вогненну Лілею, що розкрила свої прекрасні пелюстки, немов укохані уста, щоб сприйняти солодкі материні поцілунки. Тоді з'явилось у долині блискуче світло — це був юнак Фосфор. Його зустріла вогненна Лілея і, охоплена палким нестерпним коханням, стала благати: «Будь моїм вічно, прекрасний юначе, бо я кохаю тебе, і загину, коли ти мене покинеш!» Сказав тоді юнак Фосфор: «Я хочу бути твоїм, прекрасна квітко, але тоді ти, як невдячна дитина, батька й матір покинути мушиш, мушиш забути своїх подруг, ти забажаєш стати величніша й могутніша за все, що тепер, як рівня тобі, з тобою радіє. Туга кохання, що тепер збавенно зогріває все твоє єство, розбившись на тисячі променів, буде тільки тебе мучити й мордувати. Бо почуття викличе нове почуття, і найбільша втіха, що запалить у тобі іскра, від мене кинута, стане безнадійним болем, в якому ти загинеш, щоб відродитися в новому образі. Ця іскра — думка». — «Ах, — благала Лілея, — хіба ж я не можу твоєю бути в тому пломені, що зараз у мені горить? Хіба ж я палкіше тебе кохатиму, ніж тепер, хіба зможу дивитись на тебе так, як тепер, коли ти мене знищиш?» Поцілував її тоді юнак Фосфор, і, немов пронизана світлом, вона спалахнула полум'ям, звідкіль вийшла інша істота, яка, швидко покинувши долину, полинула в безмежні простори, не турбуючись ні за подруг юності, ні за укоханого юнака. А він оплакував утрату коханої, бо його ж привела в ту самотню долину тільки безмежна любов до прекрасної

Лілеї, і гранітні скелі схилили свої голови, співчуваючи юнаковому горю. Але одна з них відкрила своє лоно, і звідтіть вилетів, зашумівши крильми, чорний дракон і сказав: «Мої брати, метали, сплять там, у середині, а я завжди бадьорий і веселий, і хочу тобі допомогти». Ширяючи вгору і вниз, схопив, нарешті, дракон істоту, яка виникла з Лілеї, поніс її на пагорок і обійняв своїми крильми, і з неї стала знову Лілея. Але невідступна думка розривала їй душу, і любов до юнака Фосфора перейшла в пекучий біль, від якого, отруйними випарами овіяні, зів'яли і вмерли квіти, що так раділи, поглядаючи на них. Юнак Фосфор одягнувся в блискучий обладунок, що вигравав тисячами різнобарвних променів, і стявся з драконом. Той своїми чорними крильми бив об юнаків панцир, аж він голосно дзвенів; від могутнього дзвону знову оживали квіточки і, немов барвисті пташки, літали навколо дракона; врешті той занепав на силі і щез у глибинах землі. Лілея була звільнена. Юнак Фосфор обійняв її, повний палкої жаги небесного кохання, і всі квіти, ба навіть високі гранітні скелі, славили її хвальним співом як королеву долини.

— Дозвольте, та це ж тільки орієнтальна пишномовність, шановний пане архіваріусе,— сказав реєстратор Гербранд,— а ми вас просили розповісти нам де-що, своїм звичаєм, про ваше вельми цікаве життя, ну і трохи про ваші пригоди в мандрах, але тільки щось правдиве.

— Ну й що ж,— сказав архіваріус Ліндгорст,— те, що я вам ось тут розповів,— найправдивіше з усього, що я можу вам сказати, добрі люди, і стосується певною мірою і мого життя. Бо я родом саме з тої долини, і вогненна Лілея, що стала наприкінці королевою,— моя пра-пра-пра-прабабуся, а тому я, власне кажучи,— принц.

Усі вибухли шаленим сміхом.

— Еге ж, смійтеся на здоров'я,— вів далі архіваріус Ліндгорст,— усе те, що я розповів, і то лише загально, може вам видатися безглуздою химерою, а проте це не якась нісенітниця чи алегорія, а достеменна правда. Та коли б я знав, що ця любовна історія, якій я завдячую своїм походженням, так мало вам сподобається, то я б краще розповів деякі новини, що про них учора довідався від свого брата.

— Ге, як це? То у вас є брат, пане архіваріусе? Де ж він? Де живе? Також на державній службі чи, може, приватний учений? — Так питали його з усіх боків.

— Ні,— відповів архіваріус байдуже і спокійно, беручи пучку табаки.— Він ступив на погану дорогу — подався в дракони.

— Як ви зволили сказати, найшановніший пане архіваріусе? — перепитав реєстратор Гербранд.— У дракони?

— У дракони? — залунало звідусюди.

— Атож, у дракони,— підтвердив архіваріус Ліндгорст.— І то з розпачу. Ви знаєте, панове, що мій батько недавнечко помер — щонайбільше триста вісімдесят п'ять років тому, і через те я ще й досі ношу жалобу. Він заповів мені, своєму улюбленцеві, розкішний онікс, що його дуже хотів мати мій брат. Ми так непристойно з ним сварилися біля батькової труни, що небіжчикові аж терпець увірвався, він схопився і потурих сходами мого лихого брата. Той так розсердився, що пішов негайно в дракони. Тепер він живе в кипарисовім гаю біля самого Туніса і стереже там славнозвісний містичний карбункул, що на нього зазіхає один шибайголова з некромантів¹, який мешкає саме

¹ Некромант — за стародавніми повір'ями — заклинач небіжчиків і духів.

на літній дачі в Лапландії. Тому брат може відлучатися лише на якихось чверть годинки, коли некромант доглядає у своєму саду саламандрові грядки, і тоді поквапом розповідає мені всі новини, які стались у верхів'ях Нілу.

І вдруге всі присутні вибухли шаленим сміхом, але студентові Анзельму зробилося якось моторошно на душі, і він не міг споглянути в нерухомі поважні очі архіваріуса Ліндгорста, щоб внутрішньо не здригнутися, сам не знаючи від чого. Особливо в грубому, металевому голосі архіваріуса Ліндгорста було для нього щось таємниче, що пронизувало до самих кісток. Меги, задля якої реєстратор і взяв його з собою до кав'ярні, здається, годі було досягнути. Після лихої пригоди перед домом архіваріуса Ліндгорста студент Анзельм ніяк не зважувався навідатися туди вдруге, бо глибоко був переконаний у тому, що лише випадок урятував його коли не від смерті, то від божевілля. Конректор Паульман саме проходив вулицею, коли він непритомний лежав перед дверима, а якась стара жінка, поставивши вбік свого кошика з пиріжками та яблуками, поралась біля нього. Конректор Паульман негайно викликав ноші й наказав перенести його додому.

— Хай думають про мене все, що хочуть,— сказав студент Анзельм,— хай навіть вважають за дурня, хай! Але з молотка на дверях шкірилось тоді на мене проклятуще обличчя відьми з-під Чорної брами. Що потім сталося, краще не говорити, але якби я опритомнів і побачив над собою стару відьму з яблуками,— бо стара, що поралась коло мене, була саме вона,— то зі мною вмить стався б удар або я б збожеволів.

Хоч як переконували його конректор Паульман та реєстратор Гербранд, хоч як доказували, та все марно, і навіть синьоока Вероніка не спромоглася розвія-

ти його глибоку задуму, в яку він поринув. Його й справді вважали тепер за причинного й стали шукати засобів, як би його розважити. На думку реєстратора Гербранда, нічого кориснішого не могло бути на це, як праця в архіваріуса Ліндгорста, а саме — копіювання манускриптів. Ішлося тільки про те, щоб студента Анзельма якимось добре познайомити з архіваріусом Ліндгорстом, а оскільки реєстратор Гербранд знав, що той сливе кожного вечора відвідує одну відому кав'ярню, то й запросив студента Анзельма в тій кав'ярні випити з ним, на його ж, реєстраторові, кошти по склянці пива та викурити люлечку, щоб так чи інакше познайомитися з архіваріусом і домовитися з ним про копіювання манускриптів, на що студент Анзельм вдячно погодився.

— Бог вас винагородить, дорогий реєстраторе, коли ви цього хлопця навчите на розум добрий,— мовив конректор Паульман.

— Бог вас винагородить,— і собі сказала Вероніка, підводячи побожно вгору очі й палко думаючи про те, що студент Анзельм уже й тепер дуже приємний юнак, хоч і несповна розуму!

І коли архіваріус Ліндгорст із капелюхом і ковінкою хотів уже вийти з кав'ярні, реєстратор Гербранд швидко схопив студента Анзельма за руку і, заступаючи дорогу архіваріусові, промовив до нього:

— Найшановніший пане таємний архіваріусе, ось студент Анзельм, який, будши надзвичайно вправний у красному писанні та малюванні, хоче копіювати рідкісні ваші манускрипти.

— Мені надзвичайно приємно,— швидко сказав архіваріус Ліндгорст і, надівши на голову трикутну солдатську шапку та відштовхнувши вбік реєстратора Гербранда й студента Анзельма, квапливо затупотів униз сходами, а ті обидва, вкрай спантеличені, стояли

й дивились на двері, якими він так грюкнув, що завіси забряжчали.

— Ото вже дивак! — зауважив реєстратор Гербранд.

— Ну й дивак,— промурмотів і собі студент Анзельм, почувуючи, що мороз пройшов по його жилах, аж він мало не скам'янів.

Але всі відвідувачі засміялись і сказали:

— Архіваріус був сьогодні знову не в гуморі, але завтра він буде напевне лагідний і не промовить ні слова, а споглядатиме кільця диму із своєї люльки або читатиме газету, тож не слід цим перейматися.

«Бо й правда,— подумав студент Анзельм,— хто б таким переймався. Хіба ж архіваріус не сказав, що йому буде вельми приємно, коли я копіюватиму його манускрипти? І чому реєстратор Гербранд заступив йому дорогу, коли він саме хотів іти додому? Ні, ні, насправді він гарна людина, цей пан таємний архіваріус Ліндгорст, і на диво ліберальний, лише химерно якимось висловлюється. А проте хіба це мені завадить? Завтра рівно о дванадцятій піду до нього, хай навіть проти мене стане сотня мосянжевих бабів із яблуками».

ВІГІЛІЯ ЧЕТВЕРТА

*Меланхолія студента Анзельма. Сма-
рагдове люстро. Як архіваріус Лінд-
горст полетів шулікою, а студент
Анзельм нікого не зустрів.*

Хотілось би мені, любий читальнику, отак просто самого тебе запитати, чи не мав ти в своєму житті годин або навіть днів і тижнів, коли всі твої звичайні справи і вчинки збуджували в тобі лише болісне незадоволення і все, що раніше було для твоїх почуттів та думок важливе й гідне уваги, починало раптом зда-

ватися банальним і нікчемним? Ти й сам тоді не знаєш, що діяти, куди подітись; твої груди хвилює невиразне почуття, що десь колись має здійснитися високе бажання, яке переходить за межі всіх земних утіх і яке дух, немов суворо вихована, боязка дитина, не наважується висловити; і в цій тузі за чимось невідомим, що скрізь, де не йдеш, де не станеш, наче запах мрія овіває тебе прозорими образами, які розпливаються від пильного погляду, ти стаєш німий до всього, що тебе оточує. Ти вештаєшся всюди похмурий, немов безнадійно закоханий, і буденні турботи людського строкатого натовпу не викликають у тобі жодного болю, жодної радості, наче ти не належиш уже до цього світу. Якщо ти, ласкавий читальнику, був коли в такому настрої, то з власного досвіду знаєш стан, в якому перебував студент Анзельм. Взагалі, хотів би я, щоб мені вже й тепер пощастило привести перед твої, ласкавий читальнику, очі живий образ студента Анзельма; бо й справді, за ті нічні безсонні години, які я просиджую, щоб записати його вкрай дивну історію, я маю розповісти ще стільки незвичайного, що, немов дивовижний привид, відсуває повсякденне життя звичайних людей у блакитну далину, аж мені стає боязко, що ти врешті перестанеш вірити в існування студента Анзельма й архіваріуса Ліндгорста, ба навіть, може, в тебе з'являться несправедливі сумніви і щодо самого конректора Паульмана та реєстратора Гербранда, хоч вони, оці виценазані шановні мужі, ще й досі шпацірують по Дрездену. Спробуй, ласкавий читальнику, в чарівному царстві, повному дивних див, що могутніми ударами викликають найвищу втіху і найглибший жах, де сувора богиня ледь відхиляє своє покривало і ми, сподіваючись побачити її обличчя, бачимо часто лише усмішку, що промайне в її поважному погляді, а вона лише жарто-

ма бавить нас розмаїтими дивами, ніби мати своїх любих дітей,— еге ж, у тому царстві, яке часто відкриває нам дух, принаймні уві сні, спробуй, доброзичливий читальнику, розпізнати знайомі образи, які тебе щодень, або, як то звикли казати, в буденному житті оточують, тоді й повіриш, що те чудове царство лежить значно ближче до тебе, ніж ти гадав: саме цього, власне, я щиро й бажаю, саме тому й намагаюся розповісти тобі дивну історію про студента Анзельма.

Отож, як сказано, студент Анзельм від того вечора, коли побачив архіваріуса Ліндгорста, попав у якусь мрійну задуму, що робила його нечутливим до всіх зовнішніх дотиків звичайного життя. Він почував, як невідоме *щось* ворушилось у глибині його ества і завдало йому тої невимовно-блаженної скорботи, що, власне, і є тугою, яка заповідає людині інше, вище існування. Найкраще бувало йому тоді, коли він на самоті блукав луками та лісами, і, ніби відірвавшись від усього, що лучило його з жалюгідним життям, міг найти самого себе в спогляданні тих розмаїтих образів, які повставали в його уяві. Отож трапилось раз, коли Анзельм, із далекого прогуляння вертаючись, проходив повз той незвичайний куц бузини, під яким колись, немов зачарований, бачив так багато дивовижного, він відчув якийсь дивний потяг до рідної місцини на зеленому моріжку, але щойно сів на ньому, як усе, що тоді в невимовному захваті бачив і що немов чужою силою було витиснуте з його душі, знову постало перед ним у найсвіжіших барвах, наче живе. Ба навіть ясніше, ніж тоді, він побачив, що повабні блакитні очі належать Золотисто-зеленій Змійці, яка звивалася в бузині. Певне, то її струнке тіло, звиваючись, іскрами розсипало кристалеві звуки, що втіхою і захватом його сповнили. Так, як і тоді, на вшестя,

обійняв він бузиновий кущ і заволав у середину поміж віття й листя:

— Ах, ще хоч раз звинься, блиснн, майни поміж віттям, кохана Золота Змійко, щоб я тебе побачив!.. Ще хоч раз глянь на мене своїми прекрасними очима! Ах, я кохаю тебе і з туги й жалю загину, коли ти не вернешся!

Але всюди було тихо й глухо, лише, як і тоді, невиразно шумів своїми вітами й листям бузиновий кущ. Проте студентові Анзельму здавалось, ніби тепер він знає, що так непокоїть його душу, чому така болісна, безмежна туга розриває йому груди.

— Це означає,— сказав він,— що я тебе кохаю від щирого серця, до самої смерті, прекрасна Золота Змійко, що я без тебе жити не зможу і загину в безнадії та горі, коли тебе не побачу, коли тебе не матиму як кохану мого серця. Але я знаю, ти будеш моя, і тоді здійсниться все, що чудові сни з іншого, вищого світу мені провіщали.

Тепер щовечора, тільки-но сонце розсипало своє іскристе золото на вершинах дерев, студент Анзельм ходив до бузинового куща і волав найжаліснішим голосом до віття та листя, кликав свою укохану Золотисто-зелену Змійку. І ось одного разу, коли він отак проказував свої благання, з'явився зненацька перед ним довготелесий худий чоловік, загорнутий у світло-сірий плащ, і скрикнув, блискаючи великими, вогненними очима:

— Гей, гей! А хто тут скаржиться і вищить? Гей, гей! Та це ж пан Анзельм, що мої манускрипти бажає копіювати!

Студент Анзельм таки добре злякався цього могутнього голосу, бо це ж був той самий голос, що тоді, на вшестя, волав: «Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі?» — і таке інше. З подиву й переляку він не міг і слова добути.

— Ну, що з вами, пане Анзельме? — питав далі архіваріус Ліндгорст (бо це ж і був саме він у світло-сірому плащі).— Чого ви хочете від бузинового куща? І чому ви не прийшли до мене розпочати роботу?

І справді студент Анзельм ще й досі не міг присилувати себе піти до архіваріуса Ліндгорста додому, хоч того вечора цілком уже відважився був. Але теперечки, коли його прекрасні мрії перебито, та ще й перебив їх той самий ворожий голос, що й тоді зрабував йому кохану, Анзельм не стримався і, тяжким розпачем охоплений, крикнув:

— Хоч вважайте мене за божевільного, хоч ні, пане архіваріусе, мені байдужісінько, але ось тут, на цьому кущі, бачив я на вшестя, Золотисто-зелену Змійку... ах, вічну кохану моєї душі, і вона промовляла до мене чудесним кришталевим голоском, але ви... ви, пане архіваріусе, так страшно зарепетували й закричали над водою...

— Хіба, мії добродію? — перебив його архіваріус Ліндгорст, беручи пучку табаки і якомсь дивно усміхаючись.

Студент Анзельм відчув, як йому відлягло від серця, коли почав говорити про ту пригоду, і йому здалося, що він таки має рацію, відверто звинувативши архіваріуса, бо напевне ж то він гримів з далини. Набравшись відваги, Анзельм промовив:

— Ну, то я вам розповім усе про той фатальний випадок, що стався зі мною на вшестя, а тоді можете говорити, робити, і взагалі, думати про мене що хочете.— І він розповів усі дивні події, починаючи від злощасного кошика з яблуками до втечі трьох золотисто-зелених зміюк у воду. І про те, як люди вважали його за п'яного, а то й божевільного.— Все це,— закінчив студент Анзельм,— я сам бачив, і в моїх

грудях глибоко ще лунає відгомін їхніх ясних, любих голосів, що до мене промовляли; це напевне був не сон, і поки я не вмру з кохання й туги, то буду вірити в зелено-золотистих зміюк, незважаючи на вашу посмішку, шановний пане архіваріусе; я ж бачу, що ви саме цих зміюк уважаєте за витвір моєї розпаленої, перенапруженої фантазії.

— Анітрохи,— відповів архіваріус якнайспокійніше,— золотисто-зелені змійки, яких ви, пане Анзельме, бачили в бузині, були три мої доньки, і певне, що ви закохалися в блакитні очі наймолодшої, Серпентини. Зрештою, я вже знав це на вшестя, і через те, що мені дома, коло робочого столу, надокучив їхній гомін та галас, я й крикнув дівчиськам, що час додому, бо вже й сонце заходило, і всіни досить навтішалися співами та напилися проміння.

Студентові Анзельму здавалось, ніби йому лише ясними словами сказали те, що він сам давно вже відчував, і хоч йому ввижалося, що бузиновий кущ, мур, моріжок і всі речі навколо починають тихо крутитися, проте він підбадьорився і хотів щось сказати, та архіваріус не дав, а швидко зняв рукавичку з лівої руки і, піднісши до очей студентові перстень з каменем, що дивно яскрів і мінився, сказав:

— Подивіться-но сюди, шановний пане Анзельме, те, що ви побачите, може вас дуже втішити.

Студент Анзельм подивився — о диво! З коштовного каменя, наче з вогненного фокуса, прискало у всі боки проміння, що єдналось у ясне, блискуче кришталеве люстерко, де в різноманітних рухах, то літаючи, то сплітаючись, танцювали і стрибали три золотисто-зелених змійки. І коли їхні стрункі тіла, виблискуючи тисячами іскор, торкались одне одного, тоді бриніли чудесні акорди, наче кришталеві дзвіночки, середня змійка з жагою і тугою витягала голівку з люстерка,

а сині очі промовляли: «Чи знаєш же ти мене? Чи віриш мені, Анзельме? Тільки в вірі — кохання; чи зможеш ти кохати?»

— О Серпентино, Серпентино! — покликнув Анзельм у несамовитому захваті. Та архіваріус Ліндгорст дмухнув швидко на люстерко, і проміння, полускуючи, увійшло назад у фокус, а на руці знову заблищав лише невеликий смарагд, на який архіваріус натягнув рукавичку.

— А що, бачили золотих зміюк, пане Анзельме? — запитав архіваріус Ліндгорст.

— Ах, боже, бачив! — скрикнув студент. — І бачив дорогу, кохану Серпентину.

— Тихо! — промовив архіваріус Ліндгорст. — Досить на сьогодні! Зрештою, коли будете в мене працювати, то зможете частенько бачити моїх дівчаток, власне, я даватиму вам таку втіху, аби лиш ви працювали як слід, себто: якнай докладніше і найчистіше копіювали кожний знак. Але ж ви до мене зовсім не приходите, хоч реєстратор Гербранд і запевняв, що незабаром конче з'явитесь, і тому я кілька днів марно чекав на вас.

Щойно архіваріус Ліндгорст назвав ім'я Гербранда, як студент Анзельм одразу відчув, що справді стоїть обома ногами на землі, що він таки студент Анзельм, а цей чоловік перед ним — справді архіваріус Ліндгорст. Архіваріусів байдужий тон, різко контрастуючи з дивовижними явищами, які він викликав як справжній некромант, мав у собі щось моторошне, колючий погляд його блискучих очей, що, немов із футляра, виглядали з кощавих ям худого, зморшкуватого обличчя, ще додавав страху, і студента охопило те ж саме почуття жаху, що й у кав'ярні, коли архіваріус оповідав так багато дивовижного. Він ледве опанував себе, і коли архіваріус запитав ще раз: «Ну, то чо-

му ж ви не прийшли до мене?» — примусив себе розказати все, що сталося з ним біля дверей.

— Любий пане Анзельме,— сказав архіваріус, коли студент закінчив свою розповідь,— любий пане Анзельме, я добре знаю перекупку з яблуками, про яку ви зволите говорити. Та негідниця й мені добре дозволила, але що вона влізла в мосянжевий молоток при дверях, щоб відганяти присмних мені відвідувачів, то справді таке паскудство, що далі нікуди. Візьміть, будь ласка, шановний пане Анзельме, оцю пляшечку, і коли завтра о дванадцятій прийдете до мене та коли знову яка личипа буде шкіритись і скреготіти зубами, то звольте бризнути їй на ніс трохи оцієї рідини, і все буде гаразд. А тепер adieu, любий пане Анзельме. Я ходжу трохи зашвидко і тому не запрошуюю вас іти разом зі мною до міста. До побачення завтра о дванадцятій годині.

Архіваріус дав студентові Анзельму невеличку пляшечку з золотисто-жовтою рідиною і пішов так швидко, що в глибокому присмерку, який тим часом спустився на землю, здавалося, ніби він летить у долину, а не сходить. Він був уже поблизу Козельського саду, коли здійнявся вітер, розвіяв поли його широкого сурдута, аж вони знялись у повітрі, наче пара великих крил, і студентові Анзельму, що зачудовано дивився вслід архіваріусові, видалося, ніби великий птах розгорнув крила, ладнаючись летіти. І саме коли студент удивлявся в присмерк, перед ним, зашелестівши крильми, знявся високо в повітря сірий шуліка. Анзельм добре тепер бачив, що сіра постать, яку він ще й досі вважав за архіваріуса, була шулікою, хоч і не міг зрозуміти, куди ж це так раптово зник архіваріус.

— А може, це він і полетів своєю власною персоною,— сказав студент Анзельм сам до себе,— бо я тепер добре знаю і почуваю, що всі ті образи з далеко-

го чудового світу, які я бачив раніше тільки в дивних снах, увійшли тепер у моє нове життя і кепкують із мене. Та нехай там хоч що буде! Тільки ти живеш і гориш у моїх грудях, дорога, кохана Серпентино! Тільки ти можеш угамувати мою безмежну тугу, що розриває моє єство. Ах, коли ж я гляну в твої прекрасні очі, кохана, люба Серпентино! — Так студент Анзельм волав на весь голос.

— Яке ж погане, нехристиянське ім'я,— пробурчав хтось басом біля нього, мабуть, вертаючись із прогулянки. Студент Анзельм вчасно згадав, де він, і поспішився додому, думаючи про себе: «Ото буде справжня халепа, коли я тепер зустріну конректора Паульмана або реєстратора Гербранда». Але не спіткав нікого з них.

ВІГІЛІЯ П'ЯТА

*Пані радчиня Анзельм. «Cicero de officiis»¹. Мавпи та інша сволога.
Стара Ліза. Рівнодення.*

— З Анзельмом тепер нічого в світі не вдієш,— сказав конректор Паульман,— марні всі мої добрі поради, всі напучення; він ні до чого не береться, хоч у нього найкращі успіхи в науках, а вони ж усьому основа.

Але реєстратор Гербранд зауважив, хитро і таємниче усміхаючись:

— Почекайте лишень, дорогий конректоре; Анзельм — химерний суб'єкт, але з нього ще будуть люди, і коли я кажу: люди, це значить: або таємний секретар, або навіть і радця.

— Рад...— почав конректор, украй здивований, і слово застрягло йому в роті.

---

¹ «Ціцерон про обов'язки» (лат.).

— Ша, ша! — вів далі реєстратор Гербранд.— Я знаю, що кажу! От уже два дні сидить він у архіваріуса Ліндгорста і копіює, архіваріус учора ввечері сказав мені в кав'ярні: «Славного хлопчину порекомендували ви мені, мосьпане, з нього будуть люди!» А коли взяти до уваги архіваріусові зв'язки... ша, ша, про це поговоримо через рік.— З цими словами реєстратор, хитро усміхаючись, вийшов, а конректор, занімівши з подиву й цікавості, так і залишився, немов прикутий, сидіти на стільці. Але на Вероніку ця розмова справила зовсім інше враження. «Хіба ж я не знала,— думала вона,— що пан Анзельм дуже розумний і статечний молодик, що з нього ще може вийти щось велике. Коли б тільки знаття, чи він прихильний до мене? Але хіба ж у той вечір, як ми каталися по Ельбі, він двічі не потис мені руки? Хіба під час дуету не дивився на мене таким поглядом, що аж серце мліло? Так, так, він справді прихильний до мене, а я...» — І Вероніка цілком поринула, як то любляють молоді дівчата, у солодкі мрії про веселе майбутнє. Вона — пані радчиня, живе в прекраснім будинку в Замковім провулку або на Новому ринку, чи на Моріцштрассе, новий капелюшок, нова турецька шаль чудово їй личить, вона снідає в елегантнім негліже на балконі, видаючи куховарці належні вказівки на день: «Та гляди мені не зіпсуй страву, це улюблена їжа пана радці». На неї поглядають потайці мимохідні дженджики, і вона виразно чує: «Але що то за божественна жінка у пана радці, і як же їй до лиця отой чепчик». Таємна радчиня N посилає до неї слугу, щоб запитав, чи зволить пані радчиня поїхати сьогодні в Лінкові купальні. «Передайте їй моє ушанування, але, на превеликий жаль, мене запрошено на чай до президентші Z». Аж ось приходиться сам радця Анзельм, який ще вранці пішов у справах. Він убраний за

останньою модою. «Диви, вже десять! — скрикує він, натиснувши пружину золотого годинника з репетицією і цілуючи молоду дружину. — Як ся маєш, любонько моя кохана, ти знаєш, що я тобі приніс?» — каже він жартівливо і витягає з кишені камізельки пару чудесних наймодніших сережок та й надіває їй замість звичайних, що вона носила. «Ах, які ж гарнесенькі, чудесні сережки!» — скрикує голосно Вероніка і, схопившись з стільця, кидає роботу, щоб подивитися в люстерко на сережки.

— Що з тобою? — вигукнув конректор Паульман, який саме сидів, заглибившись у «Cicero de officiis», і заледве не випустив книжки з рук. — Може, таке сталося, як і Анзельмові?

Але ту мить увійшов до кімнати студент Анзельм, що, супроти свого звичаю, не з'являвся вже кілька днів, і Вероніка злякано й здивовано помітила, що він таки й справді геть змінився. З якоюсь певністю, що раніш анітрохи не була йому властива, говорив він про зовсім інший напрямок свого життя, який став йому аж тільки тепер ясний, про чудові обрії, що перед ним відкрились і не кожному приступні. Конректор Паульман, згадавши таємничі натяки реєстратора Гербранда, був просто ошелешений і щойно спромігся на якесь слово, як студент Анзельм, посилаючись на роботу в архіваріуса Ліндгорста, вже елегантсько й спритно поцілував руку Вероніці й побіг униз сходами.

— Це був уже радця, — прошепотіла Вероніка сама до себе, — і він поцілував мені руку, не посковзнувшись і не наступивши на ногу, як раніше! Він так ніжно на мене поглянув, бо ж, мабуть, справді мене любить. — І Вероніка віддалася знову своїм мріям. А проте їй усе здавалось, ніби поміж приємними сценами з майбутнього домашнього життя пані радчині прозирав якийсь ворожий привид, що глузливо сміяв-

ся й казав: «Все це дурні, простацькі забаганки, ще й до того ж неправдиві, бо Анзельм ніколи не буде радцею і твоїм чоловіком. Він же тебе не любить, хоч у тебе і блакитні очі, і стрункий стан, і гарна ручка». І враз немов хто холодною водою облив їй серце, і глибокий жах стер ті приємні картини, в яких вона бачила себе в чепчикові, з елегантськими сережками. Мало сльози не полились їй з очей, і вона голосно сказала:

— Ах, це ж правда, він не любить мене, і я ніколи не буду пані радчиня.

— Романтичні вигадки! Романтичні вигадки! — закричав конректор Паульман, узяв капелюха, палицю і розгнівано вийшов.

— Цього ще бракувало, — зітхнула Вероніка й дуже розсердилась на свою дванадцятирічну сестру, яка байдужно сиділа коло п'ялець і гантувала.

Тим часом надійшла третя година, саме пора прибирати кімнату й накривати стіл до кави, бо панночки Остер обіцяли відвідати свою товаришку. Але за кожною шафкою, що її Вероніка відсувала, за нотами, що прибирала на клавирі, за кожною філіжанкою, імбричком до кави, які вона брала з шафи, вискакував цей привид, схожий на гномика, глузливо сміявся, поляскував тоненькими, як у павучка, пальцями й кричав: «Таки не буде він твоїм чоловіком, таки не буде твоїм чоловіком!» І коли Вероніка так лоском усе й кинула та втікла на середину кімнати, він, величезний, смугастий, виглянув з-за грубки й забурчав, захрипів: «Не буде він твоїм чоловіком!»

— Сестро, невже ти нічого не чуєш, невже нічого не бачиш? — скрикнула Вероніка, що аж тремтіла зі страху й не могла ні до чого торкнутися.

Франя встала від своїх п'ялець і спокійно та поважно промовила:

— Що з тобою сьогодні, сестро? Ти все кидаєш одне на одне, аж грюки-стуки лунають, треба, мабуть, тобі допомогти.

Але ось увійшли до кімнати веселі панночки, заливаючися сміхом, і ту ж мить Вероніка помітила, що грубку вона сприймала за якусь постать, а деренчаня нещільно зачинених дверцят — за ворожі слова. Однак, поійнята глибоким страхом, вона не могла так швидко заспокоїтися, щоб товаришки не завважили її надзвичайного напруження, яке було навіть помітне з її блілого, неспокійного обличчя. Коли панночки, швидко урвавши свою веселу мову, стали просити її молити, щоб вона розповіла, що з нею сталося, Вероніці довелось признатися, як вона поринула в вельми дивацькі мрії і як раптом серед білого дня її охопило почуття страху перед привидами, чого раніше з нею не траплялось. Вона так яскраво розповіла, як з усіх кутків кімнати її дражнив і висміював маленький сірий гномик, що панночки Остер боязко почали озиратися на всі боки, їм стало аж моторошно на душі. Але саме увійшла Франя з гарячою кавою, і всі троє, швидко схаменувшись, почали кепкувати з такого безглуздя. Ангеліка — так звалася старша Остер,— була заручена з одним офіцером, який служив у війську і довго не давав про себе звістки. Всі вже не сумнівалися, що він або загинув, або тяжко поранений. Ангеліка страх як сумувала, проте сьогодні була така нестримно весела, аж Вероніка дуже здивувалася, що їй висловила їй одверто.

— Люба дівчинонько! — відповіла Ангеліка.— Невже ти думаєш, що я не ношу свого Віктора завжди в серці, в почуттях, у думках? Але тепер я така весела, ах боже мій, щаслива до глибини душі. Адже ж мій Віктор здоровий, і скоро я знову побачу його ротмістром,

прикрашеного орденами, які він отримав за свою безмежну хоробрість. Він був поранений тяжко, але не смертельно, його вдарив шаблею у праву руку ворожий гусар, і він не міг писати, а через постійні переїзди з місця на місце,— бо він не хоче покидати свого полку,— таки геть не мав змоги послати про себе звістку, але сьогодні ввечері він отримує відпустку, щоб остаточно вилікуватися. Завтра він виїде сюди і коли сідатиме в вагон, то отримає звістку, що призначений ротмістром.

— Але ж, кохана Ангеліко,— перебила її Вероніка,— звідки ти все це наперед знаєш?

— Не смійся з мене, дорога товаришко,— сказала Ангеліка.— Але ти й не станеш сміятися, бо ось побачиш, знову вискочить з-за дзеркала маленький сірий гномик! Та годі про це, я ніяк не можу позбавитись віри в щось таємниче бо воно часто очевидно і, я б сказала, переконливо входило в моє життя. А головне, я вірю і зовсім не дивуюсь, як багато інших, що бувають люди з хистом ясновидців; той хист вони можуть викликати в собі лише їм відомим певним засобом. Тут у нас є стара жінка, що особливо таким хистом обдарована. Вона ворожить не так, як усі ворожки, не на картах, не розтопленим оливом, не кавовим фусом, а, відповідно все налаштувавши, разом із тим, хто до неї приходить, дивиться в гладеньке металеве люстерко: в ньому з'являється дивна суміш розмаїтих постатей та образів, які стара тлумачить і з яких черпає відповіді на питання. Я була вчора ввечері у неї і довідалась про свого Віктора щиру правду, в якій нітрохи не сумніваюсь.

Оповідь Ангеліки заронила в Веронічину душу іскру, що незабаром розгорілася в думку розпитати стару про Анзельма та про свої надії. Вона довідалася, що стару звать Рауер, що мешкає вона на безлюдній

вулиці біля Озірної брами, дома буває тільки у вівторок, середу та п'ятницю з сьомої вечора аж до ранку, поки сонце зійде, і любить, щоб до неї приходили самі. Була якраз середа, і Вероніка поклала навідатися до старої під тим приводом, що проведжатиме панночок Остер додому. Так вона й зробила. Ледве попроцавшись біля Ельбського мосту з товаришками, що жили в Новому місті, вона, як на крилах, помчала до Озірної брами і скоро опинилася в безлюдній вузькій вулиці, в кінці якої побачила маленьку червону хатку, де мала жити стара Рауер. Вероніка не могла позбутися якогось моторошного почуття, ба навіть аж здригнулася, коли стала перед дверима хатини. Врешті, перемагаючи внутрішню відразу, наважилась подзвонити. Двері відчинились, і вона темними сіньми помацки пройшла на сходи, що вели вгору, як описувала Ангеліка.

— Чи тут живе пані Рауер? — запитала вона в порожні сіни, бо ніхто не з'являвся. Замість відповіді пролунало довге пронизливе «няв», і великий чорний кіт, вигнувши спину, вимахуючи на всі боки хвостом, поважно пройшов перед нею до дверей кімнати, що на друге «няв» відчинилися.

— Ах, диви, доню, ти вже тут? Заходь, заходь! — с. азала почвара, що вийшла їй назустріч. Побачивши її, Вероніка остовпіла. То була висока, кощава, загорнена в чорне лахміття жінка. Коли вона заговорила, то її гостра, випнута вперед борода затряслась, беззубий рот, над яким навис горбатий сухий ніс, опкірився посміхом, із блискучих, як у kota, очей крізь великі окуляри аж іскри посипались. З-під строкатої хустки витикалось чорне, щетинясте волосся, і, на довершення цієї бридоти, на лівій щоці потворного обличчя аж до самого носа червоніли дві великі плями-опалини. У Вероніки аж дух захопило, і крик, що

мало не вирвався із здавлених грудей, перейшов у тихе зітхання, коли відьмина кощава рука схопила її і затигла до кімнати. А в кімнаті — гармидер, метушня, аж памороки забивало, усе скавчало, нявчало, пищало, вило. Стара grimнула кулаком по столу і крикнула: «Ану, цить, сволото!» І мавпа, заверещавши, стрибнула на бантину, морські свинки втекли під піч, ворон пурхнув на кругле люстро, тільки чорний кіт, немов би лайка старої відьми не стосувалась до нього, спокійно сидів у великому кріслі, на яке він стрибнув одразу, увійшовши до кімнати. Коли все стихло, Вероніка підбадьорилась. Їй уже було не так моторошно, як у снігах, ба навіть і жінка видалась не така гидка. Лише тепер розглянулась вона по кімнаті. Скрізь зі стелі звисали опудала брудних тварин, долі всюди валявся невідомий дивовижний посуд, а в коминку блимав синюватий вогник, з якого іноді вискакували жовті іскри, і тоді зверху щось починало шурхотіти, паскудні кажани, немов із людськими, спотвореними сміхом обличчями, сновигали туди й сюди, полум'я лизало закоптілий мур і розлягалися такі пронизливі, різкі, жалісні звуки, що Вероніку знову охоплював жах.

— З вашого дозволу, мамзелько,— прошавріла стара, посміхаючись, схопила велике помело і, вмочивши його в мідяний казан, покропила коминок. Огонь погас, і в кімнаті стало зовсім темно, наче від густого диму. Але стара вийшла на мить до якоїсь комірчини, принесла запалене світло, і Вероніка вже не побачила ні опудал, ні чудернацького начиння — тепер це просто була бідно обставлена кімната. Стара підійшла до Вероніки ближче і сказала мимривим голосом:

— Я вже добре знаю, чого ти від мене бажаєш, донечко; хочеш довідатись, чи Анзельм одружиться з тобою, коли стане радцею.— Вероніка аж звомпила

з ляку й дива, а стара тим часом правила далі: — Ти ж мені все розповіла дома при батенькові, коли перед тобою стояв імбричок із кавою. Я ж була імбричком, хіба ти не впізнала мене? Слухай, доню! Одцурайся, одцурайся Анзельма, то погана людина. Він топтав моїх синків просто в обличчя, моїх любих синоків, червонощокі яблучка, які, коли б їх люди розкупили, повистрибували б знову з їхніх кишень у мій кошук. Він накладає з старим, а позавчора облив мені лице аурипігментом, аж я мало не осліпла. Дивись, доню, ще й досі видко плями, так мене попик! Покинь його, покинь! Він тебе не любить, він любить Золотисто-зелену Змійку. Він ніколи не буде радцею, бо вступив на службу до саламандрів і хоче одружитися з Зеленою Змійкою. Кинь його, кинь!

Вероніка, що, власне, мала тверду незламну вдачу, зуміла скоро перемогти дівочий страх, відступила крок назад і промовила поважним, рішучим тоном:

— Бабусю! Я чула про ваш хист зазирати в майбутнє і, може, надто квапливою та цікавою будши, хотіла довідатися від вас, чи буде коли моїм Анзельм, якого я люблю і вельми шаную. І зле ви робите, що дражните мене своїм безглуздим базіканням замість виконати моє бажання, бо я хотіла тільки того, що й інші від вас діставали. А що ви знаєте, видно, мої найпотаємніші думки, то вам, певне, легко було б відкрити багато такого, що мене тепер мучить і лякає, але з ваших дурних наклепів на доброго Анзельма я бачу, що нічого більше від вас не довідаюся. На добраніч! — Вероніка хотіла піти, але стара впала їй до ніг, плачучи й ридаючи, і скрикнула, міцно тримаючи дівчину за сукню:

— Вероніко, серденько моє, хіба ж ти не впізнаєш уже старої Лізи, яка тебе на руках носила, плакала, пестила?

Вероніка ледве йняла віри своїм очам, бо впізнала її, хоч, звичайно, старість, а особливо дві плями-опалини дуже змінили колишню няньку, яка вже багато років тому зникла з дому конректора Паульмана. Вона тепер була зовсім не така. Колись замість бридкої строкатої хустки носила вона поважний чепчик, а замість чорного лахміття — квітчасту сукню. Стара підвелася з підлоги і, обійнявши Вероніку, повела далі:

— Може, тобі й нісенітницею здається те, що я сказала, але, на жаль, це правда. Анзельм учинив мені багато шкоди, хоч і ненароком. Він попав до рук архіваріуса Ліндгорста, а той хоче його одружити зі своєю донькою. Архіваріус — мій найзапекліший ворог. Я могла б тобі розповісти про нього багато такого, чого б ти або не зрозуміла, або злякалася б. Він чаклун, але ж і я чаклунка, ось воно що! Я тепер уже бачу, що ти дуже любиш Анзельма, і буду тобі скільки стане сили допомагати, щоб ти щасливо і гарно ступила до подружнього ложа, як ти й сама бажаєш.

— Але ж господи боже, скажіть мені...— скрикнула Вероніка.

— Цить, дитино, цить,— перебила її стара,— я знаю, що ти хочеш. Я стала така, бо мусила, бо не могла інакше. То слухай-но! Я маю спосіб вилікувати Анзельма від безглузлого кохання до Зеленої Змійки і привести його, вже гречним радцею, у твої обійми. Але й ти повинна мені допомогти.

— Ви мені тільки порадьте, бабусю, і я все зроблю, бо дуже кохаю Анзельма,— ледве чутно прошепотіла Вероніка.

— Я знаю,— правила далі стара,— що ти смілива; колись я лякала тебе дідом із торбою, як спати клала, а ти лиш розплющувала очі, щоб його побачити; ти ходила без свічки до найдальшої кімнати й часто лякала сусідських дітей у батьківському пудряникові. Отож

слухай! Коли ти справді хочеш моїм мистецтвом перемогти архіваріуса Ліндгорста і Зелену Змійку, коли справді хочеш Анзельма як радцю мати за свого чоловіка, то вийди тихенько найближчого рівнодення вночі о дванадцятій годині з батькового дому й біжи до мене. Я тоді піду з тобою на роздоріжжя, що тут недалеко в полі, ми зробимо що треба, але хай тебе не лякає все те дивовижне, що ти, можливо, там побачиш. А тепер, моя доню, на добраніч, батенько чекає вже тебе з вечерею.

Вероніка поспішилася додому, поклавши твердо не прогаяти рівнодення. «Стара Ліза має рацію,— думала вона.— Анзельм заплутався в дивних путах, але я звільню його з них і назву своїм назавжди й навічно. Мій він є і мій залишиться, радця Анзельм».

ВІГІЛІЯ ШОСТА

*Сад архіваріуса Ліндгорста з птахами-пересмішниками. Золотий горнець.
Англійський курсив. Паскудні кри-
вувльки. Князь духів.*

— Але може бути й таке,— промовив сам до себе студент Анзельм,— що надчудовий, міцний шлунковий лікер, якого я трохи таки забагато хильнув у мосьє Конраді, спричинився до всіх отих безглузких фантазмів, що так налякали мене перед дверима архіваріуса Ліндгорста. Тому сьогодні я його й не понюхаю і чинитиму опір усім подальшим невдачам, які можуть мене спіткати.

Отож, як і того разу, коли Анзельм збирався вперше відвідати архіваріуса Ліндгорста, склав він свої малярки та каліграфічні взірці, туш та добре застругані воронів пера і вже хотів був іти, коли це йому впала в очі пляшечка з жовтою рідиною, яку дав йому ар-

хіваріус Ліндгорст. Тоді всі дивні пригоди, що їх він зазнав, знову яскраво промайнули в його уяві, і невимовне почуття втіхи й туги пройняло йому груди. Він мимоволі скрикнув жалісним голосом:

— Ах, хіба ж не того йду я до архіваріуса, щоб тільки тебе побачити, моя дорога, кохана Серпентино?

Ту мить йому здавалося, що Серпентинине кохання може бути ціною за його трудну, небезпечну роботу, яку він мусить виконати, і робота ця саме і є копіювання Ліндгорстових манускриптів. Що його вже при вході в будинок, або навіть ще й до того можуть спіткати різні дива, як і раніше, він був переконаний. Він уже не думав про шлунковий лікер Конрадї, а швиденько всунув пляшечку з рідиною в кишеню камізельки, щоб зробити так, як порадив архіваріус, якщо мосянжева перекупка наважиться до нього вишкіритись. А й справді, чи не підняла вона свого гострого носа, чи не блиснули її котячі очі з молотка, коли він о дванадцятій годині тільки-но хотів узятися за нього? Не довго думаючи, Анзельм бризнув рідиною у фатальну пику, і вмить усе згладилось і сплющилося у блискучий круглий молоток. Двері відчинились, і дзвіночки привітно задзеленькотіли по всьому домі: «Дзінь-дзень — добрий день, дїм-бом — в нашім домі — дзелень-бом». Він сміливо пішов широкими прекрасними сходами нагору, упиваючись ароматом рідкісних фіміамів, що плавали по всьому домі. Нерішуче зупинився він у передпокої, бо не знав, у котрі з багатьох прекрасних дверей треба постукати. Аж ось вийшов архіваріус Ліндгорст у широкому одамашковому шлафрокові й скрикнув:

— О, я дуже радий, пане Анзельме, що ви, нарешті, додержали слова, ходіть за мною, бо я повинен зараз же одвести вас до лабораторії.— Він швидко пішов довгими сінми й відчинив невеликі бічні двері, що

вели в коридор. Анзельм сміливо подався за ним; вони ввійшли з коридора до зали, чи, швидше, до чудесної оранжереї, бо з обох боків під саму стелю стояли розмаїті рідкісні чудові квіти й навіть дерева з квітками й листям дивної форми. Магічне сліпуче світло сяяло скрізь, невідомо звідкіль, бо не видно було жодного вікна. Коли студент Анзельм вдивлявся в дерева та кущі, він бачив довгі алеї, що простяглися вдалину. В глибокій темряві густих кипарисів білили мармурові басейни, а з них підносились дивні статуї, що бризкали кришталевим промінням, яке з плюскотом спало вниз у блискучі келихи-лілей; чудні голоси шепотіли, гомоніли в тому дивовижному лісі, всюди струмували прекрасні пахощі. Архіваріус зник, і Анзельм побачив перед собою тільки велетенський кущ вогненних лілей. Сп'янілий від краси і від солодких пахощів чарівного саду, Анзельм стояв, немов зачарований. Аж нараз знялися скрізь хіхи та сміхи, і тоненькі голоски почали дражнити і кпитися:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, звідкіля ви сюди завітали? Чого це ви так вичепурились, пане Анзельме? Чи не хочете часом побалакати з нами про те, як бабуся роздушила задом яйця, а юнкер заляпав святкову камізельку? Ви, певне, ще й досі не знаєте арії, яку вчили від дурнуватою дядька шпака, пане Анзельме? У вас дуже кумедний вигляд у скляній перуці та в чоботях із поштового паперу!

Отакі сміхи та хіхи, та крики, та кпини чулися з усіх кутків зовсім близько від студента, який лише тепер постеріг, що навкруги літають різні барвисті птахи і страшенно сміються та кепкують із нього. Ту мить вогненний кущ лілей рушив до нього, і він побачив, що то архіваріус Ліндгорст, який ніби напустив на нього ману своїм барвистим у жовтих і червоних квітках шлафроком.

— Пробачте, шановний пане Анзельме,— сказав архіваріус,— я вас трохи затримав, але, проходячи мимо, я хотів лише глянути на той чудесний кактус, що розквітне цієї ночі. Ну, то як же вам подобається мій маленький зимовий сад?

— Ах, боже мій, тут прекрасно понад усяку міру, високошановний пане архіваріусе,— відповів студент,— але строкаті птахи вже занадто глузують з моєї нікчемності!

— А чого ви тут базіки розпустили? — скрикнув сердито архіваріус у куці.

Тоді вицурхнув великий сірий папуга, сів на миртову гілку біля архіваріуса і, дивлячись надзвичайно поважно й статечно крізь окуляри, що сиділи на його закарлюченому дзьобі, прохрипів:

— Не гнівайтесь, пане архіваріусе, мої свавільні бешкетники знову розбестились, але пан студіозус сам винуватий, бо...

— Та годі, годі! — урвав архіваріус старого папугу.— Знаю я тих негідників, але вам належало б їх краще в руках держати, мій друже! Ходімо далі, пане Анзельме!

Ще через багато дивачно прибраних покоїв пройшов архіваріус, аж студент ледве встигав за ним і тільки побіжно міг споглянути на чудної форми меблі та інші невідомі речі, якими все там було переповнене. Нарешті прийшли вони до великої кімнати; архіваріус зупинився, задивившись угору, а тому Анзельм мав час натішитись красою її простої оздобы. Із лазурово-блакитних стін виходили золотаво-мосянжеві стовбури високих пальмових дерев, що склепінням сплітали вгорі своє велетенське, блискучо-смарагдове листя; посеред кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого

Анзельм, тільки-но його уздрів, уже не міг одвести погляду. Здавалося, ніби в тисячах миготливих відблисків дзеркального золота вигравали розмаїті видива, іноді він бачив і самого себе з тужно простягненими руками — ах! — коло бузини... Серпентина вилася вгору і вниз, дивлячись на нього урочими очима. Анзельм не тямився з божевільного захвату.

— Серпентино, Серпентино! — закричав він; архіваріус Ліндгорст швидко обернувся й запитав:

— Що ви сказали, дорогий пане Анзельме? Мені здається, ви зволили кликати мою доньку, але вона ген аж на другій половині дому, в своїй кімнаті, і тепер саме в неї година музики, ходімо лишень далі!

Анзельм сливе несвідомо пішов за архіваріусом; він більше нічого не бачив і не чув, поки той не схопив його міцно за руку й не сказав:

— Ось теперечки ми на місці.

Анзельм наче зі сну прокинувся й помітив, що вони прийшли до просторої, кругом заставленої книжковими шафами кімнати, яка нічим не відрізнялася від звичайної бібліотеки чи кабінету. Посередині стояв великий письмовий стіл, а перед ним м'яке крісло.

— Оце поки що,— сказав архіваріус Ліндгорст,— ваша робоча кімната; чи будете ви в майбутньому працювати в другій, блакитній бібліотечній залі, де ви так зненацька вигукнули ім'я моєї доньки, я ще не знаю, але найперше хотів би впевнитися, чи справді ви здатні виконати доручену вам роботу згідно з моїм бажанням та потребою.

Студент Анзельм зовсім підбадьорився і не без внутрішнього самовдоволення витяг із кишені свої малюнки та писання, переконаний у тому, що архіваріус буде вельми втішений його надзвичайним талантом. Та ледве той глянув на перший аркуш найелегантнішого англійського письма, як чудернацько посміхнув-

ся і покрутив головою. Так само сприймав він і кожний подальший лист, аж студентові Анзельму кров ударила в голову, і, коли посмішка стала врешті зовсім глузлива й зневажлива, він не витримав і сказав.

— Здається, пан архіваріус не вельми задоволений моїм мізерним талантом?

— Любий пане Анзельме,— сказав архіваріус Ліндгорст,— до мистецтва краснопису ви маєте справді чудесний хист, але тим часом я добре бачу, що мені доведеться покладатися більше на вашу пильність та на добру волю, аніж на ваше вміння. Можливо, тут ви нені ще поганий матеріал, який ви вживали.

Студент Анзельм почав докладно оповідати про своє давно визнане мистецтво письма, про китайську туш, про свої найкращі воронові пера. Тоді архіваріус Ліндгорст подав йому аркуш англійського письма і сказав:

— Міркуйте самі!

Анзельм стояв, наче громом прибитий: його писання мало найжалюгідніший вигляд. Це були якісь гачки без правильного натиску, без жодної пропорції між великими й малими літерами, і, на домір злого, вдалі рядки були зіпсовані ганебними, немовби школярськими кривульками.

— Ще й до того,— правив далі архіваріус Ліндгорст,— ваша туш нетривка.— Він умочив палець у склянку з водою і ледве доторкнувся до літер, як усе зникло без сліду.

Студентові Анзельму здалося, ніби якесь страшидо здушило йому горло, він не міг промовити й слова. Так і стояв він з нещасним аркушем у руках, та архіваріус Ліндгорст голосно засміявся і промовив:

— Не журіться, дорогий пане Анзельме, що ви досі не могли цього виконати як слід, либонь, тут вам більше пощастить, та й матеріал у мене кращий, ніж той, що був у вас. Тож спокійно беріться до роботи.

Архіваріус Ліндгорст спочатку дістав якусь рідку чорну суміш, що видавала зовсім особливий запах, тонко загострені, дивного кольору пера та аркуш надзвичайно білого й гладенького паперу, а потім уже вийняв із замкнутої шафи арабський манускрипт — і, коли Анзельм сів за роботу, вийшов із кімнати. Студентові Анзельму не раз уже доводилось копіювати арабські манускрипти, тому перше завдання видалось йому не дуже важким.

— Як попали кривульки на моє прекрасне англійське писання, відає тільки бог та архіваріус Ліндгорст, — сказав він, — але дам собі голову відрубати, що не від моєї руки.

З кожним словом, яке щастило йому вдало написати, зростала його впевненість, а з нею і вправність. Та й писалося йому новими перами вельми добре, а таємниче чорнило, темне, як воронове крило, вільно лягало на сліпучо-білий пергамен. Від такої пильної, напруженої праці йому ставало все привітніше в самотній кімнаті; він зовсім уже оговтався з роботою, яку сподівався щасливо закінчити. Коли вибило третю годину, архіваріус покликав його до сусідньої кімнати на смачний обід. За столом архіваріус Ліндгорст був дуже веселий. Він розпитував студента Анзельма про його друзів, про конректора Паульмана та регстратора Гербранда й розповідав, переважно про останнього, дуже багато кумедного. Добрий старий рейнвейн вельми припав Анзельмові до смаку і зробив його балакучішим, ніж звичайно. Коли вибило четверту, він устав, щоб іти до роботи, і така пунктуальність, здається, також сподобалась архіваріусу Ліндгорсту. І якщо Анзельмові вже до обіду щастило добре копіювати арабські знаки, то тепер робота пішла ще краще, ба, він навіть сам не міг збагнути, чому так швидко й легко копіював ці кучеряві знаки чужого письма. Йо-

му здавалося, немовби в глибині душі якийсь голос виразно шепоче: «Ах, хіба ж міг би ти виконати все це, коли б не носив її в думках, у серці, коли б не вірив у неї, в її кохання!» І по кімнаті війнуло тихим, тихим, ніжним кришталевим дзвоном: «Я тут біля тебе, близько-близесенько! Я помагаю тобі, будь мужній, будь непохитний, коханий Анзельме! Я працюю з тобою, щоб ти став моїм!» І коли він захоплено слухав той дзенькіт, то все зрозуміліші ставали йому невідомі знаки, тепер Анзельмові досить було тільки глянути в першотвір, і вони, здавалося, стояли вже написані блідими рисочками на пергамені, лиш бери й наводь їх виправно чорнилом. Так він працював і далі, оточений лагідними, втішними звуками, немов солодким ніжним подихом, поки не вибило шосту годину і поки архіваріус Ліндгорет не ввійшов до кімнати. Дивно посміхаючись, він підійшов до столу; Анзельм мовчки встав. Архіваріус усе ще дивився на нього ніби з глузливою посмішкою на устах, та ледве глянув на копію, як посмішка перейшла в глибоку, урочисту поважність, що геть змінила його обличчя. Він мовби раптом став інший. Очі, що раніш промінилися іскристим вогнем, тепер дивилися невимовно лагідно на Анзельма. Легкий рум'янець забарвив його бліді щоки, зникла іронія, яка раніше стискала рот, приємні, м'яко окреслені вуста його, здавалось, ось-ось розтуляться і злине мудра, зворушлива мова. Вся постать його зробилася вища, поважніша, широкий плафрок лежав згортками, як королівська мантія, на грудях і плечах, біле волосся, що спадало кучерями навколо високого, відкритого чола, стягнуте було вузьким золотим обручем.

— Юначе! — урочистим тоном почав архіваріус.— Юначе, про ті стосунки, що єднають тебе з усім найлюбішим і найсвятішим для мене, я знав раніше, ніж

ти гадаєш. Серпентина кохає тебе, і чудесна доля, фатальні нитки якої прядуть ворожі сили, здійсниться, коли вона буде твоя і коли ти, як належний посаг, отримаєш золотий горнець, її власність. Але тільки боротьба зродить твоє щастя у вищому житті. Ворожі стихії нападуть на тебе, і лише внутрішня сила, з якою ти протистанеш тим нападам, може тебе врятувати від ганьби й загибелі. Працюючи тут, ти складаєш свій іспит; віра й пізнання приведуть тебе до близької мети, коли ти витриваєш на тому, що мусив почати. Будь їй вірний душею, тій, що кохає тебе, і ти побачиш дивні чуда золотого горця, і щасливий будеш назавжди. Бувай здоров! Архіваріус Ліндгорст чекає на тебе завтра о дванадцятій годині у своїм кабінеті. Прощай! — Архіваріус легенько вивів студента за двері, замкнув їх за ним, і Анзельм опинився в кімнаті, в якій обідав, а звідтіль єдині двері вели в коридор.

Зовсім приголомшений дивними явищами, став він перед дверима дому, коли ось над ним відчинилось вікно. Він глянув угору — то був архіваріус Ліндгорст, у світло-сірому сурдуті, достеменно такий, яким він його вперше бачив. Студент почув, як він крикнув до нього:

— Гей, дорогий пане Анзельме, про що це ви так задумалися? Може, вам арабістика не йде з думки? Привітайте-но пана конректора Паульмана, якщо зайдете до нього, і приходьте завтра знову рівно о дванадцятій. Гонорар за сьогодні вже лежить у правій кишені вашої камізельки.

І справді, студент Анзельм знайшов блискучий талар у кишені, але нітрішечки не втішився.

— Що з цього вийде — не знаю, — сказав він сам до себе. — Хоч мене й посіли божевільні мрії, оточили привиди, та в душі моїй живе люба Серпентина, і я

краще загину, ніж її зречуся, бо знаю, що думка в мені вічна, і ніяка ворожа сила не зможе її знищити. Але ж хіба думка — це не кохання Серпентини?

ВІГІЛІЯ СЬОМА

Як конректор Паульман вибив попіл з люльки та й пішов спати. Рембрандт і Пекельний Брейгель. Чарівне люстерко і рецепт лікаря Екштайна проти невідомої хвороби.

Нарешті конректор Паульман вибив попіл з люльки і сказав:

— Ну, тепер уже час і відпочивати.

— Звичайно,— промовила Вероніка, стурбована тим, що батько довго засидівся, бо вже давно вибило десятую годину. І щойно конректор пішов до своєї робочої кімнати, яка правила й за спальню, ледве Франине сопіння сповістило, що й вона міцно заснула, як Вероніка, що про людське око також лягла в ліжко, тихенько встала, одягнулась, накинула на себе плащ і вислизнула з дому. З того часу, як Вероніка востаннє була в старій Лізи, Анзельм усе стояв їй перед очима, і вона сама не знала, що ж то за голос раз у раз промовляє, ніби Анзельмів опір залежить від якогось її ворога, що держить його в своїх лабетах, які Вероніка може розірвати лише таємничим засобом магічного мистецтва. Її довіра до старій Лізи зростала з кожним днем, і навіть враження чогось моторошного, жахливого так притупились у ній, що все чудове, дивне в їхніх стоеунках зі старою являлось Вероніці лише в світлі незвичайного, романтичного, і це особливо її вабило. Тому вона твердо поклала витримати пригоду в рівнодення, хоча б їй навіть загрожувала небезпека й тисячі неприємностей удома. Нарешті прийшла ця фаталь-

на ніч, якої стара Ліза обіцяла дати їй поміч і розраду. Вероніка, давно вже звикнувши до думки про нічну мандрівку, почувала себе зовсім бадьоро. Стрілою пролинула вона безлюдними вулицями, незважаючи на бурю, що лютувала надворі й жбурляла їй в обличчя краплистим дощем. Глухо вибив дзвін Христової вежі одинадцятую годину, коли Вероніка, мокра як хлющ, підійшла до хатини старої.

— Ой любочко, любочко, ти вже тут! Ну, стривай, стривай! — гукнула та згори і зараз же спустилася вниз до дверей з наладнованим кошиком у супроводі свого кота. — Ну, то ходімо, зробимо що треба, а нам має пощастити, бо ніч дуже сприятлива.

Сказавши так, стара схопила холодною рукою тремтячу Вероніку, дала їй нести важкого кошика, а сама взяла казан, триниогу й лопату. Коли вони вийшли в поле, дощ уже перестав, але буря лютувала ще сильніша. В повітрі вили тисячі голосів. Жахливий несамовитий зойк спадав із чорних хмар, що швидкоплинно клубочились угорі і ~~вже~~ бгортали в густу темряву. Але стара прудко йшла вперед, покрикуючи пронизливим голосом:

— Світи, світи, мій молодчику!

Раптом перед ними сплелись і схрестились блакитні блискавиці, і Вероніка помітила, що то кіт, стрибаючи навколо них, світив їм, прискаючи тріскучими іскрами, і що то його жахливий і несамовитий зойк чула вона, коли буря на хвильку вщухала. Вероніці аж дух забивало, ніби якісь гострі, холодні як лід пазури впивалися їй у нутроці, але, зібравшись на силі, вона міцно схопилася за стару й прошепотіла:

— Ну, мусимо виконати все, а тоді хай там хоч що!

— Так, так, доню моя! — відповіла стара. — Тримайся, і я тобі подарую щось гарне, ще й Ансельма на додачу.

Нарешті стара зупинилась і сказала:

— Ось ми й прийшли.

Вона викопала яму, висипала туди вугілля, поставила триногу, а на неї казана. І все якось дивно розводила руками, а навколо все кружляв кіт. З його хвоста сипались іскри, утворюючи вогняне коло. Скоро вугілля загорілось, і блакитне полум'я з-під триноги вибухло вгору. Вероніка скинула плаща й серпанок і сіла навпочіпки біля старої, а та схопила її руки й міцно їх стиснула, втупившись у дівчину палючими очима. Тепер ті дивовижні речі, які стара дістала з кошика й кинула в казан,— чи то квіти, чи метал, чи зілля, чи що живе, годі було розпізнати,— почали кипіти й шумувати. Стара облишила Вероніку, схопила залізного ополоника й заходилася мішати в казані, а тим часом Вероніці наказала пильно дивитися в казан і всі свої думки скерувати на Анзельма. Тоді знову кинула в казан якогось блискучого металу, пасмечко волосся, що його Вероніка вирізала собі на тім'ї, і невеличкого персня, якого дівчина довго носила. Водночас стара моторошним голосом вигукувала щось незрозуміле, а кіт, безперестанку кружляючи, жажливо нявчав і вищав.

Хотів би я, ласкавий читальнику, щоб тобі довелося двадцять третього вересня бути на дорозі до Дрездена. Надаремне вмовляли тебе на останній станції, коли вже звечоріло, залишитись ночувати; привітний господар казав: «Надворі темно, буря, злива, і взагалі вночі перед рівноденням нерозумно їхати в темінь». Але ти на це не зважив, цілком слушно міркуючи: «Я дам поштареві цілий таляр на горілку, і щонайпізніше о першій годині буду в Дрездені, де мене в «Золотому янголі» чи в «Шоломі», а то і в «Штатнаумбурзі» чекає смачна вечеря та м'яка постіль». І ось отак їдучи в темряві, ти раптом уздриш удалині якесь

дивне миготливе світло. Тоді, ближче під'їхавши, побачиш вогняне коло, в середині якого, біля казана, звідкіль вибухають густі клуби диму та червоне проміття з іскрами, сидять дві постаті. Якраз повз це багаття і йде твоя дорога, але коні пирхають, топчуться, стають дуба, машталір лається, хреститься, лупцює коней, а вони ані руш. Мимоволі ти стрибась із воза і підбігась трохи вперед. Тепер ти ясно бачиш струнку милу дівчину, що в білій нічній сорочці стоїть навколішки біля казана. Буря розплела їй довгі каштанові коси, і вони розвіваються на вітрі. Її прекрасне янгольське личко осяяне сліпучим вогнем з-під триноги, але страх облив його крижаним потоком, воно закам'яніло і стало бліде, як у мерця, а в нерухомому погляді, в піднятих бровах, в устах, надаремне розтулених до розпачливого крику, якому несила вирватись з її грудей, здавлених невимовним болем, ти бачиш ляк, жах; її маленькі, судомно стиснені ручки піднесені вгору, немовби в благанні до янголів-хранителів, щоб захистили і врятували її від пекельних потвор, які зараз можуть слухняно з'явитись на поклик могутньої ворожби. Так непорушно і клячить вона, як мармурова статуя. Насупроти неї сидить навпочіпки довготелеса, худа, мідяно-жовта жінка з гострим, наче в яструба, горбатим носом і блискучими, як у kota, очима, з-під чорного наопашки плаща стирчать голі, кощаві руки; мішаючи пекельне вариво, вона регоче і кричить хрипким голосом серед ревіння й стогону бурі. Я певен, що й тобі, любий читальнику, хоч би ти не боявся ні тучі, ні грому, волосся стало б догори, коли б ти споглянув на цю живу картину, гідну пензля Рембрандта або Пекельного Брейгеля. Але ти не міг би звести очей з дівчини, яка була в відьомському полоні, і електричний струм пронизав би всі твої жили її перви, блискавично запалив би в тобі відважну

думку — опертися таємничим силам вогненного кола, і від цієї думки зник би й весь твій страх, з якого вона сама й виникла. Тобі вдалося б, що ти сам став одним із тих янголів-хранителів, до яких молиться смертельно перелякана дівчина, що ти навіть мусиш негайно витягти пістоля з кишені і без слова застрелити стару! Але тим часом, так жваво про це думаючи, ти б голосно закричав: «Гей, там!» або: «А що там таке скоїлось?» чи: «А що ви там робите?» Машталір затрубив би в свій ріг, стара скотилась би в окріп, і вмить усе зникло б у задушливім чаду. Чи знайшов би ти дівчину, яку так палко шукав би в темряві, не можу запевнити, проте чари старої чаклунки ти б знищив і ману магічного кола. в яке так легковажно потрапила Вероніка, розвіяв би. Але ні ти, любий читальнику, ні хто інший не їхав і не йшов тією дорогою двадцять третього вересня в буряну, на чаклунство сприятливу ніч, і Вероніка, смертельно налякана, мусила сидіти біля казана, аж доки чари дійшли кінця. Вона добре чула, як навколо неї ревіло та стогнало, як різні препогані голоси мукали, мекали навперебій, але не підводила очей, бо відчувала, що вигляд тих страхів і мерзот, які оточують її, може припровадити до згубного, невігойного божевілля. Стара перестала мішати в казані, чад розвіювався, і ось уже тільки маленький спиртовий вогник лишився блимати на дні казана. Тоді стара вигукнула:

— Вероніко, дитино моя кохана! Глянь на дно! Що ти там бачиш?.. Що ти там бачиш?..— Але Вероніка не могла відповісти, хоч їй і здавалося, що там кружляють невизначні постаті. Та ось вони почали виступати щораз ясніше, аж раптом із глибини казана з'явився Анзельм, приязно усміхаючись і подаючи їй руку. І Вероніка голосно скрикнула:

— Ах, Анзельм Анзельм!

Тоді стара відкрила в казані кран, і розтоплений метал, шиплячи й потріскуючи, полився в маленьку форму, яку вона підставила. Чаклунка схопилася з місця, завищала, закружляла, дико, бридко вимахуючи руками:

— Ділові кінець! Дякую тобі, мій юначе! Добре стояв на варті. Гей, гей! Він іде! Загризи його! Загризи!

І раптом у повітрі почувся могутній шум, ніби величезний орел зашурхотів крилами, спускаючись додолу, і пролунав жахливий голос:

— Гей, гей! Сволото! Ану геть звідсіль у болото!

Стара, виючи, беркицьнулась на землю, а Вероніка впала непритомна. Коли вона знову прийшла до пам'яті, був уже білий день, вона лежала в постелі, а Франя стояла з чашкою гарячого чаю і питала:

— Скажи мені, сестро, що з тобою? Ось я стою вже з годину чи, може, й більше, а ти лежиш, немов у гарячці, непритомна, охкаєш і стогнеш, аж нам страшно стало. Татко не пішов сьогодні в клас і скоро приведе лікаря.

Вероніка мовчки взяла чай і, поки пила його, перед очима в неї яскраво промайнули жахливі картини минулої ночі. «Та невже ж це справді був лише жахливий сон, що мучив мене? Але ж я вчора ввечері таки ходила до старої, це ж було двадцять третє вересня! А може, я справді ще вчора захворіла, і все це мені тільки примарилось? А захворіла через те, що весь час думала про Анзельма і про дивну бабу, яка видавала себе за Лізу і тим тільки жаху напускала на мене?»

Франя, що була вийшла, вернулася знову з Веронічним зовсім мокрим плащем у руках.

— Подивись-но, сестро,— сказала вона,— що сталося з твоїм плащем. Напевне, буря вночі розчинила вікно,

перекинула стільця, на якому висів плащ, і ось він зовсім змок.

Це тяжко вразило Веронічине серце, бо тепер вона усвідомила, що то не сон її мучив, а вона таки була в старій. І Вероніці стало страшно й моторошно, і гарячковий дроз проїшов їй по тілу. В судомному тремтінні натягла вона покривало на себе і враз відчула на грудях щось тверде. Сягнувши рукою, дівчина намацала ніби якийсь медальйон. Коли Франя вийшла з плащем, Вероніка вийняла його і побачила, що то було маленьке, кругле, виглянсуване металеве люстерко.

— Це подарунок старій! — скрикнула вона жваво, і їй видалося, мовби вогненне проміння вибухнуло з люстерка і проїняло їй душу збавеним теплом. Гарячка минулася, і все її ество охопило невимовне почуття втіхи й солодкої знемоги. Анзельм не виходив у неї з думки, і, коли вона всі свої мислі скерувала на нього, він приязно усміхнувся до неї з люстерка, наче живий мініатюрний портрет. Але скоро їй видалося, ніби вона вже бачить не портрет, ні, а самого студента Анзельма, живого. Він сидить у якійсь високій, дивно прибраній кімнаті і старанно пише. Вероніка хоче підійти до нього, плеснути по плечу й сказати: «Пане Анзельме, озирніться, адже ж я тут!» Та ніяк не може, бо його ніби оточує світлий вогненний потік, і коли Вероніка добре придивилася, то побачила, що то тільки великі книги з золотими берегами. Та нарешті їй пощастило таки зазирнути Анзельмові в очі. І Анзельм наче аж тепер їх згадав, усміхнувся, нарешті, до неї і промовив:

— Ах, то це ви, люба мадмуазель Паульман? Але чому ж ви зволите іноді звиватися, ніби змійка?

Вероніка аж засміялася голосно з тих слів і, немовби прокинувшись з глибокого сну, швидко сховала

маленьке люстерко. Ту мить двері відчинились, і до кімнати ввійшов конректор Паульман з лікарем Екштайном. Лікар підійшов до ліжка, спробував пульс хворої і, добре поміркувавши, сказав:

— Гай, гай!

Потім написав рецепта, ще раз спробував пульс і знову сказав:

— Гай, гай! — і залишив пацієнтку. З таких висновків лікаря Екштайна конректор Паульман ніяк не міг зрозуміти, на що ж, власне, хворіє Вероніка.

ВІГІЛІЯ ВОСЬМА

Бібліотека на пальмах. Доля одного нещасного Саламандра. Як чорне перо залицялось до редьки, а реєстратор Гербранд дуже впився

Студент Анзельм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентиніні, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді до найвищого блаженства. Всі злидні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли з серця й голови, і в новому житті, що зійшло для нього в сонячному сяйві, Анзельм збагнув усі чуда вищого світу, які передше сповняли його подивом та острахом. Списування йшло дуже швидко, бо йому дедалі більше здавалося, ніби він списує на пергамен уже давно знайомі знаки і що навіть не треба дивитися в первотвір, щоб змалювати все якнайточніше. Крім обіднього часу, архіваріус Ліндгорст приходив рідко, але завжди з'являвся саме тої миті, коли Анзельм кінчав останній знак рукопису, і давав йому другий, а потім виходив,

помішавши чорнило якоюсь чорною паличкою і замінивши зужиті пера новими, гострішими. Одного дня, ледве вибило дванадцяту годину, Анзельм ступив на сходи й побачив, що двері, через які він звичайно входив, були зачинені. Архіваріус Ліндгорст у своєму чудернацькому, ніби вкритому блискучими квітами, шлафроці, з'явився з другого боку й голосно гукнув:

— Сьогодні проходите сюдою, шановний Анзельме, бо нам треба в кімнату, де на нас чекають майстри Багаватгіти.

Він пішов коридором і повів Анзельма через ті самі кімнати й зали, що й перше. Студент Анзельм знову подивляв надзвичайну пишноту саду, але тепер він ясно побачив, що деякі рідкісні квіти на темних кущах насправді різнобарвні блискучі метелики. Вони вимахували крильцями і, кружляючи в танці, здавалося, пестили один одного своїми хоботками. І навпаки, рожеві та небесно-блакитні птахи були квітками. Пахощі їхні здіймалися вгору з чашечок тихими, лагідними звуками, що змішувалися з хлюпотінням далеких водограїв, із шелестом високих кущів та дерев у тасмнічі акорди глибокого жалю і туги. Птахи-пересмішники, що вже колись так і з нього кпилися, знову пурхали навколо і безперестанку кричали тонкими голосками:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, не кваптеся так! Не задирайте так високо носа, бо спіткнетесь і впадете! Гей, гей! Надягніть-но пудряника! Хай кум Пугач підстриже вам чуба!

Отак вони глузували з нього, поки Анзельм не вийшов із саду. Нарешті архіваріус Ліндгорст увійшов до лазурово-блакитної кімнати; порфір із золотим горницем зник, а замість нього посеред кімнати стояв накритий фіялковим оксамитом стіл, на якому лежало

відоме вже Анзельмові письмове приладдя, а перед столом — таким же оксамитом оббите крісло.

— Любий пане Анзельме,— сказав архіваріус Ліндгорст,— ви вже швидко й добре скопіювали чимало манускриптів, і це мене дуже тішить. Ви заслужили моє довір'я; та лишилося ще найважливіше, а саме: списати, чи, власне, змалювати певні, особливими знаками написані твори, які я зберігаю в цій кімнаті і які можна скопіювати тільки тут, на місці. Отож ви будете надалі тут працювати, але мушу вас попередити, щоб працювали ви якомога уважніше та обережніше; одна фальшива рисочка чи, боронь боже, чорнильна ляпка на первотворі призведе вас до нещастя.

Анзельм помітив, що в золотих стовбурах пальм стриміли маленькі смарагдово-зелені листки. Архіваріус узяв один такий листок, і виявилось, що то, власне, був пергаменовий сувій, якого архіваріус розгорнув і поклав перед ним на столі. Анзельм здивувався непомалу, глянувши на ~~на~~ дивно покручені знаки, а побачивши безліч крапок, рисок і різних закарлючок, що скидалися то на рослини, то на мох, то на тварин, він майже втертяв надію достеменно все те змалювати і тому глибоко замислився.

— Більше зваги, юначе! — вигукнув архіваріус. — Якщо ти твердо віриш і щиро кохаєш, то Серпентина тобі допоможе! — голос його лунав, як дзвін металу, і, коли Анзельм злякано споглянув на нього, архіваріус стояв перед ним у королівському образі, в якому з'являвся за перших відвідин у бібліотеці. Анзельм у шанобі мало не став перед ним навколішки, коли раптом архіваріус Ліндгорст поліз на пальму і зник угорі, в зеленому листі. Студент Анзельм збагнув, що з ним розмовляв князь духів, який тепер полинув у свій кабінет, можливо, на переговори з променями, послами далеких планет, про те, що повинно статися з ним

та з любовою Серпентиною. «А то й таке може бути,— міркував він дзмі,— що він чекає новин із верхів'я Нілу, або його відвідав який маг із Лапландії,— отож і мені слід тепер ретельно взятися до роботи». І він почав студіювати незнайомі знаки пергаменового сувою. Чудова музика саду звучала над ним і огортала його солодкими пахощами, чув він також і хихотіння пересмішників, але вже не розумів їхніх слів, що йому також було до душі. Іноді здавалося, наче шуміло смагдадове листя пальм, наче в кімнаті променями лився ніжний кришталевий передзвін, який Анзельм чув тої нещасливої години на вшестя під бузиновим кущем. Студент Анзельм, дивовижно підбадьорений тими звуками та світлом, усе глибше й глибше зосереджував свої почуття й думки на заголовкові пергаменового сувою і незабаром немовби серцем відчув, що ті знаки нічого іншого не можуть означати, тільки слова: «Про одруження Саламандра з Зеленою Змійкою». Нараз пролунав голосний потрійний дзенькіт веселих кришталевих дзвіночків.

— Анзельме, коханий Анзельме! — війнуло йому з листя, і — о диво! — з пальми почала спускатися Зелена Змійка.

— Серпентино, кохана Серпентино! — скрикнув Анзельм, мов несамовитий, з надзвичайного захвату, бо як пильніше придивився, то побачив, що до нього спускається уроча дівчина і з невимовною тугою-жагою дивиться на нього синіми очима, які так запали йому в душу. Листя ніби опускалось і розтягувалось, з дерева всюди витикались колючки, але Серпентина звинно оминала їх у своїй сукні, яка, щільно облягаючи її стрункий стан, маяла й мерехтіла в повітрі різними кольорами, не зачепившись за жодну колючку.

Вона сіла для Анзельма на той самий стілець,

обійняла його і пригорнула до себе так, що він відчув подих з її вуст, електричну теплоту її тіла.

— Коханий Анзельме,— почала Серпентина,— тепер ти скоро будеш зовсім мій, своєю любов'ю ти здобудеш мене, я принесу тобі золотий горнець, який ущасливить нас обох назавжди!

— О кохана, дорога Серпентино! — сказав Анзельм.— Аби тільки мені тебе мати, то я більше ні про що не дбаю. Коли ти будеш моя, то я ладен і загинути серед цих дивнот і чудес, що оточують мене, відколи я побачив тебе.

— Я добре знаю,— вела далі Серпентина,— що те незбагненне й чудесне, яким батько мій на свою втіху тебе оточує, викликає в тобі великий ляк, але тепер, сподіваюсь, такого вже не трапиться, бо я того тільки й прийшла, мій коханий Анзельме, аби розповісти від глибини душі, від щирого серця все, що тобі треба знати, щоб цілком збагнути мого батька і взагалі все, що стосується мене і його.

Анзельм відчув себе наче в міцних обіймах у коханої істоти, наче так злився і з'єднався з коханою, що тільки з нею вкупі міг рухатись і жити, тільки її пульс і бився в його жилах і нервах. Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотемніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху. Він обійняв її стрункий стан, але мерехтливе, блискуче Змійчине вбрання було таке гладеньке, таке слизьке, що йому здавалося, ніби вона, звинувшись, може легко вислизнути, і Анзельм аж затремтів на таку думку.

— Ах, не кидай мене, кохана Серпентино,— скрикнув він мимохіть,— тільки ти — моє життя!

— Не покину тебе сьогодні,— сказала Серпентина,— поки не розповім усього, що ти в своїм коханні до мене збагнути можеш. Отож знай, любий, що мій бать-

ко походить із чудесного роду Саламандрів і своїм існуванням я завдячую його кохання до Зеленої Змії. В прадавні часи панував у чарівній країні Атлантиді могутній князь духів Фосфор, якому слугували духи стихій. Одного разу Саламандер, якого князь любив над усіх (це був мій батько), йшов розкішним садом, що його Фосфорова мати чудесно оздобила своїми найкращими дарами, і почув, як висока Лілея тихенько наспівувала: «Заплющ свої оченята, поки мій коханий, світанковий вітер тебе не розбудить». Він підійшов до неї. Зворушена його палким диханням, розкрила Лілея своє листя, і він побачив її дочку, Зелену Змійку, що дрімала в келихові квітки. Тоді гаряча любов до Зеленої Змійки охопила Саламандра, і він викрав її у Лілеї, пахощі якої надаремне кликали в саду в невимовній тузі кохану доньку. А Саламандер приніс її в Фосфорів палац і почав благодіяти їй: «Поеднай мене з коханою, бо вона повинна бути моєю назавжди». — «Шаленцю, чого ти вимагаєш? — промовив князь духів. — Знай: колись Лілея була моєю коханою і панувала вкупі зі мною, але іскра, що я заронив у неї, загрожувала їй згубою, і тільки перемога над чорним драконом, якого тепер духи земні тримають у кайданах зберегла Лілею, і її листя досить зміцніло, щоб замкнути в собі іскру і затримати її. Але якщо ти обнімеш Зелену Змійку, то жар твій згубить її тіло, і нова істота, швидко зародившись, так само швидко і зникне від тебе». Та Саламандер не зважав на остерогу князя духів; повний палкої жаги, схопив він Зелену Змійку в обійми, а вона розсипалась на попіл, і крилата істота, народжена з попелу, відлітаючи, зашуміла в повітрі. Аж знавіснів Саламандер із розпачу й помчав садом, бризкаючи вогнем і полум'ям, і спустошив сад у дикому шаленстві так, що найкращі зела і квіти падали спалені, і зойки їхні виповнили повітря.

Розлютований до краю, князь духів схопив у гніві Саламандра й сказав: «Відшумів твій вогонь, погасло твоє полум'я, осліпло твоє проміння, спускайся на дно до земних духів, хай вони дражнять тебе, глузують з тебе, держать у полоні, аж поки вогненна матерія знову не загориться і з тобою, як з новим створінням, вирветься із землі». Бідолашний Саламандер, погаснувши, впав додолу, коли це виступив старий Мимра — земний дух, що був у Фосфора садівником, і сказав: «Пане, кому, як не мені, слід найбільше нарікати на Саламандра? Хіба ж не я всі ті чудесні квіти, що він спалив, найкращими металами приоздобив? Хіба ж не я плекав і доглядав їхні паростки і змарнував стільки барв? А проте заступлюся за бідолаху Саламандра, бо тільки любов, що нею і ти бував часто охоплений, призвела його до відчаю, в якому він спустошив сад мій. Не карай же його суворо!» — «Вогонь його тепер уже погас,— промовив князь духів,— але в часи лихоліття, коли мова природи стане незрозумілою звироднілому поколінню людському, коли духи стихій, вигнані до своїх сфер, лише з далекої да~~лечини~~ глухим відлунням будуть до людей промовляти, коли йому, відірваному від гармонійного кола, тільки безмежна туга темну вістку подаватиме про чудесне царство, де він колись жив, як ще віра і любов у його душі пробували,— в ті нещасливі часи загориться вогонь Саламандрів знову, та доросте він тільки до людини і як людина мусить увійти в нужденне життя людське і терпіти всі його злигодні. Але не тільки самі спогади про його первісне життя повинні в нього залишитись, він житиме знову в священній гармонії з цілою природою, збагне її чудеса, і міць споріднених із ним духів стане до його послуг. У кущі лілей знову віднайде він Зелену Зміюку і від поєднання з нею матиме три доньки, що з'являтимуться людям в образі їхньої матері.

Весною будуть вони гоїдатись у темнім бузиновім куці, і їхні голоси звучатимуть кришталевими дзвінками. Якщо знайдеться тоді в ті злиденні жалюгідні часи внутрішнього занепаду юнак, який учує їхній спів, і коли Змійка, глянувши на нього своїми урочими очима, заронить у нього мрію про чудесну далеку країну, куди він сміливо зможе долинути, як повсякденні турботи скине, якщо з коханням до Змійки спалахне в ньому жива, гаряча віра в дива природи, а також і в своє власне існування серед тих див, то Змійка буде його. Але не раніше, ніж знайдуться три таких юнаки, що одружаться з трьома доньками, зможе Саламандер скинути свій важкий тягар і приєднатися до своїх братів!» — «Дозволь, пане,— сказав земний дух,— зробити трьом його донькам подарунок, що прикрасить їхнє життя із знайденими чоловіками. Кожна отримає від мене горнець із мого найпрекраснішого металу. Я виглянсею його промінням, взятим у діамантів; нехай у його бляску відіб'ється сліпуча краса нашого чудесного царства, що пробуває в співзвучності з цілою природою, з середини горняця під час заручин нехай виросте вогненна лілея, вічний цвіт якої солодкими пахоцями обвіватиме вірного юнака. Скоро зрозуміє він її мову, збагне чуда нашого царства, то й сам із коханою житиме в Атлантиді». Ну, тепер ти знаєш, дорогий Анзельме, що мій батько якраз і є той Саламандер, про якого я тобі розповідаю. Хоч сам він і вищої природи, але мусить підкорятися всім дрібнотам буденного життя, і звідсіль, можливо, й походять його з'їдливі примхи, що так дратують декого. Він не раз казав мені, що внутрішнім духовним властивостям, які тоді князь духів Фосфор поставив як умову одруження зі мною і з моїми сестрами, є особливий вираз, яким тепер, на жаль, частенько недоречно надуживають; вираз той зовуть дитинячою,

поетичною душею. Таку душу здебільшого мають юнаки, що через надмірну простоту своєї вдачі, а також і тому, що їм зовсім бракує так званого світського виховання, зазнають зневаги від загалу. Ах, любий Анзельме, ти зрозумів під бузиновим кущем мій спів... мій погляд... ти кохавш Зелену Зміюку, ти віриш мені й хочеш бути моїм назавжди! Прекрасна Лілея розквітне в золотому горнці, і ми будемо з'єднані і щасливо й блаженно житимемо в Атлантиді! Але я не питаю від тебе, що в запеклій боротьбі з саламандрами та земними духами чорний дракон звільнився і зашумів крильми в повітрі. Щоправда, Фосфорові пощастило його знову закути в кайдани, але з чорного пір'я, що в боротьбі посипалося з нього на землю, вирости ворожі духи, які всюди протистають саламандрам та земним духам. Ота перекупка, що до тебе така ворожа, милий Анзельме, і що поривається — це моему батькові добре відомо — заволодіти золотим горнцем, завдячує своїм існуванням коханню такого пера з драконового крила до одної Редьки. Вона знає про своє походження та свою міць, бо в стогоні і в корчах полоненого дракона їй відкрились таємні багатьох чудесних констеляцій, і вона вживає всіх засобів, щоб діяти ззовні всередину, а мій батько навпаки — бореться блискавками, що стріляють із Саламандрової середини. Всі ворожі сили, які живуть у поганих травах та отруйних тваринах і які вона збирає і змішує при сприятливих констеляціях, викликають безліч злих чарів, що наводять жахи й страхіття на людину і віддають її на поталу тим демонам, які виникли з переможеного дракона. Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя по-дитячому чиста душа вже багато знешкодила її злих чаклунств. Будь вірний, вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети!

— О моя Серпентино! — покликнув студент Ан-

зельм.— Як же я можу тебе покинути, як я можу тебе не любити вічно!

Поцілунок обпалив його уста, він прокинувся, наче з глибокого сну. Серпентина зникла, вибило шосту, і важкий камінь ліг йому на серце — він же нічогосінько не написав! Стурбований тим, що скаже архіваріус, він глянув на аркуш, і, о чудо: копія таємничого манускрипта була щасливо закінчена, а пильніше вдивившись у риси, він упевнився, що це і є розповідь Серпентини про свого батька, улюбленця князя духів Фосфора в чудесній країні Атлантиді. Аж ось увійшов архіваріус Ліндгорст у своєму світло-сірому плащі, з капелюхом на голові й палицею в руках; він подивився на списаний від Анзельма пергамен, узяв велику пучку табаки і сказав усміхаючись:

— Я цього й сподівався! Ось ваш таляр, пане Анзельме, а тепер давайте підемо ще до Лінкових купалень. Гайда за мною! — Архіваріус швидко пройшов через сад, де стояв такий гармидер, так усе співало, свистіло, гомоніло, що студент Анзельм зовсім був приголомшений і дякував небові, коли опинився на вулиці. Ледве пройшли вони кілька кроків, як здибали реєстратора Гербранда, то й він приязно до них приєднався. Перед воротами набили вони свої люльки. Реєстратор Гербранд пожалкував, що не взяв кресала, та архіваріус Ліндгорст сердито сказав:

— Ат, яке ще там кресало! Ось вам вогню скільки завгодно. Він ляснув пальцями, з них посипалися великі іскри, і всі троє швидко зачепили люльки.

— Ти диви, який цікавий хімічний фокус,— здивовано сказав реєстратор Гербранд, але студент Анзельм згадав про Саламандра і здригнувся.

У Лінкових купальнях реєстратор Гербранд — людина взагалі добродушна і спокійна — випив так багато міцного пива, що почав писклявим тенорком співа-

ти парубоцьких пісень, кожного запально питаючи, приятель він йому чи ні, аж поки студент Анзельм не змушений був відпровадити його додому, вже після того, як архіваріус Ліндгорет давно пішов.

ВІГІЛІЯ ДЕВ'ЯТА

Як студент Анзельм трохи нарозумився. Товариство п'є пунш. Як студент Анзельм назвав конректора Паульмана пугачем, а той дуже образився. Чорнильна ляпка її наслідки.

Усе дивачне й чудне, що траплялося щодня зі студентом Анзельмом, зовсім вибило його з нормального, звичайного життя. Він більше не бачився з жодним своїм приятелем і кожного ранку з нетерпінням чекав дванадцятої години, що відкривала йому рай. А проте, хоч уся його душа зверталась до коханої Серпентини і до чудес чарівного царства в архіваріуса Ліндгорета, він мимохіть згадував іноді й про Вероніку, ба, не раз навіть ввижалося йому, що вона приходить до нього і, зашарівшись, признається, як щиро його кохає і як бажає вирвати з тих фантомів, що тільки дратують його і беруть на глузи. А іноді здавалось, ніби раптом на нього налітає якась чужа непоборна сила, тягне до забутої Вероніки і він мусить іти за нею, куди вона хоче, мов прикутий до дівчини. Саме вночі, після того, як Серпентина вперше з'явилася йому в образі урочої дівчини і відкрила чудесну таємницю одруження Саламандра з Зеленою Змійкою, Вероніка з'явилась перед його очима яскравіше, ніж будь коли. І вже прокинувшись, він зрозумів, що то йому тільки снилося, бо перед тим був упевнений, що Вероніка справді була в нього і нарікала з виразом

глибокої туги, яка брала його за серце, що її щире любов приніс він у жертву фантастичним явищам, які викликають у ньому тільки внутрішній розлад і загрожують нещастям і погубою. Вероніка була миліша, ніж будь-коли, вона ніяк не сходила йому з думки. Це його дуже мучило, і, щоб ту муку розвіяти, він подався вранці на прогулянку. Якось таємна магічна сила тягла його до Пірнаської брами, і щойно він хотів звернути в бічну вуличку, як конректор Паульман, що йшов позад нього, гукнув:

— Гей, гей! Дорогий пане Анзельме! Amice! Amice! ¹ Де це ви, на бога, запропали? Вас ніде не видно. Ви ж добре знаєте, як Вероніка хоче з вами ще раз поспівати! Ну, ходімо, ви ж мабуть, до мене простусте?

І студентові Анзельму довелося піти з ним. Коли вони прийшли до конректора додому, назустріч їм вийшла Вероніка, дуже чепуристо і старанно вбрана, аж конректор Паульман здивовано запитав:

— Чого це ти так видженджурилась, хіба чекаєш гостей? Ну то ось масш, веду тобі пана Анзельма!

Коли студент Анзельм скромно і ввічливо поцілував Веронічину руку, то відчув легкий потиск, що немов вогненний струм пройшов по його жилах і нервах.

Вероніка була сама веселість, сама грація, і коли Паульман пішов до свого кабінету, вона зуміла різними жартами й хитрощами так розворушити Анзельма, що він, забувши свою ніяковість, почав гасати з пустохою по кімнаті. Та ось на нього знову напав демон неспритності, він ударився об стіл, і гарненька Веронічина скринька впала на підлогу. Анзельм підняв її, але вічко відскочило, і звідтіль блиснуло маленьке кругле металеве люстерко, в яке він став дивитися, дивно потішений. Вероніка підкралась до нього ти-

---

¹ Друже! Друже! (Лат.)

хенько ззаду, поклала руку йому на плече і, міцно до нього пригорнувшись, стала також дивитися в люстерко. Тоді Анзельмові здалося, ніби всередині у нього почалась боротьба. Думки, образи з'являлися, зникали знову: архіваріус Ліндгорст... Серпентина... Зелена Змійка...

Нарешті він почав заспокоюватися, плутанина уляглась, думки проясніли. Тепер він збагнув, що завжди думав тільки про Вероніку, ба навіть образ, який з'явився йому вчора в блакитній кімнаті, був Веронічин, і фантастичної саги про заручини Саламандра з Зеленою Змійкою ніхто йому не розповідав, він її лише списував. Він сам дивувався зі своїх марень і витлумачив їх лише екзальтованим від кохання до Вероніки станом своєї душі, а також працею в архіваріуса Ліндгорста, в кімнатах якого, до речі, такі паморочливі пахощі. Анзельм аж посміявся щиро зі своїх безглузких фантазій — закохатися в Зелену Змійку і вважати поважного службовця, таємного архіваріуса, за Саламандра!

— Так, так! Це Вероніка! — скрикнув він голосно, а повернувши голову, зустрівся з Веронічиними блакитними очима, що сяяли коханням і жагою. Глухе «ах» вилетіло з її уст, що ту ж мить запалали на його устах.

— О, який я щасливий! — прошепотів захоплений студент.— Про що я вчора тільки мріяв, сьогодні збулося!

— А ти справді одружишся зі мною, коли станеш радцею? — запитала Вероніка.

— Неодмінно! — відповів студент Анзельм.

Тим часом рипнули двері, увійшов конректор Паульман і сказав:

— Ну, дорогий пане Анзельме, я вас не відпущу сьогодні, ви скуштуєте в нас супу, а потім Вероніка зго-

тує нам вибóрної кави, якою ми ласуємо з реєстратором Гербрандом, що також обіцявся завітати.

— Ах, дорогий пане конректоре,— відповів на те студент Анзельм,— хіба ж ви не знаєте, що мені треба до архіваріуса Ліндгорста, переписувати манускрипти?

— А гляньте-но, *amice!* — сказав конректор, показуючи йому кишенькового дзигарика, на якому було вже пів на першу.

Студент Анзельм тепер побачив, що вже запізно йти до архіваріуса Ліндгорста, і охоче пристав на бажання конректора, бо ж діставав можливість цілий день дивитись на Вероніку, ловити крадькома її любий погляд, відчувати ніжні потиски її рук, а то й, можливо, домогтися поцілунка. Ось як далеко сягали тепер бажання студента Анзельма, і він почував себе все краще й краще, бо переконувався, що скоро звільниться від усіх фантастичних марень, які справді могли допровадити його до цілковитого божевілля. Реєстратор Гербранд таки з'явився по обіді, і, коли випили каву і вже смеркло, він, усміхаючись і весело потираючи руки, дав зрозуміти, буцімто в нього є з собою щось таке, що, прекрасними Веронічиними ручками будши змішане і зведене до належної форми, так би мовити, пронумероване і прошнуроване, справить їм усім того холодного жовтневого вечора велику приємність.

— Ну, то давайте ваш таємничий скарб сюди! Що воно там таке, найдорожчий реєстраторе? — вигукнув конректор Паульман. Реєстратор Гербранд сягнув до глибокої кишені свого сурдута раз, другий, третій і дістав пляшку араки, цитрину і цукор. Не минуло й півгодини, як на столі в Паульмана парував чудесний пунш. Вероніка рознесла трунок, і між друзями зайшла щира, весела розмова. Та коли трунок уступив

студентові Анзельму в голову, вернулися також назад усі дивниці й чуда, які йому довелося недавно пережити. Він побачив архіваріуса Ліндгорста в одамашковім шлафроці, що світився, наче фосфор, побачив лазурово-блакитну кімнату, золоті пальми, ба, відчув навіть, що мусить і в Серпентину вірити: все-редині в нього щось бурхало, шумувало. Вероніка подала йому склянку пуншу і, беручи його, Анзельм торкнувся легенько її руки.

— Серпентино, Вероніко! — зітхнув він нишком і поринув у глибокі мрії.

Але реєстратор Гербранд вигукнув голосно:

— Дивний стариган цей архіваріус Ліндгорст, не зрозуміш його! А втім — за його здоров'я! Цокнемося, пане Анзельме!

Тоді студент Анзельм отямився й промовив, цокаючись із реєстратором:

— Все це від того, мостивий пане реєстраторе, що архіваріус Ліндгорст є, власне, Саламандер, котрий у гніві геть спустошив сад Фосфора, князя духів, за те, що від нього втікла Зелена Змійка.

— Що? Як? — запитав конректор Паульман.

— А так,— правив далі студент Анзельм,— і тому він тепер мусить бути королівським архіваріусом і сидіти отутечки в Дрездені зі своїми трьома доньками. До речі, ті доньки — маленькі золотисто-зелені змійки, що гріються на сонці в бузині, звабливо співають і спокушують юнаків, мов сирени.

— Пане Анзельме, пане Анзельме! — скрикнув конректор Паульман.— Чи вам памороки забило? Що це ви, на бога, верзете на вербі груші, на сонці кисліці?

— Він має рацію,— перебив його реєстратор Гербранд,— та личина, архіваріус, і справді таки проклятий Саламандер, він пальцями креше вогонь, що пропалює дірки на сурдутах, як запалена губка. Так, так,

ти маєш рацію, братику Анзельме, і хто цьому не йме віри, той мені ворог! — І реєстратор Гербранд гримнув кулаком по столу, аж склянки забряжчали.

— Реєстраторе! Чи ви не сказилися? — закричав сердито конректор.— Пане студіозусе, пане студіозусе, що у вас за химери в голові?

— Ах,— сказав студент,— таж і ви, пане конректоре,— ніщо інше, як птах пугач, який підстригає чуби.

— Що? Я птах... пугач?.. Перукар? — закричав конректор, не тямлячися з гніву.— Добродію, ви збожеволіли!

— Але стара ще йому залле сала за шкуру! — скрикнув реєстратор Гербранд.

— А так, стара має силу,— впав у мову Анзельм,— хоч вона простацького роду, бо її татко — нікчемний віхоть, а мати — погана редька, але більшою частиною своєї сили завдячує вона різним ворожим тварюкам — отруйним каналіям, якими оточена.

— Це паскудний наклеп! — скрикнула Вероніка, блискаючи розгнівано очима.— Стара Ліза — мудра жінка, а чорний кіт — не ворожа тварюка, а освічений, дуже вихований молодик і її *cousin germain*¹.

— А чи не може Саламандер, жеручи, спалити собі бороду і пропасти ні за що? — запитав реєстратор Гербранд.

— Ні, ні! — закричав студент Анзельм.— Ні тепер, ні колись із ним такого не може статися, а Зелена Змійка любить мене, бо в мене ~~у~~уша як у дитини і я дивився Серпентині в очі!

— А їх кіт видере! — скрикнула Вероніка.

— Саламандер... Саламандер їх усіх згнітить, усіх! — заревів конректор Паульман, розлютований до краю.— Але чи я не в божевільні? Чи, може, я сам

---

¹ Брат у перших (*франц.*).

з глузду з'їхав? Що ж це за нісенітниця я варнякаю? Так, і я навіжений, і я навіжений! — Конректор Паульман схопився, зірвав свою перуку з голови і, пожимаючи, жбурнув у стелю, аж із розкуйовджених кучерів навкруги посипалася пудра.

А студент Анзельм і реєстратор Гербранд схопили миску на пунш, склянки і, радісно вигукуючи, теж стали жбурляти у стелю, аж черепки забряжчали навкруги.

— Віват, Саламандре! Pereat, pereat¹ стара! Гати металеве дзеркало, видери котові очі... пташки, пташки з повітря! Егей... егей... евое²... Саламандре!

Так репетували й ревіли всі троє, мов навіжені. Франя вибігла, голосно плачучи, а Вероніка впала на софу, лементуючи з жалю й скорботи. Нараз відчинилися двері, все раптом стихло, і до кімнати ввійшов маленький чоловічок у сірому плащі. Його обличчя було якесь дивно поважне й особливо відзначалося закарлюченим носом, на якому сиділи великі окуляри, що найперше впадали в очі. На голові була в нього також особлива перука, що скидалася швидше на шапочку з пір'я.

— Добровечір, людоньки! — зарипів кумедний чоловічок. — Чи не тут я знайду студіозуса пана Анзельма? Найнижчий вам уклін від пана архіваріуса Ліндгорста, він сьогодні надаремне чекав пана Анзельма, але на завтра просить найпокірніше не забути звичайної години.

Ні слова більше не сказавши, він повернувся і вийшов, і тоді всі побачили, що поважний чоловічок, власне, був сірий папуга. Конректор Паульман і ре-

---

¹ Хай згине (лат.).

² Так вигукували вакханки, висловлюючи свою пошану до Вакха.

єстратор Гербранд вибухнули сміхом, що розлігся по всій кімнаті, а Вероніка зайшлася плачем і лементом з невимовного жалю, що роздирав їй душу. Але студент Анзельм, здригнувшись з несамовитого внутрішнього жаху, не тямлячи себе вибіг на вулицю. Він і сам не знав, як попав до своєї кімнати. Скоро по тому ввійшла до нього Вероніка, спокійна й приязна, і запитала, чого він, упившись, так налякав її. Нехай, мовляв, бережеться нових примар, коли знову працюватиме в архіваріуса Ліндгорста.

— На добраніч, на добраніч, мій любий друже,— прошепотіла Вероніка, і вуст його торкнувся легенький поцілунок.

Анзельм хотів обійняти її, але видиво щезло, він прокинувся веселий та підбадьорений, і тільки щиро посміявся з самого себе, що від пуншу так упився. Але згадав Вероніку, і йому знову стало гарно на серці.

— Їй одній завдячую я,— сказав він сам до себе,— що позбувся тієї дурної маячні. Бо й справді, я був наче той, що вважав, буцімто він із скла, або той, що уявляв себе ячмінним зерном і не виходив із кімнати, щоб його кури не з'їли. Якщо я стану радцею, то й мови нема — одружуся з мадмуазель Паульман і буду щасливий.

І коли він опівдні йшов са~~м~~ом архіваріуса Ліндгорста, то не міг надивуватися, як це йому напочатку все тут здавалось таким дивним і чудовим. Він тут уже не вбачав нічого, крім звичайних вазонів у горщиках, різних калачиків, миртів тощо. Замість блискучих барвистих птахів, що його раніше дражнили, лише пурхало кілька горобців, що, побачивши Анзельма, здійснювали незрозуміле, неприємне цвірінчання. Блакитна кімната видалась йому зовсім іншою, і він не міг збагнути, як цей ядучо-блакитний колір, непри-

родно золотисті стовбури пальм і безформне блискуче листя хоч на мить могли йому сподобатись. Архівариус подивився на нього, якось дуже іронічно посміхнувся і запитав:

— Ну, то як вам учора смакував пунш, дорогий Анзельме?

— Ах, вам, напевне, папуга вже...— відповів студент Анзельм, украй засоромившись, але миттю затнувся, бо подумав, що й папуга був, мабуть, тільки манюю.

— Еге! Я ж сам був у вашій компанії,— перебив його архівариус Ліндгорст.— Хіба ви не бачили мене? Але через безглуздий бешкет, який ви вчинили, мені й самому трохи не перепало, бо я тоді саме сидів у місці, коли реєстратор Гербранд схопився за неї, щоб жбурнути в стелю, і я швидше мусив сховатись у конструкторову люльку. Ну, будьте, пане Анзельме! Працюйте пильно, а я заплачу вам таляр і за вчорашній день, бо ви досі гарно працювали.

— І як це архівариус Ліндгорст може верзти таку нісенітницю? — сказав про себе студент Анзельм і сів до столу, щоб узятися за манускрипт, що його архівариус, як звичайно, розгорнув перед ним.

Але він побачив на пергаменовому сувої таку безліч дивних рисок та закарлючок, геть переплетених, що око не могло ні на чому спинитись, і йому видалося, що майже неможливо скопіювати все докладно. Пергамен, як глянути на нього, скидався на помережаний жилками кусок мармура або на порослий мохом камінь. Проте, незважаючи ні на що, він усе-таки хотів спробувати й сміливо вмочив перо, але чорнило ніяк не спливало. Він нетерпляче струснув перо, і — о небо! — велика ляпка впала на розгорнутий первотвір. Зашипівши й засвистівши, вилетіла з плями синя блискавка, затріщала-засміїлась по кімнаті до самої стелі.

Тоді зі стін заклубочилась густа пара, листя почало шуміти, наче струшене бурєю, з нього випорснули блискучі василиски в вогняному полум'ї, пара взялася вогнем, аж полум'яні омахи, прискаючи, затанцювали навкруг Анзельма. Золоті стовбури пальм стали велетенськими зміями, що з різким металевим ляском зіткнулися між собою мерзеними головами і обкрутились лускатими тілами навколо Анзельма.

— Божевільний, прийми тепер кару за те зухвале злочинство, що вчинив! — так волав моторошний голос вкоронованого Саламандра, що з'явився над зміями, немов сліпучий промінь серед вогню. І ось їхні роззявлені пащі виригнули на Анзельма вогненні водоспади, і здавалося, що ті вогненні потоки почали гуснути навколо нього й ставали ніби твердою крижаною масою. І в той час, коли тіло Анзельмове, стягуючись усе міцніше й міцніше, залякло зовсім, він знепритомнів, а знов опритомнівши, не міг і ворухнутись: він був немов оточений блискучим саявом, у яке стукався, коли пробував чи руку підняти, чи повернутися.

Ах! Він сидів у міцно заткнутій кришталевій сулії на одній із полиць у бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

ВІДЛІК ДЕСЯТА

Страждання студента Анзельма в скляній сулії. Щасливе життя Христових учнів і практикантів. Битва в бібліотеці архіваріуса Ліндгорста. Перемога Саламандра і звільнення студента Анзельма.

Маю повне право сумніватися, щоб тобі, ласкавий читальнику, доводилось коли сидіти замкненому в скляній сулії, хіба що така химера могла привиді-

тись у чудернацькому сні. Що ж до Анзельма, то ти можеш легко собі уявити, який розпач охопив бідолаху; коли ж тобі навіть і не снилось такого, то нехай замкне тебе жвава фантазія, мені й Анзельмові на догоду, хоч на кілька хвилин у кришталеву сулію. Ти оточений сліпучим блиском; усі речі навкруги здаються тобі оповиті та освітлені променистими барвами райдуги, все тремтить, хитається, гуркотить у непевному сьйві, ти нерухомо плаваєш, немов у замерзлому ефірі, який так тебе стискує, що надаремне дух твій дає накази мертвому тілові. Все міцніше й міцніше зчавлює незмірний тягар твої груди, все менше й менше з кожним подихом стає повітря у вузькому просторі сулії, твої жили набрякають, і, пронизаний неймовірним страхом, кожний нерв здригається і сходить кров'ю в смертельній боротьбі. Отож пожалій, ласкавий читальнику, студента Анзельма, який спізнав ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він почував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із непритомності, в яку запав через надмірні муки свої саме в той час, коли ранкове сонце ясно й радісно зазирнуло до кімнати, та хіба ж не почались його тортури знову? Він не міг ворухнутися, його думки бились об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, чув лише глухе гудіння безумства. Тоді він заволав у розпачі:

— О Серпентино, Серпентино, врятуй мене від цих пекельних мук!

І видалось йому, наче обвіяли його тихі зітхання й облягли сулію, немов зелене прозірчасте бузинове листя, гудіти перестало, сліпуче, памороздичне світло щезло, і він зітхнув вільніше.

— Хіба ж я не сам винний, що мене спіткало нещастя? Ах, хіба ж не проти тебе самої, любя, кохана

Серпентино, вчинив я такий злочин? Хіба ж не проти тебе виплекав я в собі ганебні сумніви? Чи ж не втерав я віру, а з нею і все, все, що могло найщасливішим мене зробити? Ах, ти вже ніколи не будеш моя, золотий горнець для мене втрачений, його дива я ніколи не побачу. Ах, аби тільки ще раз споглянути на тебе, почутий милий, солодкий твій голос, кохана Серпентино!

Так ремствував студент Анзельм, охоплений глибоким, гострим болем; аж раптом поруч нього сказав хтось:

— Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? — Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд із ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів Христової школи і двох практикантів.

— Ах, мої панове й товариші в нещасті! — скрикнув він. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволеними, як оце я бачу з ваших веселих облич? Ви ж сидите точнісінько так, як і я, замкнені в скляних суліях, і не можете поворухнутися, ба навіть і подумати про щось розумне без того, щоб не знявся пекельний гармидер, шум і брязкіт, від якого аж голова лускає і гуде? Але ви не вірите, певне, в Саламандра і в Зелену Змію.

— Що ви мелете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер. бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток, співаємо, наче справж-

ні студенти, «Gaudeamus igitur»¹ і ні про що не дбаємо!

— Вони мають рацію,— перебив один практикант,— я також гоїно забезпечений талярами, як і мій дорогий колега отут поруч мене, і пильненько заглядаю до пляшки з вином, замість сидіти в чотирьох стінах і горбити спину над жалюгідними актами.

— Але ж, шановні мої панове! — сказав студент Анзельм.— Хіба ж вам не видно, що всі ви вкупі і кожний зокрема сидите в скляних суліях і не можете навіть ворухнутись, а не те що кудись там ходити?

Тоді учні й практиканти вибухли голосним реготом і закричали:

— Студіозус із глузду з'їхав, він уявляє, що сидить у скляній сулії, а сам стоїть на Ельбському мості й дивиться просто в воду. Ходімо далі!

— Ах,— зітхнув студент,— вони ж не бачили ніколи урочої Серпентини, вони не знають, що таке воля й життя у вірі та коханні, тому й не відчувають утиску в'язниці, куди їх замкнув Саламандер за їхню дурість, за їхнє простацтво. Але я, нещасний, загину в ганьбі й лихові, коли вона, яку я так невимовно кохаю, не врятує мене.

Тоді повіяв і забринів по кімнаті Серпентинин голос:

— Анзельме! Вір, кохай, надійся! — І кожен звук, як промінь, входив до Анзельмової в'язниці, кришталеві довелось попустити й послабити свій тиск, і груди в'язневі могли вже ворухнутися й дихнути. Все легші й легші ставали Анзельмові муки, і він добре помітив, що Серпентина ще кохас його і лише завдяки їй він може витримати ув'язнення в склі. Він уже не турбувався про своїх легковажних товаришів у біді, а ске-

¹ Тож будьмо веселі (лат.), початок давньої студентської пісні.

рував свої думки й почуття гільки на милу Серпентину. Але раптом із другого боку почулося якесь глухе, бридке буркотіння. Скоро він роздивився, що буркотіло щось у старому кавничкові з надламаною накривкою, який стояв проти нього на маленькій шафці. Але, вдивляючись пильніше, він бачив, як усе виразніше з нього виступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, і раптом біля полиці стала перекупка з-під Чорної брами. Вона вишкірилась і пронизливо зареготала:

— Гай, гай, хлопче! Може, й далі будеш перечити? Гни тепер у плящі спину, як не слухав, чортів сину! Хіба ж я тобі не казала цього давно?

— Ну що ж, глузуй, насміхайся, проклятуца відьмо,— сказав студент Анзельм,— ти винна у всьому! Але попадешся ще ти Саламандрові, гидотна редько!

— Ха-ха! — сказала стара.— Менше гонору! Ти моїм синопкам розтоптав обличчя, а мені обпик носа, проте я на тебе не маю зла, шельмо! Бо ти раніше був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеши, поки я тобі не допоможу; дістатись до тебе мені несила, але моя кума, пацючка, що якраз над тобою на горищі мешкає, підгризе дошку, на якій ти стоїш, ти беркицьнешся додолу, а я впіймаю тебе в фартушок, щоб ти не розбив собі носа, а лишився з гарним, гладеньким личком, і понесу тебе скоренько до мамзель Вероніки, із якою мусиш одружитися, коли станеш радцею.

— Геть від мене, сатанинське кодрло! — скрикнув студент гнівно.— Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер відпокутувати. Але я все перетерплю, бо можу існувати тільки тут, де люба Серпентина оточує мене коханням і турботою! Слухай-но, стара, марні твої сподіванки. Не підкорюсь я твоїй силі, бо вічно кохатиму лише Серпен-

тину. Я не хочу бути радцею, ніколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене тільки на лихо. А не стане Зелена Змійка моєю, то я загину з туги й болю. Геть, геть, паскудна поторочо!

Тоді стара зареготала, аж луна пішла по кімнаті, і скрикнула:

— Ну, то сиди ж і нидій, а мені час до діла братися, бо в мене є тут ще й інша робота! — Вона скинула чорний плащ і залишилась бридотно гола, потім стала кружляти, аж полетіли вниз товсті фоліанти, з яких вона виривала пергаменові аркуші і, швидко та майстерно їх зшиваючи, надягала на тіло і скоро вбралася в чудернацький панцир із луски. Бризкаючи вогнем, чорний кіт вискочив із каламаря, що стояв на письмовому столі, і завив до старої, а вона заверещала з радощів і разом із ним щезла в дверях. Анзельм помітив, що стара пішла до блакитної кімнати, і незабаром почув віддалік свист і галас, птиці в саду закричали, папуга закричав:

— Рятуйте, рятуйте, грабунок, грабунок!

Ту ж мить стара вскочила назад до кімнати, несучи в руках золотий горнець, і, гидко викручуючись, закричала:

— Поталанило! Поталанило! Синочку, вбий Зелену Змію! Нумо, синку, нумо!

Анзельмові здавалося, що він чує глибокий стогін, що чує Серпентинин голос. І охопив його жах і розпач. Він напружив усю свою силу і так міцно штовхнувся в скло, що, здавалося, нерви й жили не годні були витримати... Різкий дзенькіт розлігся по кімнаті, і архіваріус з'явився в дверях у своєму одамашковому шлафрокові.

— Гей, сволото! Чортова маро! Кинь відьомські штуки! Геть! Гайда! — закричав він.

Нараз чорні коси старої најжачились, немов щетина,

червоні очі заблищали пекельним вогнем. Вона роззявила широченну пащеку, заклацала зубами й зашипіла:

— Швидше летіть, запаліть, розтопіть! — і зареготала, замакала глузливо, а тоді, притиснувши до себе золотий горнець, почала жбурляти звідтіль повні жмені блискучої землі на архіваріуса, але тільки-но земля торкалася шляфрока, як ставала квітами й спадала додолу.

Тут замерехтіли, спалахнули тріскучим вогнем лілеї на шляфроці, й архіваріус почав кидати ті вогняні квіти у відьму, аж вона завилала з болю, але відразу ж застрибала вгору, струшуючи їх із пергаменового панцера, і лілеї погасали й розсипалися на попіл.

— Гей, до мене, хлопче! — завищала стара, і кіт, підскачівши в повітрі, кинувся до дверей на архіваріуса, але сірий папуга пурхнув йому назустріч, схопив його кривим дзьобом за карк, і червона вогняна кров бризнула йому з шиї, а Серпентинин голос скрикнув:

— Врятовані! Врятовані!

Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець назад себе, скочила до архіваріуса і, розчепіривши закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але архіваріус швидко зірвав свій шляфрок і жбурнув його на стару. Тоді зашипіло, забризкало, затріщало блакитне полум'я з пергаменових аркушів, стара заметушилась, виючи з болю, і все намагалась захопити більше землі з горнця, вирвати більше пергаменових листків із книг, щоб згасити полум'я, і коли їй щастило кинути на себе землі чи пергаменований аркуш, полум'я гасло. Але тоді ніби з нутра архіваріусового порснуло на стару шипуче проміння.

— Гей, гей! На неї, за нею! Перемога Саламандро-

ві! — залунав архіваріусів голос, і тисячі блискавок зазмійлось вогненними кільцями навколо старої. А кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, метались по кімнаті. Нарешті папуга повалив kota дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, запустив у нього пазури, аж той у смертельних корчах страшенно завив і застогнав, видовбав йому гострим дзьобом палючі очі, і з них бризнула вогненна піна. Густий чад здійнявся звідтіль, де стара впала на землю під шлафроком. Її вереск, її дикий пронизливий крик затих удалині. Смердючий дим, що розійшовся по кімнаті, скоро розвіявся, архіваріус підняв шлафрок — під ним лежала погана редька.

— Шановний пане архіваріусе, ось вам переможений ворог,— сказав папуга, підносячи архіваріусові Ліндгорсту в дзьобі чорний волос.

— Дуже добре, мій любий,— відповів архіваріус,— тут лежить також і моя супротивниця, потурбуйтеся, будь ласка, про решту. Сьогодні ж ви отримаєте як невеличке *doubleur*¹ шість кокосових горіхів і нові окуляри, еге ж, бо, як видно, падлючий кіт розбив ваші скельця.

— Завжди ваш, вельмишановний друже й покровителю! — відповів дуже задоволений папуга, взяв редьку в дзьоб і вилетів із нею у вікно, яке архіваріус Ліндгорст відчинив йому. Потім він узяв золотий горнець і гукнув:

— Серпентино, Серпентино!

І коли студент Анзельм, дуже зрадівши з поразки паскудної перекупки, яка його штовхала до загибелі, глянув на архіваріуса, то знову побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною приємністю та гідністю.

---

¹ Винагорода (франц.).

— Анзельме,— промовив князь духів,— не ти, а ворожі стихії, що по-руїнницькому намагалися вдертися у твою душу й відірвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив своєї мети, будь вільний і щасливий.

Блискавка пронизала все сство Анзельмове, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь коли, його фібри й нерви затремтіли, але дедалі голосніше лунали акорди по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма, розприснулось, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини.

ВІГІЛІЯ ОДИНАДЦЯТА

Конректор Паульман незадоволений тим, що в його родині виникло таке шаленство. Як реєстратор Гербранд став радцею і в найлютіший мороз прийшов у черевиках та шовкових панчохах. Веронічине признання. Заручини біля миски з гарячим супом.

— Але скажіть лише мені, найшановніший реєстраторе, як це нам учора той клятий пунш так у голову вдарив, що ми могли накоїти таких дурниць? — промовив конректор Паульман, увійшовши вранці другого дня до кімнати, де ще й досі лежало повно череп'я, а посередині в калюжі пуншу плавала перука, що від неї тільки патли zostалися.

Коли студент Анзельм вибіг учора з дому, конректор Паульман і реєстратор Гербранд, заточуючись, кружляли по кімнаті, кричали, мов навіжені, стукались головами, поки Франя на превелику силу не відпроварила татка, що ледве на ногах держався, спати, а реєстратор Гербранд, себе не тямлячи, впав на софу, з якої Вероніка втекла до спальні.

Реєстратор Гербранд, блідий, пов'язавши голову сінною хусточкою, тужно стогнав:

— Ах, дорогий конректоре, не пунш винен, який мамзель Вероніка знаменито приготувала, ні! То все через клятого студента таке сталося! Хіба ви не помітили, що він уже давно *mente captus*?¹ І хіба не знаєте, що божевілля заразливе? Пробачте на слові, але давнє прислів'я каже: з яким пристаєш, такий і сам стасш. А тим паче, коли вип'єш чарчину, то легко тратиш глузд і мимохіть чиниш екзерсиси, наче й справді божевільний. Повірите, конректоре, мені аж у голові паморочиться, як згадаю про сірого папугу.

— Ви що, жартуєте? — перебив його конректор. — То ж був дідок у сірому плащі, архіваріусів служник, що прийшов шукати студента Анзельма.

— Можливо, — відповів реєстратор Гербранд, — але мушу признатись, що мені таки моторошно: цілісіньку ніч щось дивно вило і свистіло.

— То я, — сказав конректор, — бо я дуже хроплю.

— Ну, може бути, — вів далі реєстратор, — але шановний конректоре! Не без причини захотів я вчора з вами трохи розважитись, та Анзельм усе мені зіпсував... Ви не знаєте, о конректоре! Конректоре! — Реєстратор Гербранд схопився, зірвав хустину з голови, обійняв конректора, палко потис йому руку, ще раз скрикнув щиросердо, скрушно: — О конректоре! Конректоре! — І, схопивши капелюха та палицю, вибіг швидко геть.

— Студент Анзельм і на поріг більше не посміє до мене ступити, — сказав конректор сам до себе, — бо я тепер добре бачу, що він своїм тихим божевіллям найкращих людей геть збиває з пантелику. Реєстратор уже пропаца людина, а я поки що тримаюсь, але сата-

---

¹ Божевільний (*лат.*).

на, що так міцно стукався, коли я був п'яний, може знову вдертися й почати свої витребеньки. Отож — *apege satanas!*¹ Геть Анзельма!

Вероніка стала дуже задумана, мовчазна, усміхалась тільки вряди-годи, і то якось дивно; а найбільше любила бути на самоті.

— Йї Анзельм також наврочив,— сказав конректор злісно про себе,— але добре, що він і на очі не покажеться. Я знаю, він мене боїться, тому й не з'являється.— Останні слова конректор промовив зовсім голосно.

У Вероніки, що тут була присутня, слова ті викликали сльози на очах, і вона, зітхнувши, сказала:

— Ах, хіба ж Анзельм може сюди прийти? Він же давно сидить замкнутий у скляну сулію.

— Як? Що? — скрикнув конректор Паульман.— Ох боже мій, ох боже мій, вже й вона верзе казна-що, як і реєстратор. І чим це все скінчиться! От же проклятущий, мерзенний Анзельм! — І він негайно побіг по лікаря Екштайна. Лікар усміхнувся і лиш озвався:

— Гай, гай! — Але не приписав нічого, тільки додав ще таке: — Нервові напади! Минеться саме... виходити на повітря гуляти, розважатися... піти до театру... подивитися «Щасливця», «Празьких сестер»², і все минеться!

«Рідко лікар буває такий говіркий,— подумав конректор Паульман,— просто таки роздебендя».

Кілька днів і тижнів, навіть місяців минуло, як Анзельм зник, але і реєстратор Гербранд також не приходив, коли це раптом четвертого лютого рівно в полудень, о дванадцятій годині, він з'явився в новому

¹ Геть сатану! (*Лат.*)

² Опері німецького композитора В. Мюллера (1767—1835).

модному вбранні з найкращого сукна, в черевиках і шовкових панчохах, незважаючи на лютий мороз, із великим букетом живих квітів у руці, і зайшов до кімнати конректора Паульмана, який здивувався непомалу з його вичепуреного вигляду. Урочисто підійшов реєстратор Гербранд до конректора, обійняв його делікатним маніром і промовив:

— Сьогодні, в день іменин вашої любої доньки, шановної мамзель Вероніки, я хочу висловити все, що вже давно лежить на серці в мене! Тоді, того злощасного вечора, коли я приніс у кишені свого сурдута всі інгредієнти згубного пуншу, я мав на думці сказати вам одну приємну новину і радісно відсвяткувати той щасливий день, бо вже тоді прознав, що я номінований у радці, а тепер маю в оцій кишені і належний патент *cum nomine et sigillo principis*¹.

— Ах, ах! Пане реєстр... пане радцю Гербранде, хотів я сказати! — промурмотів конректор.

— Але тільки ви, дорогий конректоре,— вів далі новопризначений радця,— тільки ви можете зробити мене цілком щасливим. Уже давно люблю я потаємно мамзель Вероніку і можу похвалитися не одним приязним поглядом з її боку, які свідчать, що і я їй не осоружний. Одне слово, шановний конректоре, я, радця Гербранд, прошу руки вашої любої доньки, мамзель Вероніки, з якою я, коли ви не проти, невдовзі думаю одружитися.

Конректор з подиву сплеснув руками і скрикнув:

— Ай-ай-ай! Пане реєстр... пане радцю, хотів я сказати, і хто б міг подумати! Ну, коли Вероніка й справді вас кохає, то я з свого боку нічого не маю проти; можливо, її теперішня меланхолія — тільки приховане кохання до вас, шановний радцю! Знаємо таке!

---

¹ За підписом і печаткою князевою (лат.).

Ту мить увійшла Вероніка, бліда й засмучена, як звичайно тепер бувала. Радця Гербранд підійшов до неї, спом'янув у вишуканій мові про її іменини й віддав запахуючий букет квітів, а також і маленьке пуделечко, з якого, коли вона відчинила його, сяйнула пара блискучих сережок. Раптом щоки її зашарілись, очі заблищали жвавіше, і вона скрикнула:

— Ах, боже мій! Та це ж ті самі сережки, що я кілька тижнів тому надівала і втішалась ними!

— Як це? — мовив радця Гербранд трохи збентежено і ображено. — Адже я щойно годину тому купив їх у Замковому провулку за мерзенні гроші?

Але Вероніка не слухала його, бо вже стояла перед свічадом, щоб побачити, чи личить їй нова оздоба, яку вона почепила в маленькі вушка. Конректор Паульман поважним тоном сповістив її, прибравши урочистої міни, про підвищення їхнього приятеля Гербранда і про його освідчення. Вероніка подивилась на радцю проникливим поглядом і промовила:

— Я вже давно знала, що ви хочете зі мною одружитися. Що ж, хай буде! Я вам обіцяю руку і серце, але мушу зараз же обом вам — і татові, і женихові — відкрити багато дечого, що важким тягарем лежить у мене і в думках, і на серці; відкрити негайно, хай навіть і суп захолоне, який, бачу я, Франя вже подає на стіл. — І, не чекаючи на конректорів та радців одвіт, незважаючи на те, що в них слова вже на губах висіли, Вероніка повела далі: — Повірте мені, любий таточку, що я кохала Анзельма від щирого серця, і коли реєстратор Гербранд, тепер уже радця, запевнив, що Анзельм легко може доскочити того самого, я стала на тому, що тільки він і більше ніхто буде мені дружиною. Аж виявилось, що начебто ворожі сили намагаються вирвати його в мене, і я мусила вдатися по допомогу до старої Лізи, колишньої моєї

няньки, що тепер стала ворожка й велика чарівниця. Вона обіцяла допомогти мені й віддати Анзельма цілком у мої руки. Ми пішли з нею опівночі, перед осіннім рівноденням, на роздоріжжя; вона заклинала там пекельних духів, і з допомогою чорного kota утворили ми невеличке металеве люстерко, в яке досить мені було подивитися і скерувати свої думки на Анзельма, щоб цілком заволодіти його думками й почуттями. Але тепер я щиро каюся, що зробила так, і зрікаюся усіх сатанинських чарів. Саламандер перемиг стару ворожку, я чула її жалібний лемент, але допомогти не було змоги, і коли папуга зжер її як редьку, тоді моє металеве люстерко брязнуло й розбилося.— Вероніка дістала скалки розбитого люстерка та пасмечко кіс зі скриньки на шитво і, подаючи їх радці Гербрандові, повела далі: — Ось вам, любий радцю, уламки люстерка, киньте його сьогодні вночі о дванадцятій годині з Ельбського мосту, і саме звідтіль, де стоїть хрест, в ополонку, а пасмечко завше носіть на грудях. Зрікаюся ще раз усіх чаклунських чарів і щиро бажаю Анзельмові всілякого щастя, бо він тепер поєднався з Зеленою Змійкою, що куди краща й багатша за мене. А я буду вас, коханий радцю, любити й поважати, як вірна дружина.

— Ах боже! Ах боже! — скрикнув конректор Паульман скрушно.— Вона причинна, причинна... Вона ніколи не зможе бути пані радчиня, вона божевільна!

— Аж ніяк,— перебив радця Гербранд,— я добре знаю, що мамзель Вероніка почувала прихильність до навіженого Анзельма і, можливо, перенапружена будучи, звернулася колись до тої чарівниці, що ворожить на картах та на кавовім фусі, а мешкає біля Озірної брами, одне слово — до старої Рауер. Ну, і не будемо також заперечувати, що й справді існують таємні мистецтва, які можуть на людину аж надто по-лихому

впливати, про що ми читаємо у старожитних авторів. А що мамзель Вероніка говорила про перемогу Саламандра і про одруження Анзельма з Зеленою Змією, то це, звичайно, тільки поетична алегорія, так би мовити, поема, в якій вона оспівує свою остаточну розлуку зі студентом.

— Вважайте це за що хочете, любий радцю,— перебила Вероніка,— нехай навіть і за безглуздий сон.

— Ні в якому разі,— сказав радця Гербранд,— бо я ж добре знаю, що й студента Анзельма заповонили таємні сили, які його підбурюють і під'юджують на різні божевільні витівки.

Конректор Паульман більше не міг витримати і вибухнув:

— Досить, на бога, досить! Чи ми знову напилися проклятого пуншу, чи, може, впливає на нас Анзельмове божевілля? Пане радцю, що за дурниці ви знову верзете? Хотілося б вірити, що вам кохання памороки забило, а коли так, то все швидко минеться після одруження, а то б я боявся, що вас теж посіло якесь божевілля, вельмишановний радцю, і турбувався за нащадків, щоб і вони не успадкували вашої хвороби. Ну, а тепер я даю вам своє батьківське благословення на радісний шлюб і дозволяю вам, як нареченому й нареченій, поцілуватися.

Вони негайно ж таки й поцілувались, і, перше ніж захолонув принесений суп, заручини були закінчені. Кілька тижнів по тому пані радчиня Гербранд справді сиділа, як вона вже давно собі мріяла, на балкончику прекрасного будиночка на Новому ринку й, посміхаючись, поглядала на дженджиків, що проходили мимо і, лорнетуючи її, казали:

— Ну й гарна жінка радчиня Гербранд!

ВІГІЛІЯ ДВАНADЦЯТА

*Відомості про маєток, що його дістав
Анзельм від архіваріуса Ліндгорста
як зять, і про те, як він живе там із
Серпентиною. Закінчення.*

Як глибоко відчував я правдиве щастя студента Анзельма, що, поєднавшись з милою Серпентиною, оселився тепер у чудовому, таємничому царстві, яке він за вітчизну визнав і до якого душа його, сповнена дивних передчуттів, так давно прагнула! Але марні були, ласкавий читальнику, всі мої зусилля хоч би трішечки віддати тобі словами всю пишноту, якою оточений Анзельм! Я аж відразу переймався, помічаючи, яка бліда і млява наша мова. Я почував себе в полоні мізерної, дрібної буденності, я захворів з болісного невдоволення, я вештався всюди, як сновидець, коротко, я опинився в становищі студента Анзельма, яке описав тобі, ласкавий читальнику, у четвертій вігілії. Я вельми зажурився, прочитавши одинадцять щасливо завершених вігілій, і вже думав, що мені, мабуть, ніколи не пощастить додати до них ще й дванадцятку, як останній камінь до будови, бо щойно я сів уночі, щоб закінчити твір, то здавалося, ніби якісь підступні духи (може, то були родичі, навіть брати в перших убитої відьми) підставляли мені блискуче поліроване люстерко, в якому я бачив тільки своє Я — бліде, невиспане, засмучене, як реєстратор Гербранд після п'ятики. Тоді я кидав перо і йшов спати, щоб принаймні хоч снити про щасливого Анзельма та милу Серпентину. Таке тривало кілька днів і ночей, коли, нарешті, зовсім несподівано я отримав від архіваріуса Ліндгорста листа, де він писав мені ось що:

«Мостивий пане, ви, як мені відомо, описали в одинадцяти вігіліях дивну долю мого доброго зятя ко-

лись студента, а нині поета Анзельма, тепер же тяжко мордується над дванадцятою і останньою вігілією, в якій хочете сказати дещо про його щасливе життя в Атлантиді, куди він переїхав із моєю донькою в мій прегарний масточок. Хоч мені й не зовсім до вподоби, що ви розголосили перед читальниками, хто я такий насправді, бо ж це може зашкодити мені в моїй службі як таємному архіваріусові та спричинитись до безлічі інших неприємностей, ба навіть колегія може порушити питання про те, чи має право Саламандер, навіть зобов'язавшись присягою, посісти відповідальну державну посаду і чи можна йому доручати відповідальні справи, бо, за Габалісом та Сведенборгом, стихійним духам узагалі довіряти не можна; незважаючи на те, що тепер мої найкращі друзі уникатимуть моїх обіймів, боячись, щоб я часом не зіпсував блискавкою їхню фризурю та недільний фрак,— незважаючи на все це, кажу, я таки хотів би допомогти вашій мосці закінчити твір, бо там сказано багато гарного й про мене, і про мою заміжню доньку (так би мені хотілося здихатись решти двох). Отож коли хочете написати дванадцятую вігілію, то злізьте зі своїх клятих п'яти поверхів униз, покиньте свою комірчину і приходьте до мене. В блакитній пальмовій кімнаті, вам уже відомій, ви знайдете відповідне письмове приладдя і зможете в небагатьох словах подати до відома читачів те, що самі ~~вбачите~~ вбачите. Так буде краще для вас, ніж велемовно описувати життя, яке ви знаєте тільки з чуток.

З пошануванням,
мостивого пана найпокірніший слуга Саламандер
Ліндгорст, р. t. ¹ корол. таємн. архіваріус».

---

¹ Pro tempore — нині (лат.).

Ця, як бачите, трохи грубувата, а проте зичлива записка архіваріуса Ліндгорста була для мене страх яка приємна. Хоча, здається, химерний стариган і знав, у який дивний спосіб стала мені відома доля його зятя, про що я, зобов'язавшись тримати це в таїні навіть і перед тобою, ласкавий читальнику, змушений мовчати, але не гнівався на мене, як я боявся, бо сам навіть подав руку допомоги, щоб я закінчив свій твір, отже я маю право зробити висновок, що він, властиво, згоден, щоб його чудесне існування в царстві духів стало відоме через друк. «Мабуть,— думав я,— що так він сподівається скорше видати заміж і решту своїх дочок, бо, можливо, западе іскра в душу якогось юнака, що запалить у ній тугу до Зеленої Змійки, яку він потім на вшестя шукатиме і знайде в бузиновому кущі. Нещастя ж, яке спіткало Анзельма, коли він попав у скляну сулію, буде йому пересторогою берегтися всяких сумнівів, усякої зневіри». Рівно об одинадцятій загасив я лампу й поплентався до архіваріуса Ліндгорста, який мене вже чекав біля свого порога.

— А, це ви, найшановніший! Ну, мені дуже приємно, що ви не знехтували мої добрі наміри. Ходімо! — І він повів мене через сад, повний сліпучого блиску, до лазурово-блакитної кімнати, де я побачив фіялковий письмовий стіл, за яким працював Анзельм. Архіваріус Ліндгорст зник, але негайно з'явився знову. В руках у нього був прекрасний золотий келих, з якого високо здіймалось угору блакитне тріскуче полум'я.— Ось,— сказав він,— я приніс вам улюблений трунок вашого друга капельмейстера Йоганна Крейсера. Це запалений арак, куди я вкинув цукру. Скуштуйте трохи, а поки ви будете сидіти, читати й писати, я скину свій шлафрок і, щоб натішитись вашим любим товариством, попірнаю трохи в келихові.

— Як ваша ласка, шановний пане архіваріусе,

озвався я,—але якщо ви хочете, щоб я скуштував цього трунку, то не...

— Не турбуйтеся, мій дорогий! — вигукнув архіваріус, скинув швидко шлафрок і, на мій неабиякий подив, скочив у келих і зник у полум'ї. Не вагаючись, я спробував трунок, трохи віддуваючи полум'я. Трунок був вибірний.

Чи не смарагдове листя пальм ніжно шелестить і шепоче, немов у пестогах ранішнього леготу? Так, збудившись зі сну, зводиться воно й шепоче про чуда, що про них сповіщають, немов з далекої далини, чарівні звуки арф. Блакить одстає від стін і клубочиться навкруги, немов духмяний туман, але сліпуче проміння пронизує випари, що, по-дитячому радіючи, котяться, і вихряться, і здіймаються в незриму височину, і звисають склепінням над пальмами. Але все сліпучіше громадиться промінь до променя, аж поки в ясному сонячному сьйві відкривається безмежний гай, де я бачу Анзельма. Полум'яні гіацинти, тюльпани і троянди здіймають свої прекрасні голівки, і їхні пахоці закликають привітно щасливців: «Мандруй, мандруй серед нас, коханий; ти нас розумієш, наші пахоці — це туга за коханням; ми любимо тебе, ми твої назавжди! Золоте проміння горить у полум'яному сьйві. Ми вогонь, запалений від кохання. Пахоці — це туга, а вогонь — це прагнення, і хіба ми не живемо в твоїх грудях? Ми ж твої власні». Шумлять і шепочуть темці куші, високі дерева: «Ходи до нас, коханий! Ходи, щасливцю! Вогонь — це прагнення, але надія — наш холодок. Ми заколишемо тебе любими співами, бо ти розумієш нас, бо кохання живе в твоїх грудях». Струмки й потічки мурмотять і хлюпочуть: «Коханий, не минай нас так скоро, подивися в наш кришталь, тут живе твій образ, який ми любовно бережемо, бо

ти зрозумів нас!» Радісним хором щебечуть і співають строкаті пташки: «Слухай нас, слухай нас, ми радість, ми блаженство, екстаз кохання». Та Анзельм тужно дивиться на чудовий храм, що височить удаліні. Майстерні колони здаються деревами, а капітелі та карнизи — акантовим листом, що в дивному плетиві гірлянд та фігур творять чудесні візерунки. Анзельм іде до храму і трепетно дивиться на мармурові сходи, дивовижно зарослі мохом.

— О! — вигукує він, сповнений захвату.— Вона вже недалеко!

І ось із середини храму виходить велично й урочисто прекрасна Серпентина; вона несе золотий горнець, із якого виросла пишна лілея. Невимовна втіха безмежної пристрасті палає в її урочих очах, вона дивиться на Анзельма й каже:

— Ах, коханий! Лілея розгорнула свій келих, найвища мета здійснилася, чи є ще яка втіха, щоб із нашою зрівнялася?

Анзельм обіймає її в запалі гарячого жадання. Лілея горить осяйним промінням над його головою. І все чутніше шумлять дерева та кущі, ясніше та привітніше бринять струмки, пташки та розмаїті барвисті комахи кружляють і витанцьовують, скрізь веселий, радісний, метушливий гомін, у повітрі, у воді, на землі,— всюди відбувається свято кохання! Блиснули блискавки, освітивши кущі, діаманти, мов іскристі очі, визирнули з землі, високо прискають водограї з джерел, чудові пахощі линуть на шурхітливих крилах — це стихійні духи віддають ясу Лілеї і звістують Анзельмове щастя.

Тоді Анзельм піднімає голову, освітлену променистим саявом. Чи це погляди? Чи слова? Чи, може, спів? Але виразно чути:

— Серпентино! Віра в тебе й кохання відкрили мені

душу природи! Ти принесла мені Лілею, що виросла з золота, з первісної сили землі, ще перше, ніж Фосфор запалив думку, вона — пізнання священної єдності всіх речей, і з тим пізнанням я житиму завжди в найвищому блаженстві. Так, я, найщасливіший, пізнав найвище. Я буду вічно тебе кохати, о Серпентино! Ніколи не зблякне золоте проміння Лілеї, бо як віра й любов, так і пізнання — вічне!

Видиво, в якому Анзельм з'явився мені живий у своєму маєткові в Атлантиді, я побачив завдяки Саламандровому мистецтву, і коли воно зникло, немов у тумані, то я — дивно дивно! — знайшов усе це на фіялковому столі чисто переписане і, як видно, мою ж власною рукою. Але тепер гострий біль пронизав моє тіло.

— Ах, щасливий Анзельм, він скинув тягар буденного життя, він піднісся на крилах кохання до урочої Серпентини і тепер щасливо й радісно живе в своєму маєткові в Атлантиді! Але я, бідолашний! Скоро, може, через кілька хвилин, я покину цю чудову залу, якій, проте, ще далеко до маєтку в Атлантиді, опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір, і Лілеї, мабуть, я ніколи більше не побачу.

Архіваріус Ліндгорст легенько торкнув мене за плече і сказав:

— Годі, годі, мосьпане! Чого ви побиваєтесь! Хіба ж ви самі не були щойно в Атлантиді і не маєте там принаймні гарненького хутірця як поетичного маєтку вашої душі? І взагалі, хіба ж Анзельмове щастя — щось інше, як не життя в поезії, якій відкривається найглибша таємниця природи — священна єдність усіх речей?

**МАЛЮК ЦАХЕС,
НА ПРИЗВИЩЕ ЦИНОБЕР**

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Маленький виродок. Небезпека, що загрозувала пасторовому носові. Як князь Пафнугій запроваджував у своїй країні освіту, а фея Розабельверде потрапила до притулку шляхетних дівчат.

Недалечко від одного привітного села, біля самого шляху, на розпеченій сонцем землі крижем простяглась у знемозі бідна, обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, ледве зводячи подих, нещасниця упала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, що його з великими труднощами поміж чагарями та деревами в лісі назбирала. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтїшному горю.

А все-таки незабаром вона спромоглася на силі, розв'язала вервечки, якими був прив'язаний кошик на спині, і поволеньки пересунулась на найближчий моріжок. І тут почала тяжко нарікати.

— Чого ж це тільки мене,— голосила вона,— тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, солоним потом обливаючись, а гибіємо в злиднях, ледве шматок хліба маємо втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов скарбець із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата й клуня згоріли до-

щенту, жито на полі витолочило градом і, щоб міру наших страждань сповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким одмінинником, якого я на ганьбу собі й на посміх людям зродила. До дня святого Лавріна цьому малюкові буде вже півтретя року, а він ще на своїх ногах-шпичках ні стояти, ні ходити не може і тільки вурчить та нявкає, немов кошения, замість говорити. А жерти — жере ця венатла потвора так, як добрий восьмилітній хлопчисько! Та тільки не йде воно йому анітрохи на пожиток. Боже милосердний, змилуйся над ним і над нами, не допусти, щоб довелось годувати його, аж поки він виросте, нам на мuku та на ще гірші злидні. Бо ж їсти й пити він буде щораз більше, а працювати зась! Ні, ні, такої біди вже ніхто в світі витримати не годен! Ох, коли б уже вмерти, тільки вмерти! — і вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена болем.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що народився півтретя року тому. Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скручений цурпалок дерева, було не що інше, як спотворений малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі лежав у коробі впоперек, а тепер виліз і борсався та вурчав у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неуважне око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного скошланого чуба, пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі, — проява, та й годі.

І ось як жінку, прибиту горем, зморив глибокий

сон, а син її борсався при ній, трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронка поблизького притулку, саме тою дорогою верталася з погуляння. Вона зупинилась, споглядаючи ту біdotу, а що з натури була побожна та жаліслива, то дуже тим зворушилась.

— О боже милостивий! — почала вона. — Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада своєму животінню, бо працює понад силу, а голод і турботи її подолали! Аж тепер я відчула, яка я убога та безсила! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Однак те, що в мене ще залишилось, та одробина хисту, якого ворожа сила не спромоглась мені зрабувати й знищити, ще стоїть до моїх послуг, і я до кінця скористаюся ним, щоб злагодити, сердего, твоє горе. Бо коли б я навіть і мала гроші, вони тобі не стануть у пригоді, а скоріше зовсім життя знівечать. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, лише гризоту йому завдають, і що більше золота йому перепадає, то він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка, що ти зродила цю малу потвору, яка висить на тобі зловісним тягарем і яку ти все життя двигати мусиш. Стрункий, гарний, дужий, розумний він ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущику! — І почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці. Поволеньки скуйовджений чуб малюків став вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та на горбату, як гарбуз, спину. Малюк ста-

вав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила запахуючою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Прокинувшись скоро після того, жінка відчула, що якось дивно збадьоріла та зміцніла. Так, немовби спожила смачний обід, ще й до того ковтнула добрячого вина.

— Еге! — сказала вона. — Яка ж солодка ця хвилинка сну, що дала мені стільки втіхи, стільки бадьорості! Але ж сонечко ось-ось спуститься за гори, ну-мо скоріш додому! — Вона хотіла завдати собі на плечі короба, та, зазирнувши туди, помітила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави і плаксиво задзявонів. Коли мати споглянула на нього, то з дива-дивного аж руками сплеснула і скрикнула: — Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Цахесе, маленький Цахесе, як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб. — Вона хотіла його схопити й покласти на ломаччя, та малий Цахес вихонув, задригав ногами, оскірівся до матері й виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короба на плечі, малий Цахес ухопився за її фартуха, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо попівського двору, і трапилось так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним золотокучерим хлопчиною. Та ось, побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий тягар двигаете, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служебка дасть вам свіжої водиці напитись.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі; вона скинула дрова і щойно хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втеряв рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

— О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка господня — така чудесна дитина.— Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як негречний малюк огидно мурчав та нявчав і намагався навіть укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, втупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що їй подумати.

— Ах, милий панотченьку,— почала нарешті вона плаксивим голосом,— такій людині божій, як ви, не личило б кпитися з мене, бідної нещасниці, яку господь невідь за що покарав цим огидним виродком.

— І що ви балакаєте,— заперечив пастор дуже поважно,— що ви балакаєте? Клини... виродок... кара господня... Я зовсім вас не розумію, і знаю лише, що ви, либонь, чи не осліпли, коли свого милого сінка не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малютко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:
— Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити попівського носа.

— Бачили ви його, лиху бестію! — скрикнула злякано Ліза.

Але тут пасторів синок промовив:

— Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі мусять щиро вас любити.

— Послухайте лишень,— скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали,— о, послухайте, пані Лізо, чому він такий нелюбий вам, цей славний, розумний хлопчина, ваш милий Цахес? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був милий та розумний. Послухайте, пані Лізо, віддайте мені свого хлопчину, на моє піклування та виховання. Я покладаю на нього великі надії. При ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а для мене буде радість виховати його, як свого власного сина!

Ліза аж звмпила з подиву і тільки раз у раз проказувала:

— Ох любий панотченьку, любий панотченьку, не вже ж ви справді берете цю малу потвору на виховання, а мене звільняєте від тяжкої біди, яку я терплю через цього виродка?

Однак що більше жінка говорила пасторові про потворність свого одмінника, то завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий господній дарунок, як цей чудесний хлопець, аж нарешті, вельми розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки і вбіг до хати, засунувши за собою двері.

А пані Ліза стала, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати. «І що це скоїлося з поштивим панотцем,— мовила вона сама до себе,— що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та переклав на свої, тепер побачимо, як то він

буде тягар цей двигати! Ох! І який же легкий став тепер короб, коли нема там більше малого Цахеса, а з ним і найтяжчого клопоту!»

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

Коли б я, ласкавий читальнику, і хотів надалі замовчати, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називає себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, вже й сам здогадався б, що тут є якась особлива обставина. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче вплинула на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той аж узяв його за рідного сина. Однак, любий читальнику, хоч би який ти був надзвичайно прозірливий, а можеш помилитися або й геть, на велику шкоду нашій оповідці, перескочити через багато сторінок, аби тільки швидше дізнатися щось про таємничу патронку; тож краще я сам розповім тобі все, що знаю про цю шановну даму.

Панна фон Рожа-Гожа була статечного вигляду, шляхетної, величної постави і трохи гордої, владної вдачі. Її обличчя, хоч його й можна було назвати бездоганно прекрасним, справляло іноді якесь дивне, майже моторошне враження, а надто як вона, за своїм звичаєм, нерухомо й суворо вдивлялась перед себе. Насамперед те враження можна було приписати якійсь особливо дивній зморшці між бровами. Ніхто до ладу не міг сказати, чи личить патронці така зморшка на лобі. Але при всьому тому в її погляді часто бувало стільки ніжності й привітності, особливо ж тої веселої, гарної години, як цвітуть рожі, що кожний мимоволі піддавався її чарові. Коли я мав приємність уперше, та й востаннє, побачити шановну панну, то на вигляд вона була в найповнішому роз-

квіті своїх літ, досягла найвищого щабля, і я подумав, що мені випало велике щастя побачити її саме в розповні краси, і навіть трохи потерпав, що скоро мені вже не доведеться бачити ту дивовижну красу. Але думка моя була хибна. Найстаріші люди в селі запевняли, що вони знають ласкаву панну відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однакова, ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша, завжди така, як тепер. Здавалося, час не мав сили над нею, і вже саме це могло видатися декому дивним. Але в ній іще багато чого вражало, і кожен, хто над цим поважно задумався б, не міг би вийти з дива. По-перше, відразу впадала в око спорідненість тієї панни з квітами, що від них походило її ім'я. Бо мало того, що жодна людина в світі не змогла б вишпекати таких, як вона, чудових повних рож,— досить було їй устроювати якогось найсухішого патичка в землю, як із нього пишно та гоїно зростали ті квіти. Потім, достеменно відомо, що вона під час своїх самотніх прогулянок у лісі провадила розмови з дивними голосами, які, либонь, чи не з дерев або квітів, а то й криничок та погоків лунали. Еге ж, один молодий мисливець підгледів навіть, як вона стояла раз у самій гущавині лісу, а сила рідкісного розмаїтого птаства, що його ніколи й не було в цій країні, в різнобарвному пір'ї, пурхала та вилася навколо неї і в веселому співі та щебетанні, здавалося, розповідала їй цікаві небилиці, з яких вона радісно сміялась. Отож, коли панна фон Рожа-Гожа вступила до притулку, то незабаром привернула до себе увагу всієї околиці.

Її призначив сам князь, а тому барон Претекстатус фон Мондшайн, куратор цього притулку і власник поближнього маєтку, не міг нічого вдіяти, хоч його мучили найжахливіші сумніви. Марно він намагався

віднайти в Рікснеровій книзі турнірів та в інших хроніках прізвище Рожа-Гожа-Зеленава. І він мав повну рацію на цій підставі сумніватися, чи годна очолити шляхетний притулок панна, яка не може вказати предків хоч би до тридцять другого коліна, тому, з ясними сльозами на очах, христом-богом благав її, щоб вона принаймні не Рожа-Гожа-Зеленава, а Рожа-Гожа називалася, бо в цьому прізвищі хоч якийсь є сенс і хоч сякого-такого предка можна відшукати. Вона так і зробила йому на угоду. Але, мабуть, таки в той чи інший спосіб виявлялася Претекстатусова гірка досада на панну без предків і спричинялася до лихих пересудів, які щораз більше в селі поширювались.

До тих чарівницьких бесід у лісі, що, правду мовлячи, нічого в собі поганого не мали, долучились тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст до уст і виставляли справжню істоту цієї панни в дуже двозначному світлі. Старостиха Ганна запевняла не вагаючись, що коли панна, вглянувши у вікно, міцно чхне, то по всьому селі скисає молоко. Але щойно це ствердилося, як скоїлося найжахливіше. Вчителів Міхель ласував раз на кухні в притулку печеною картоплею; панна його застукала там і, всміхаючись, пригрозила пальцем. І в хлопця рот так і лишився роззявлений, немовби там застрягла гаряча картоплина. Відтоді йому доводилось носити капелюха з широкими крисами, а то дощ лив йому просто в рот.

А незабаром начебто справдилось й те, що панна вміє замовляти вогонь і воду, накликати тучу й град, насилати ковтун тощо, і ніхто вже не засумнівався, коли чабан вибовкав, ніби опівночі, пойнятий жахом, бачив, як вона летіла на мітлі, аж свистіло, а пе-

ред нею величезний розсохач, між рогами в якого па-
лахкотіло блакитне світло! ґ

Ось тепер усе заворушилося. Всі забажали її смер-
ті, і сільський суд вирішив ні більше ні менше, як ви-
диставши її з притулку, кинути в воду, щоб вона ви-
тримала звичайні відьомські випробування. Барон Претек-
статус не втручався і тільки, посміхаючись, казав сам
до себе:

— Отак воно й буває з простими людьми без пред-
ків, що не мають такого шляхетного походження, як
Мондшайни.

Панна, довідавшись про грізну небезпеку, втікла до
резиденції, і невдовзі барон Претекстатус отримав від
можновладного князя кабінетний наказ, в якому до-
водилось до його відома, що жодних відьом не буває,
і велілося сільських судців за зухвале бажання поба-
чити, як плаває шляхетна панна з притулку, кинути
до буцегарні, а решті селян та їхнім жінкам оголоси-
ти під загрозою доброї кари на тілі, щоб вони не смі-
ли про панну Рожу-Гожу думати погано. Селяни сха-
менулися, злякавшись грізної кари, і відтоді почали
думати про неї тільки добре, що й для села, і для
панни фон Рожі-Гожі мало якнайкращі наслідки.

У князевому кабінеті добре знали, що панна фон
Рожа-Гожа не хто інший, як славетна, на весь світ
відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи й можна зна-
йти таку пречудесну країну, як маленьке князівство,
де лежав маєток барона Претекстатуса фон Мондшай-
на і де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне сло-
во, де сталось усе те, про що я тобі, любий читальни-
ку, саме й хочу докладніше розповісти.

Високими горами оточена, зеленими, запахущими
лісами та квітучими луками вкрита, шумкими пото-
ками та веселими водоспадами оздоблена, нехай

навіть і без жодного міста, зате з привітними селами та з замками подекуди, країночка та схожа була на дивний пречудовий сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжкого клопоту життєвого. Кожний знав, що в країні владарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращої місцини до життя, ніж те князівство, отож і трапилось, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, над усе сприяють. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а найбільше в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином. Ласкаві феї, що тут, серед цілковитого дозвілля, влаштувалися, немов у справжньому Джіністані, охоче б уготували достойному Деметрію вічне життя. Та не мали на те сили. Деметрій помер, і країною став правувати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила тиха внутрішня гризота через те, що народ і країна були так жахливо занедбані і знехтувані. Він почав керувати посправжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

— Я хочу правувати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого владаря, що в його душі діялось, припав йому до ніг і скрикнув:

— Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю

державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністрів. Він підвів його, палко пригорнув до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

— Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях едикт, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися. Та Андрес вигукнув:

— Найславніший владарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій. Він схопив свого міністра за петельку, потяг до кабінету й зачинив за собою двері.

— Бачите,— почав Андрес, сівши на низенькому дзиглику насупроти свого князя,— бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського едикту про освіту може бути в наймерзенніший спосіб зменшена, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами, хоч і суворими, але розважністю продиктованими. Перше ніж розпочнемо освіту, себто, перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджуємо тополі та акації, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо гостинці й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму та й інших з глузду зводять. Ви читали «Тисячу й одну ніч», преславний князю, бо я знаю, що ваш найсвітліший небіжчик

панотець, хай йому господь дарує солодкий спокій у могилі, любив такі згубні книжки і вам у руки давав, коли ви ще їздили на паличці і їли позолочені пірнички. Ну от! Із тієї препоганої книги ви, напевне, вже знаєте, найласкавіший пане, про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних персон у вашій власній любій країні, ось тут біля самого вашого палацу поселилося та й чинить усілякі неподобства.

— Як? Що ти кажеш? Андресе! Міністре! Феї, в моїй країні? — так заволав князь, побілівши, як крейда, і похилившись на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Ворогами освіти називаю я їх, бо тільки вони, знехтувавши добрість вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша кохана країна ще й досі залишається в повній темряві. Вони бавляться таким небезпечним ділом, як творення див, і не бояться під назвою поезії ширити потаємно отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіт. Потім, у них такі нестерпні протиполіційні звичаї, що вже тільки через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Ось, наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, шпацирують у повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! От я й питаю, найласкавіший пане, чи ж варто фатигуватися, вводити якісь там акцизні податки, коли в державі є особи, що мають можливість кожному легковажному громадянину через комін укинути вільного від мита краму до любої вподоби? Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту — тоді геть усіх фей з країни. Їхні палаци хай оточить поліція, їхнє небезпечне майно конфіскуємо, а самих фей, як

волоцюжок, виженемо геть на їхню батьківщину, що, як вам, найласкавіший пане, з «Тисячі й одної ночі» відомо, зветься Джіністан.

— А чю ходить пошта до тієї країни, Андресе? — запитав князь.

— Тим часом ні, — відповів Андрес, — але як запровадимо освіту, то буде корисно й туди нарихтувати щоденний зв'язок.

— Але, Андресе, — вів далі князь, — чи не вважатимуть наші заходи проти фей занадто суворими? Чи прихильний до них народ не буде ремствувати?

— І на це також, — сказав Андрес, — і на це також знаю я засіб. Не всіх фей, ласкавий пане, ми випровадимо до Джіністану, деяких затримаємо в себе; але не тільки відберемо в них усяку можливість шкодити освіті, а навпаки, вживемо всіх засобів, щоб перетворити їх на корисних членів освіченої держави. Якщо вони не забажають узяти пристойний шлюб, то зможуть десь під суворим наглядом заходитися коло якоїсь корисної справи — на армію шкарпетки в'язати під час війни абощо. Зверніть увагу, найласкавіший пане, коли феї отак-о будуть вештатися поміж людьми, то люди дуже скоро зовсім перестануть у них вірити, а це буде найкраще. І всяке ремство зникне саме від себе. Що ж до різного причандалля, яке належить феям, то воно піде в князівську скарбницю, голуби ж та лебеді, як коштовна печеня, на князівську кухню. А крилатим коням ми обріжемо крила, поставимо на годівлю в стайні, які запровадимо разом з освітою, і спробуємо таким чином їх одомашнити й перетворити на корисних тварин.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося.

На розі кожної вулиці красувався едикт про запро-

вадження освіти, а поліція вдиралася до палаців феї, конфіскувала їхнє майно і брала їх під арешт.

Самий лише господь відає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, звітрила про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магічні трояндові кущі та інші коштовності. Вона знала навіть, що її вирішено залишити в країні, і хоч дуже нерадо, а скорилася.

А взагалі ні Пафнутій, ні Андрес не могли збагнути, чому це феї, яких висилають у Джиністан, так радіють і все запевняють, що їм анітрішечки не жаль того майна, яке вони мусять покинути.

— Зрештою,— скрикнув Пафнутій обурено,— зрештою, виходить, що Джиністан багато краща країна, ніж моя, і вони висміюють і мене, і запроваджену від мене освіту, що лише тепер повинна як слід розквітнути!

Придворному географові з істориком наказано подати докладні відомості про ту країну.

Обидва погодилися на тому, що Джиністан — жалюгідна країна без культури, освіти, вченості, акацій, без щеплення віспи, власне, вона й зовсім не існує. А що може бути гіршого для людини або для цілої країни, як зовсім не існувати?

Пафнутій заспокоївся.

Коли чудесний квітучий гай, де стояв покинутий палац феї Рожабельверде, був вирубаний і Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея запопала таки князя в лісі, кудюю він із міністром Андресом вертався в свій замок. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними фіглями, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він христом-богом благав її вдовольнитися єдиним

у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, не вважаючи на едикт про освіту, могла б правувати на свою любу вподобу.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для шляхетних дівчат, де вона, як про це вже говорено, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава, але потім, улягаючи невідступним благанням барона Претекстатуса фон Мондшайна, погодилася назватись панною фон Рожа-Гожа.

1 РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Про невідомий народ, який відкрив учений Птоломеус Філадельфус під час своєї подорожі. Університет у Керепенсі. Як студентові Фабіанові полетіла повз голову пара ботфортів, а професор Мош Терпін запросив студента Бальгазара на чай.

У щирих листах, які всесвітньовідомий учений Птоломеус Філадельфус, перебуваючи в далеких мандрах, писав до свого приятеля Руфіна, є таке визначне місце:

«Ти знаєш, любий Руфіне, я нічого в світі так не боюсь і не лякаюсь, як гарячого сонячного проміння, бо воно виснажує моє тіло й так розслаблює та стомлює дух мій, що аж усі думки мої збиваються в якийсь заплутаний клубок і я даремно намагаюся вловити в душі своїй хоч трохи ясніший образ. Тому я взяв за звичай спекотного дня відпочивати, зате вночі мандрувати далі. Ось так я й опинився минулої ночі в дорозі. Ніч була хоч в око стрель, і мій машталір у темряві збився з правдивої, гладенької дороги і несподівано попав на бруковану. Незважаючи на те, що мене в кареті кидало на всі боки, а голова моя вкрилася гулями і скидалася на мішок з волоськими

горіхами, я прокинувся з глибокого сну аж тоді, як після жахливого поштовху вилетів із карети на тверду землю. Сонце вже ясно світило мені в обличчя, і за шлагбаумом перед собою я побачив високі вежі чималого міста. Машталір лементував, у нього, бач, зламався дишель та заднє колесо розбилось об великий камінь, що лежав посеред гостинця, а про мене йому було байдужісінько. Я стримав свій гнів, як і годиться мудрому, і гукнув до хлопа якнайсумірніше, що він, проклятий лайдак, міг би змикитити, що Птоломеус Філадельфус, найзнаменитіший учений свого часу, сидить на ср..., а не поратися біля якогось там дишла чи колеса. Ти знаєш, любий Руфіне, яку я маю силу над людськими серцями, так воно сталося й тут. Машталір миттю перестав бідкатись і за допомогою митника, перед хаткою якого та біда скоїлась, підняв мене на ноги. На щастя, я не покалічився і годен був, хоч і поволеньки, чимчикувати далі дорогою, а тим часом машталір із розбитою каретою ледве волочився позаду.

Аж ось недалеко від міської брами, яку видко було в блакитній далині, я спіткав багато людей такого чудернацького вигляду і в такому дивовижному вбранні, що почав протирати собі очі, щоб упевнитись, чи я не сплю, чи, бува, який безглуздий, дражливий сон не переніс мене до чужої, казкової країни.

Ті люди, яких я мав цілковиту рацію вважати за мешканців того міста, що з його брами вони виходили, носили довгі, широченні штани, пошиті на японський штиб, із коштовної матерії, оксамиту, манчестеру, тонкого сукна, чи навіть і просто з барвистого полотна, рясно прикрашеного розмаїтими стрічками, басаманами, шнурками, далі короткі дитячі каптанчики, що ледве прикривали живіт, здебільшого ясных кольорів, і лише дехто був у чорному. Скуйовджене й

нечесане волосся спадало в них аж на плечі та спину, а на головах вони мали невеличкі чудернацькі шапочки. У деяких шия була відкрита, немов у турків або новогреків, інші ж, навпаки, носили навколо шиї і на грудях шмат білого полотна, що нагадувало коміри, які тобі, мабуть, любий Руфіне, доводилось бачити на портретах наших предків. І хоч ті люди загалом здавалися дуже молодими, та голоси їхні були грубі й хрипкі, кожен рух незграбний, а в декого позначалася вузька тінь під носом, немовби там висіли вусики. У декого позаду з каптанчиків стриміли довгі рурки, на яких теліпалися великі шовкові китиці. А дехто повитягував ті рурки і, приладнавши знизу чудернацькі голівки, то менші, то більші, а то навіть дуже великі, жваво дув у них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідтіл штучні хмарки диму. А ще дехто ніс у руках широкі блискучі мечі і немовби збирався виступити на ворога. У декого були привішені або через плече поцеплені маленькі бляшані та шкуратяні пуделка.

Можеш собі уявити, любий Руфіне, як я, намагаючись пильним спостереженням кожного нового явища збагатити свої знання, зупинився і втупив очі в тих дивовижних людей. А вони тоді оточили мене з усіх боків і зарепетували на все горло: «Філістер, філістер!» — та й вибухли жахливим реготом. Це роздратувало мене. Бо, коханий Руфіне, адже ж це найбільша образа — потракувати великого вченого нарівні з тим народом, що кілька тисяч років тому осялячою щелепою вибитий був!¹ Я опанував себе з властивою мені гідністю і голосно гукнув до чудернацького на-

---

¹ Філістери чи філістимляни — біблійний народ, що його Самсон вибив осялячою щелепою. В переносному значенні — міщанин, обмежена людина.

товпу навколо себе, що, певне ж, я попав до цивілізованої держави, а тому звернуся до поліції та суду, щоб помститися за таку образу.

Ото вже вони зчинили галас! Навіть і ті, що досі не димили, повитягали з кишень димарські машини та й почали пускати мені просто в обличчя справжні хмари густого диму, який — я аж тепер приюшив — смердів прямо-таки нестерпно і тлумив усі мої почуття. Далі вони прокричали наді мною своєрідну клятву, якої я тобі написати не годен, така вона мерзенна, бо як згадаю, то мене самого жах обіймає. Нарешті вони пішли, голосно регочучи та кпинами мене обкладаючи, і до моїх вух наче долинуло слово «канчук». Мій машталір, що все те чув і бачив, аж руками сплеснув і сказав:

— Ах, мій любий пане, нема ради! Коли вже таке трапилось, то нізащо не йдіть у це місто! Жодний собака, як то кажуть, тепер і шматка хліба від вас не візьме, і над вами весь час висітиме погроза, що будете налуп...

Я не дав чесному простолюдцеві договорити і звернув свою ходу якомога швидше до найближчого села. І тут, у самотній комірчині єдиного сільського заїзду, я й пишу тобі, мій дорогий Руфіне, про все це. Наскільки буде можливо, я зберу відомості про чужинський варварський народ, що проживає в цьому місті. Про його звичаї, норів, про його мову та інше я вже почув дещо надзвичайно дивне і про все повідомлю тебе якнайдокладніше і т. д. і т. д.»

Ось бачиш, мій любий читальнику, можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ і від усякої дециці, що відома кожному в світі, впадати в найхімернішу бридню. Птоломеус Філадельфус багато дечого вистудіював, але не знав про студентів, навіть і гадки не мав, що сидить у селі

Гох-Якобсгаймі, яке лежить біля славетного Керепеського університету, коли писав своєму приятелеві за події, що в голові його обернулися на чудернацьку пригоду.

Добряга Птолемеус ізлякався, натрапивши на студентів, що весело і в доброму гуморі гуляли собі за містом. А який страх охопив би його, коли б він на якусь часинку раніше прибув до Керепеса та випадком опинився перед домом професора природничих наук Моша Терпіна! Тоді сотні студентів, ринувши з помешкання, оточили б його, галасуючи, дискутуючи і т. д., тоді ще химерніші марення опосіли б йому голову від тої метушні, від того гармидеру.

Бо в Керепесі студенти найчастіше відвідували саме лекції Моша Терпіна. Він був, як уже сказано, професор природничих наук, ясував, чому йде дощ, чого гримить, блискає, чому сонце світить удень, а місяць уночі, як і чому росте трава і багато іншого, та ще й так, що й кожній дитині було б зрозуміло. Він убгав усю природу в коротенький зграбний курс, тож дуже зручно і за всякої нагоди міг витягнути звідтіль, наче з якої шухляди, відповідь на всі питання. Найперше він зажив великої слави тоді, коли йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, що темрява настає, головним чином, через брак світла. Це відкриття, а також те, що він свої фізичні досліді вмів надзвичайно спритно обертати на цікаве штукарство та показувати просто-таки дотепні фіглі, притягло до нього величезну юрму слухачів. Дозволь же мені, мій ласкавий читальнику, оскільки ти знаєш студентів набагато краще, ніж знаменитий учений Птолемеус Філадельфус, а про його чудернацьку боязливність не відасш нічого, відпровадити тебе, коли репес до будинку професора Моша Терпіна, коли він закінчив свої лекції. Один із по-дахуючого

поток студентів одразу приверне твою увагу. Ти помітиш стрункого юнака років двадцяти трьох або чотирьох, із темних блискучих очей якого проречистими словами промовляє жвавий і ясний розум. Майже сміливим можна було б назвати його погляд, коли б не мрійна туга, що легким серпанком лягла на бліде обличчя і пригасила жагуче проміння очей. Його сурдут із чорного тонкого сукна, облямованого оксамитом, був пошитий майже на давньонімецький зразок; до сурдута дуже личив вишуканий, білий, як сніг, мереживний комірець, а також оксамитовий берет, що покривав гарного темно-каштанового чуба. А личив йому той прекрасний одяг через те, що він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом — ходою, поставою і поважним обличчям — наче справді належав до тубих старожитніх часів; і то була не манірність, що часто виявляється в дріб'язковому мавпуванні погано врозумілих зразків і так само погано врозумілих претензій сучасності. Цей молодик, що тобі, любий читальнику, з першого погляду так припав до вподоби, є не хто інший, як студент Бальтазар, поштивих і заможних батьків дитина, скромний, розумний, пильний до роботи юнак, про якого я тобі, о мій читальнику, багато дечого маю розповісти в цій дивній історії, що оце саме надумав написати.

Поважний, як завжди, заглиблений у думки, простував Бальтазар із лекції професора Моша Терпіна до міської брами, щоб замість щермувальної зали прогулятися в привітнім гаю, що лежав за якихось кількох ступнів від Керепеса. Його товариш Фабіан, гарний хлопець, веселий і на вигляд, і на вдачу, киявськи за ним і наздогнав його біля самої брами. — Бальтазарє! — гукнув Фабіан. — Бальтазарє, тобі впаде ладельфус заманулося в ліс, щоб там, наче меланхолій-студентів істер, блукати на самоті, тимчасом як браві

бурші хоробро вправляються в шляхетному мистецтві шермування? Благаю тебе, Бальтазар, кинь свою дурну, негарну звичку, будь знову справді жвавим та веселим, як колись! Ходімо трохи пошермуємо, а потім, як тобі захочеться прогулятися, то й я піду з тобою.

— У тебе добра думка,— промовив Бальтазар,— у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те лишень, що ти бігаєш услід за мною по всіх усюдах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш ніякісінької уяви. Ти саме належиш до таких диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть на свій штиб повернути і по-своєму лікувати, як той придворний лакуза, що хотів лікувати достойного принца Гамлета. Але принц дав негідникові добру науку, коли той сказав, що не вмє грати на флейті. З тобою, коханий Фабіане, я такого не вчиню, проте щиро тебе прохаю, пошукай собі іншого товариша до шляхетного шермування на рапірах та еспадронах, а мені дай спокій, я піду своєю дорогою.

— Ні, ні,— скрикнув сміючись Фабіан,— так легко ти не відчепишся від мене, дорогий друже! Якщо ти не підеш зі мною на шерміцерію, то я піду з тобою в гайок. Обов'язок вірного друга — розвіяти твій сум. Тож ходімо, любий Бальтазар, ходімо, коли ти нічого іншого не бажаєш.

І, схопивши товариша під руку, він бадьоро пішов поруч із ним. Бальтазар у тихій досаді зціпив зуби і замкнувся поруч у похмурій мовчанці. Тим часом Фабіан не вгаваючи розповідав веселі історії. Доточував він і всілякі дурниці, як то завжди буває, коли розповідають без угаву щось веселе.

Та як вони вступили нарешті в холодок запахуцого

лісу, як зашепотіли, немовби в тоскному зітханні, кущі, як задзвеніли вдалині чудові мелодії шумких потоків і співи лісових птахів, луною прокотившись в горах, Бальтазар тоді раптом став і, широко розводячи руки, немовби хотів любовно обійняти дерева й кущі, заволав:

— О, тепер мені знову гарно, невимовно гарно!

Фабіан трохи збентежено подивився на товариша, ніби не розуміючи, про що йде річ, і зовсім не знаючи, що йому робити. Тоді Бальтазар схопив його за руку і скрикнув захоплено:

— Правда ж, брате, і твоє серце розкрилося, і ти також збагнув блаженну таємницю лісової самотності?

— Я не зовсім тебе розумію, милий брате,— відповів Фабіан,— та коли ти думаєш, що прогулянка в лісі на тебе впливає сприятливо, то я цілком із тобою згоден. Я й сам люблю шпацирувати, особливо в гарному товаристві, коли можна вести розумну й почвальну розмову. Наприклад, справжня втіха прогулятися за містом із нашим професором Мошем Терпіном. Він знає кожну рослиночку, кожну травиночку, як вона зветься, до якого класу належить, і розуміється добре на вітрах та погоді.

— Досить,— скрикнув Бальтазар,— прошу тебе, досить! Ти зачепив те, що могло б мене розлютити, коли б я не мав тут такої розради. Як професор починає говорити за природу, у мене душа розривається. Чи, краще б мовити, мене охоплює такий жах, ніби я бачу навіженого, що в зухвалому божевіллі уявляє собі, наче він коронований владар, і пестить саморобну солом'яну ляльку, гадаючи, що обіймає королівську наречену! Його так звані досліди здаються мені огидним глумом з божественного єства, подих якого обвіває нас у природі і збуджує в найпотаємніших глибинах нашої душі найсвятіші почування. Частенько

брала мене охота потрощити всі його склянки, всі колби, все причандалля, коли б не думка, що мавпа ж не перестане гратися з вогнем, поки не обсмажить собі лап. Отож бачиш, Фабіане, які почуття охоплюють мене, стискають моє серце на лекціях професора Моша Терпіна, і тоді я видаюся вам ще замисленишим та відлюднішим, ніж перше. Мені тоді здається, наче будівлі хочуть завалитись на мою голову, невимовний жах гонить мене геть із міста. Але тут душа моя відчуває солодкий спокій. На квітчастій лежачи траві, дивлюсь я в далеку небесну блакить, а наді мною, над веселим лісом тягнуться золоті хмарки, немов чудові мрії з якогось далекого світу, повного блаженної радості. О мій Фабіане, тоді груди мої сповнює якийсь дивний дух, і я відчуваю, як він таємничими словами розмовляє з кущами, з деревами, з хвилями лісового потічка. Не можу навіть вповісти блаженства, яке тоді солодко-тужною знемогою бурхає в моєму серці.

— Е! — вигукнув Фабіан.— Це знову давня пісня про тугу та блаженство, про гомінкі дерева та лісові струмочки. Всі твої вірші рясніють цими приємними речами, і їх гарно слухати, вони можуть бути навіть корисні, якщо не шукати в них чогось більшого. Але скажи мені, мій чудесний меланхолікусе, коли тебе лекції Моша Терпіна справді так дратують і сердять, то чого ж ти на кожному з них бігаєш, чого жоднісінької не пропустиш, хоча й ніде правди діти, сидиш на них мовчазний і заціпенілий, із заплющеними очима, як сновида?

— Не питай мене,— відповів Бальтазар,— не питай мене про це, милий друже! Якась невідома сила тягне мене кожного ранку до Терпінового дому. Я наперед відчуваю свою муку, а проте не можу опертись. Якась темна сила мене пориває.

— Ха-ха! — весело засміявся Фабіан.— Ха-ха-ха! Як гарно, як поетично, як містично! Невідома сила, що вабить тебе до Терпінового дому, ховається в синіх очах прекрасної Кандіди! Що ти по самі вуха закоханий у професорову гарненьку доньку, всі ми знаємо давно, а тому й пробачаємо твої фантазії, твою безглузду поведінку. Бо ж у закоханих завше так. Ти перебуваєш у першій стадії любовної хвороби і наприкінці своїх юнацьких років мусиш пройти через усі ці дивацтва, які ми — я та багато інших,— дякувати богові, перебули ще в школі, і то так, щоб не надто впадати в око. Але повір мені, серденько...

Фабіан знову взяв свого друга під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вийшли вони з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Агов! — скрикнув він, уриваючи свою мову.— Агов! Либонь, та проклятуца шкапа схарапудилась і скинула свого їздця. Треба її ввіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже можна було помітити, наче по обидва її боки теліпаються ботфорти, а на сидлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Ту ж мить коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому поміж ноги. Велика коняка стала, наче вкопана, і, витягнувши ший, почала обнюхувати свого малюсінького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині та на грудях,

довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику.

Коли Фабіан побачив перед собою дивну маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана диким поглядом і запитав грубим, хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, мій добродію! — відповів Бальтазар лагідно й поважно і подав малюкові знайдені чоботи.

Та марно малюк намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив чоботи рядочком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. З гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, малюк вигукнув:

— *Gratias*¹, мій пане! — і, підійшовши до коня, взяв його за вуздечку. Та знову ж таки, дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив у стремено. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — скрикнув Фабіан, вибухнувши знову шаленим сміхом.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу.— Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися.

— Бісова ковінька! — скрикнув Фабіан, і далі смію-

---

¹ Дякую (*лат.*).

чись.— Оце то відчайдушний бурш, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору, хоч як той відбрикувався та протестував, і посадовив на коня, який весело заіржав і миттю почвалав геть зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся і мало не луснув зі сміху.

— Жорстоко,— сказав Бальтазар,— висміювати людину, що її природа так жахливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мушиш із ним битися, ще й до того на пістолях, хоча це й буде суперечити всім академічним звичаям, бо на рапірах чи шаблях, ясна річ, він не зможе.

— Як поважно,— сказав Фабіан,— як поважно й сумно ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазарє. Ніколи й на думку мені не спадало глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через ішию якого він і не визирне? Чого він уліз у такі величезні ботфорти? Чого натягнув таку вузесеньку куртку з безлічю китичок, шнурків та інших цяцьок? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього як із справжнісінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться в місті, коли той лицар-студіозус заїде до міста на своєму баскому коні. З тобою, бачу, сьогодні пива не звариш. Бувай здоров! — І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

Бальтазар звернув з дороги в ліс, пірнув у найгустіші чагарі і там сів на мох, охоплений, ба навіть пригнічений гіркими почуттями. Цілком можливо, що він справді кохав урочу Кандіду, але те кохання ховав,

як сьблудку таємницю, в найглибшому куточку своєї душі, ховав від усіх людей, навіть і від самого себе. І коли Фабіан так безсоромно й легковажно заговорив про це, йому видалось, наче брудні руки нахабно зривають зі священної постаті покривало, до якого він і діткнутися не смів, і що свята буде на нього вічно гніватися. Так, слова Фабіанові видалися йому огидним глузуванням з його єства, з його найсолодших мрій.

— Отже,— скрикнув він з великою досадою,— отже, ти маєш мене за закоханого йолопа, Фабіане, за такого собі дурня, що бігає на лекції Моша Терпіна лише на те, щоб^а принаймні з годину побути хоч під одним дахом із прекрасною Кандідою; що блукає в лісі на самоті, щоб видумувати жалюгідні вірші для коханої і писати ще жалюгідніші; що псує дерева, вирізуючи безглузді вензели на їхній гладенькій корі; що в присутності дівчини жодного розумного слова не спроможен сказати, а тільки зітхає, охкає та плаксиво кривиться, неначе хворий на корчі; що носить на грудях зів'ялі квіти, які вона на персах носила, або навіть і рукавичку, яку вона загубила, одне слово — робить тисячі легковажних дурниць. Тому, Фабіане, ти й дражниш мене, тому всі бурші глузують із мене, тому й сам я, і весь мій внутрішній світ, що відкрився мені, вам посміховиськом стали. А мила, укохана, чудесна Кандіда...

Коли він вимовив це ім'я, то немов розпечений кинджал пронизав його серце! Ах! Внутрішній голос прошепотів йому ту мить, що він тільки задля Кандіди ходить до Моша Терпіна, що тільки задля Кандіди пише вірші, що він її ім'я вирізує на деревах, у її присутності німіє, зітхає, охкає, носить на грудях зів'ялі квіти, які вона загубила, і справді робить усі ті дурниці, за які йому дорікав Фабіан. Аж тепер відчув він по-справжньому, як невимовно кохає прекрасну

Кандіду, але водночас і дивувався, що найчистіше, найпотаємніше кохання в звичайному житті набирає смішних форм, либонь, через те, що природа в усі людські вчинки вкладає глибоку іронію. Він, можливо, й мав рацію, але зовсім дарма став через те сердитись. Мрії, що раніш охоплювали його, розвіялись, лісові голоси звучали тепер для нього як глум і кпини, і він кинувся назад до Керепеса.

— Пане Бальтазарє, mon cher¹ Бальтазарє! — покликав хтось його.

Він глянув і зупинився, як зачарований, бо йому назустріч ішов професор Мош Терпін, ведучи під руку свою дочку Кандіду. Весело й приязно, за своїм звичаєм, Кандіда привітала студента, що скам'янів на місці, як статуя.

— Бальтазарє, mon cher Бальтазарє,— вигукнув професор,— ви справді найретельніший і наймиліший із моїх слухачів! Я помітив, що ви так само, як і я, любите природу з усіма її дивами, а я люблю її нестямно. Напевне, ви знову ботанізували в нашому гайку. Що знайшли ви там корисного? Час би нам познайомитися ближче. Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. Можемо разом робити досліди. Чи ви вже бачили мою повітряну помпу? Ну, mon cher, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. Збільшіть наш гурток своєю достойною особою. Познайомитися з дуже приємним молодиком, якого мені гаряче рекомендували. Bon soir, mon cher, à revoir, на добраніч, дорогий мій, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? А тепер, mon cher, adieu!

І, не чекаючи на Бальтазарову відповідь, професор Мош Терпін пішов собі далі з донькою.

---

¹ Мій дорогий (франц.).

Бальтазар був такий збентежений, що не зважився навіть очей підвести, але Кандідин погляд горів у його грудях, він почував її віддих і солодко тремтів усім тілом.

Щез весь його гнів, захоплено дивився він услід прекрасній Кандіді, аж поки вона зникла за деревами. Тоді повільно вернувся назад у ліс, щоб віддатися мріям ще прекраснішим, ніж перше.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Як Фабіан не знав, що сказати. Кандіда й панночки, яким не можна було їсти риби. Літературне чаювання у Моша Терпіна. Юний принц.

Коли Фабіан допав стежки, що йшла навпростець через ліс, то мав на думці випередити чудернацького малюка, який промчав перед ним. Та він помилився, бо, вийшовши з чагарника, зауважив у далині, що малюк, а з ним і ще якийсь поставний вершник, що приєднався до малюка дорогою, вже в'їжджали в Керепеську браму.

— Гм! — сказав Фабіан сам до себе.— Хоч цей лускунчик і випередив мене на коні, але я все-таки встигну на веремію, яка зчиниться, коли він приїде. Якщо цей дивацький горбань і справді студіозус, то його справлять до «Крилатого коня», а як він там зупиниться й трюкне, як полетять ботфорти і сам він разом з ними, лютий та зіритований, коли бурші вибухнуть нестямним, глумливим сміхом — отоді й почнеться справжня веремія.

Коли Фабіан прийшов до міста, він думав, що на всіх вулицях дорогою до «Крилатого коня» почує лише гучний регіт глядачів. Та ба! Не сталося нічого. Всі люди йшли собі спокійно й поважно. Так само

поважно шпацирували на плацу перед «Крилатим конем» та розмовляли поміж собою студенти, що тут мали звичку збиратися. Фабіан був переконаний, що малюк принаймні не попав сюди, аж раптом зауважив, кинувши очима на подвір'я заїзду, що тільки-но до стайні повели дуже примітного малюкового коня. Він підбіг до першого, що трапився йому, знайомого й запитав, чи не проїжджав тут часом чудернацький малюк. Той нічогосінько про нього не знав, як не знали й усі інші, кому Фабіан розповідав тепер, що сталося між ним та малюком, нібито студентом. Усі дуже реготали, а проте запевняли, що такої дивовижі, як він описує, тут не чувано й не бачено. Але, щоправда, хвилини десять тому два дуже стрункі вершники на чудових конях прибули до заїзду «Крилати» кінь».

— А чи не сидів один із них на коні, якого щойно відведено до стайні? — запитав Фабіан.

— Аякже,— сказав знайомий,— звісно, сидів. Він був невеличкий на зріст, але тендітної постави, з приємними рисами обличчя і найкращими в світі кучерями. До того ж він показав себе прегарним їздцем, бо скочив з коня так спритно, з такою гідністю, ніби найкращий стаєнний нашого князя.

— І не згубив своїх ботфортів? — скрикнув Фабіан.— Не скотився вам під ноги?

— Боронь боже,— відповіли всі в один голос,— боронь боже! Що в тебе за думки, брате! Такий гарний їздець, як отой малий!

Фабіан не знав, що й сказати. Коли це на вулиці з'явився Бальтазар. Фабіан кинувся до нього і, тягнучи за собою, розповів, що той малий курдупель, якого вони сліткали перед міською брамою і який упав з коня, щойно прибув сюди і всі його вважають за гарного стрункого юнака та чудового їздця.

— От бачиш,— сказав Бальтазар спокійно й поважно,— от бачиш, любий брате Фабіане, що не всі, так, як ти, полюбляють безжально глузувати з нещасливця, скривдженого від самої природи.

— Але ж боже ти мій! — впав йому Фабіан у мову.— Ідеться зовсім не про глузи та жорстокість, а про те, чи можна карлика якихось три лікті на зріст і таки геть подібного до редьки, назвати гарним, струнким юнаком?

Бальтазарові довелося визнати, що коли говорити про зріст та вигляд малого студента, то Фабіан має рацію. Решта всі запевняли, що маленький їздець — гарний, стрункий юнак, і тільки Фабіан і Бальтазар стояли на своєму, що огиднішого карлика їм не доводилось ніколи бачити. На цьому й скінчили, і всі розійшлися, вельми спантеличені.

Був уже пізній вечір, і приятелі пішли додому. Та дорогою Бальтазар, сам не знаючи як, проговорився, що він зустрів професора Моша Терпіна і той запросив його на завтрашній вечір до себе в гості.

— Ти щасливець! — скрикнув Фабіан.— Найщасливіший у світі! Ти ж там побачиш свою любку, ніжну мамзель Кандіду, почувеш її, розмовлятимеш із нею!

Бальтазар знову глибоко образився, вирвався від Фабіана й хотів піти геть, однак опам'ятався, зупинився й сказав, ледве притлумивши свою досаду:

— Можливо, ти й маєш рацію, милий брате, коли вважаєш мене за дурного, закоханого блазня, мабуть, я й справді такий. Але моя дурість — глибока болюча рана, що ятрить моє серце, і той, хто брутально торкається її, може завдати мені великого горя і підбити на всілякі безглузді вчинки. Тому, брате, коли ти мене справді любиш, то не згадуй про Кандіду.

— Ти знову,— відповів Фабіан,— ти знову сприймаєш усе, мій любий друже Бальтазаре, страшенно

трагічно, та, власне, іншого від тебе в твоєму стані й чекати не можна. Але, щоб не заходити з тобою у всілякі гідкі суперечки, обіцяю тобі, що мої вуста аж тоді промовлять Кандідине ім'я, як ти сам даси мені привід. Тільки дозволь мені ще сказати, що ти через свою закоханість зазнаєш чимало різних неприємностей. Кандіда — дуже миле, чудове дівча, але до твоєї меланхолійної, мрійної натури вона аж ніяк не пасує. Коли ти познайомишся з нею ближче, то й побачиш, що її щирій веселій натурі бракує поетичності, яка тобі скрізь така потрібна. Тебе охоплять розмаїті химерні мрії, і все закінчиться жахливим, як здаватиметься тобі, горем і розпачем. А зрештою, і мене, так само, як і тебе, запрошено на завтра до нашого професора, який забавить нас дуже цікавими дослідями. Отож, на добраніч, дивачний мрійнику! Спи, коли зможеш спати перед таким важливим днем, як завтрашній.

З тим і покинув Фабіан свого приятеля, що впав у глибоку задуму. Фабіан і справді небезпідставно пророкував розмаїті патетичні незлагоди, що могли трапитись поміж Кандідою та Бальтазаром, бо їхня натура та вдача ніби таки й справді вкрай різнилася.

Кандіда, хоч би на чию думку, була вродлива, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухленькими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, що їх вона прегарно залітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю дивну їх особливість: що довше на них, було, дивишся, то вони ставали темніші. Це була струнка, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а при такій знадливості вже не дуже й помічалось, що руки та ноги в неї могли б бути трохи й меншенькі. До того ж Кандіда читала Гетевого

«Вільгельма Мейстера», Шіллерові вірші та «Чарівний перстень» Фуке¹ і встигла вже забути майже все, про що там писалось. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала до своєї гри, танцювала фпансези та гавоти й записувала білизну гарним чітким письмом. А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конечне знайти й вади, то хіба що вона мала загрубий голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшика та забагато їла тістечок із чаєм. Для надміру захоплених поетів, звісно, й ще багато чого було б у прекрасній Кандіді не до мислі, та мало що вони хочуть. Насамперед вони хочуть, щоб дівчина від усього, що вони проречуть, упадала в нестямний захват, глибоко зітхала, зводила очі вгору, а іноді й умлівала на якусь часинку, або й зовсім ставала незряча, на доказ своєї найвищої жіночності. Далі, дівчина мусить співати поетових пісень, як вони їй самі вилюються з серця, по тому негайно захворіти і собі теж складати вірші, але дуже соромитись, коли це виявиться, хоч вона сама делікатним письмом переписує свої вірші на дуже гарнім запахущім папері і сама ж підсуне поетові, який потім зі свого боку захворіє з захвату, чого йому ніяк не можна поставити за провину. Бо є на світі поетичні аскети, які йдуть ще далі і вважають, що коли дівчина сміється, їсть і п'є та гарно за модою одягається, то втрачає весь свій жіночий поваб. Вони майже подібні до святого Єроніма, який забороняв дівчатам носити сережки та їсти рибу. Вони повинні, каже святий, споживати тільки ледь приправлену траву, навжди бути голодними, не відчуваючи того, зодягатися в грубий, незграбно пошитий одяг, що прихо-

¹ Фуке Фрідріх де ля Мот (1777—1843) — німецький письменник-романтик.

увував би їхній стан, а насамперед вибрати в товаришки особу, що була б поважна, бліда, сумна і трохи бруднувата!

Кандіда з натури була сама веселість і безжурність, тому їй над усе подобались розмови, що линули на легких, тендітних крилах невинного гумору. Вона щиро сміялася з усього смішного, ніколи не зітхала, хіба що негода псувала задуману прогулянку або, незважаючи на всю обережність, плямилася нова шаль. Але в ній прозирано, як був на те справжній привід, глибоке внутрішнє почуття, що ніколи не переходило в банальну чулість, отож, можливо, мені чи тобі, любий читальнику — бо ми не належимо до мрійників, — ця дівчина була б саме до вподоби. А з Бальтазаром справа стояла інакше. Однак скоро повинно було виявитись, чи мав рацію прозаїчний Фабіан у своїх пророкуваннях, чи ні!

Не дивина, що Бальтазар із великого неспокою та з невимовно солодкого хвилювання не міг цілу ніч спати. Геть захоплений образом коханої, він сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичному оповіданні про соловейкове кохання до пурпурової рожі. Він надумав їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Фабіан трохи посміхнувся, коли, зайшовши в умовлений час до свого приятеля, застав його таким причепуреним, як ніколи. Бальтазар мав на собі зубчастий комірець із найтоншого брюссельського мережива, коротку, з розрізними рукавами куртку з рубчастого оксамиту, французькі чобітки на високих гострих закаблуках із срібними китичками, англійського капелюха з найтоншого кастору і данські рукавички; отже, був зодягнений цілком по-німецькому, і вбрання личи-

ло йому якнайкраще, а надто, що він гарно накрутив чуба й добре причесав маленькі вусики.

Серце затремтіло в Бальтазара з захоплення, коли в Терпіновім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий стрій, привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди.

«Моя ти дівчино-чарівниченько!» — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама люба Кандіда, піднесла йому філіжанку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром і мараскін, сухарі і пірнички, любий пане Бальтазаре! Призволяйтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром чи мараскін, сухарі чи пірнички, а не те що призволятися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісного смутку й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Аж ось професор естетики, здоровенний, як дуб, чоловігя, обхопив його ззаду величезними ручиськами і, повернувши кругом так, що він вихлюпнув з філіжанки на підлогу чаю більше, ніж личило, крикнув громовим голосом:

— Найлюбіший Лукасе Кранаху!¹ Та не жлуктіть ви цієї паскудної води, бо вкрай зіпсуєте собі німецький шлунок,— там, у другій кімнаті, наш славний Мош виставив цілу батарею найкращих пляшок із благородним рейнським, негайно ходімо туди, трохи розважимося! — І потяг бідолашного юнака з собою.

---

¹ К р а н а х Л у к а с - с т а р ш и й (1472—1553) — німецький маляр, автор портретів і картин на релігійні сюжети.

Коли це з сусідньої кімнати виступив їм назустріч професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького, чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу приязнь і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибав до нашого університету і має на думці студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького курдупля, що коло брами мале не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться,— промовив Фабіан тихо до Бальтазара,— мабуть, мені доведеться битися з цією поторочєю на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жахливого супротивника.

— Встидайся,— відповів Бальтазар,— встидайся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. Отже, природа винагородила його тілесні вади духовними вартостями.— Він підійшов до малюка й сказав:— Я сподіваюсь, любий добродію Цинобре, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, аж сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув дикими, вогнистими очима вгору і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, мій добродію! З коня впав? Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я служив добровільцем у кірасирах і відбув із ними похід, навчав у манежі офіцерів та солдатів верхової їзди! Хм,— з коня впав! Я з коня впав!

Він хотів швидко повернутись, однак паличка, на яку він опирався, вислизнула йому з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому встати і якось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано поспохплювались із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати один поперед одного, чого це він так жахливо кричав.

— Не ображайтесь, любий пане Бальтазарє,— сказав професор Мош Терпін,— але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

— Кіт, кіт, проженіть kota! — скрикнула одна нервова дама і миттю знепритомніла.

— Кіт, кіт! — загукали двоє літніх добродіїв, хворі на таку саму ідіосинкразію, і кинулись до дверей.

Кандіда, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий добродію Бальтазарє!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши на виду з сорому й досади, він не годен був спромогтись на слово, сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жахливо нявкав.

Професор Мош Терпін, побачивши, що він так страшенно збентежився, підійшов до нього і приязно сказав:

— Ну, ну, любий пане Бальтазарє, заспокойтесь. Я добре все бачив. Пригнувшись до землі, лазячи рачки, ви чудово вдавали роздратованого злого kota. Я сам полюблюю такі природничі жарти, однак тут, на літературному чаюванні...

— Але ж пробачте,— урвав його мову Бальтазар,— це ж був не я, найшановніший пане професоре...

— Ну, гаразд, гаразд,— перебив його професор.
До них підійшла Кандіда.

— Заспокой-но,— сказав професор до неї,— заспокой-но бідолашного Бальтазара, бо його ця біда зовсім пригнобила.

Добра Кандіда щиро жаліла Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений, опустивши очі долу. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно боються котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно звернені були на нього. Бальтазар почував себе щасливим аж до неба і більше не думав ні про Цинобра, ні про котячий нявкіт. Метушня вляглася, в залі знову панував лад. Коло чайного столика сиділа нервова дама й смачно споживала сухарики, вмочаючи їх у ром і запевняючи, ніби це бадьорить душу, коли їй загрожує ворожа сила, і тоді слідом за раптовим страхом іде палка надія.

Двоє літніх добродіїв, що їм надворі справді проскочив між ногами величезний котяра, також вернулися заспокоєні назад, шукаючи столика, як і багато інших, щоб сісти до карт.

Бальтазар, Фабіан, професор естетики й ще кілька молодиків присіли до жінок. А пан Цинобер тим часом підставив ослінчика і виліз на канапу, де вмовився між двома дамами і спозирав навколо себе гордим блискучим поглядом.

Бальтазар подумав, що настав слушний час виступити зі своїми віршами про кохання соловейка до пурпурової рожі. Тому він оголосив сором'язливо, як і належить молодим поетам, що коли б не боявся надокучити та викликати нудьгу, коли б смів сподіватися

на прихильність шановних зборів, то відважився б прочитати одну поему, найсвіжіший витвір своєї музи.

А що жінки давно вже перебалакали про всі новини, які сталися в місті, а панночки про останній бал у президента, ба навіть прийшли до згоди щодо фасону найновіших капелюшків, а чоловіки не раніш як за дві години могли сподіватись на нове частування, то всі почали прохати Бальтазара не позбавляти товариства такої чудової втіхи.

Бальтазар виїняв чистенько переписаний рукопис і став читати.

Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, повний сили й молодого життя, надихав його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ах» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Що за чудова поема! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобре, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобра, що сидів на канапі, надувшись, як малий гиндик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

Але професор естетики репетував:

— Чудовий... божественний Цинобре! Щирий друже, ти ж після мене перший поет на світі! Хай я тебе обійму, серденько моє!

І він схопив малюка з канапи, підняв його вгору й почав голубити та цілувати. Цинобер поводився

вкрай непристойно. Він вихав маленькими ніжками, гамселив ними в товсте професорове черево й квакав:

— Пусти мене, пусти мене, мені болить, болить, болить, я видряпаю тобі очі, відкушу тобі носа!

— Ні,— скрикнув професор, садовлячи малюка на канапу,— ні, любий мій друже, не треба бути аж надміру скромним!

Мош Терпін також устав від картярського столу, узяв Цинобра за ручку, потис її і сказав дуже поважно:

— Чудово, юначе! Не забагато, ні, замало розповідали мені про високий геній, що вас надихає.

— Хто з вас,— знову скрикнув, повний захоплення, професор естетики,— хто з вас, панночки, в нагороду поцілує незрівнянного Цинобра в уста, що висловили найглибші почуття найчистішого кохання?

І встала тоді Кандіда, наблизилась, полум'яніючи, як жар, до малюка, вклякнула перед ним і поцілувала його в гидезний рот із синіми губами.

— Так,— скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством,— так, Цинобре, божественний Цинобре, ти склав зворушливі вірші про соловейка та червону рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Сказавши це, він потягнув Фабіана до сусідньої кімнати й промовив:

— Будь ласка, глянь мені просто в очі і скажи одверто й чесно, чи я студент Бальтазар чи ні, чи ти справді Фабіан, чи ми справді перебуваєм у Терпінівім домі? А може, це тільки сон? Може, ми збожеволіли? Вщипни мене за носа або струсни, щоб я прокинувся від цього проклятого марення.

— Як ти можеш,— відповів Фабіан,— як ти можеш так шаленіти і все через дурні ревнощі, що Кандіда поцілувала малюка? Ти ж повинен сам визна-

ти, що вірші, які прочитав малюк, таки справді чудові.

— Фабіане! — скрикнув Бальтазар, страшенно здивований.— Що це ти верзеш?

— Авжеж,— вів далі Фабіан,— авжеж, його вірш був чудовий і заслуговував, по-моєму, на Кандидин поцілунок. І взагалі, здається, в цьому дивному малюкові є щось таке, що вартніше за струнку постать. Та й коли взяти саму фігуру, то вона мені здається тепер не такою огидною, як спочатку. Коли він читав вірші, натхнення прикрасило риси його обличчя, і він мені здавався часом привабливим струнким юнаком, незважаючи на те, що ледве визирав із-за столу. Кинь свої дурні ревності, заприятелюй із ним як поет із поетом!

— Що? — скрикнув розгнівано Бальтазар.— Що? Ще й заприятелювати з тим проклятим виродком, якого я задушив би ось цими руками?

— Ось бач,— сказав Фабіан,— ось бач, ти таки не слухаєшся розуму. Але вернімося до зали, там щось нове сталося, бо я чую гучну хвалу.

Бальтазар машинально подався за товаришем.

Коли вони ввійшли, професор Мош Терпін, отетерілий з подиву, стояв ще посеред зали, тримаючи в руках прилади, що ними робив, мабуть, якісь фізичні досліди. Все товариство з'юрмилося навколо Цинобра, який, підпершись паличкою, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалась на нього з усіх боків. Тоді всі обернулися до професора, який зробив ще одну дуже дотепну штуку. Та щойно він закінчив, як усі знову, оточивши малюка, закричали:

— Чудово, знаменито, дорогий пане Цинобре!

Парешті й сам Мош Терпін кинувся до малюка й закричав удесятеро дужче, ніж інші:

— Чудово, знаменито, любий пане Цинобре!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження і звичка бувати в найвищих колах.

Тепер принц Грегор не відходив від Цинобра і над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика.

Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поряд із струнким Грегором малюсінський карлик, що, високо задерши носа, ледве держався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка, який то спинався навшпиньки, то опускався, коливаючись то вгору, то вниз, наче картезіанський чортик¹.

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й запитав:

— Ну, що ви скажете про мого опіканця, любого Цинобра? Багато в ньому дечого криється, і коли я добре на нього спогляну, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже таємниче. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його шляхетну невимушену поведінку. Він напевне княженецької крові, а можливо, й королівський син!

Ту хвилю сповістили, що вечера готова. Цинобер пришкандибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, ринувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

---

¹ Іграшка; скляний чортик, порожній усередині, що плаває сторч у воді.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Як італійський скрипаль Сбіока погрожував запроторити пана Цинобра в контрабас, а референдарій¹ Пульхер не міг дістати посади в міністерстві закордонних справ. Про службовців митниці та затримані дива для хатнього вжитку. Як зачаровано Бальтазара за допомогою наголовка з палиці.

На високому, мохом оброслому камені в лісовій глушині сидів Бальтазар і дивився замислено вниз, у яр, де поміж скель та густих чагарів пінився й шумів струмок. Темні хмари сунули по небу й зникали за горами. Шелест дерев і дзюрчання води звучало немов глухе скавуління, до якого іноді домішувалися скрики хижих птахів, що з темних хащів здіймались до високого неба і линули слідом за хмарами.

Бальтазарові здавалося, ніби він у дивних голосах лісу вчуває жалібні скарги природи, ніби сам він мусить зникнути в тих скаргах, ніби вся його істота,— це тільки почуття найглибшого, непереможного болю. Серце його мало не розривалося з туги, і коли дрібні сльози полилися з очей, йому вдалось, ніби духи лісового струмка виглянули з води, простягли до нього білі руки з хвиль, щоб затягти в прохолодну глибину.

Коли це десь іздалека долинув чистий, веселий звук ріжка і трохи звеселив його душу: в ньому прокинулася невимовна туга і водночас солодка надія. Він озирнувся навкруги, і поки лунав ріжок, йому здавалося, що зелені лісові тіні вже не такі сумні, шум вітру, шепотіння чагарів не таке жалісне. Він спромігся на мову.

¹ Референдарій — правник, що виконує обов'язки помічника судді.

— Ні,— скрикнув він, схопившись з місця і глянувши радісним оком у далину,— ні, ще не всі надії згасли! Певне тільки те, що якась темна таємниця, якісь зловісні чари вдерлися в моє життя, але я зламаю ці чари, хоч би мені довелося навіть загинути. Коли я, захоплений, переможений почуттям, що мало груди мені не розірвало, освідчився нарешті любій, солодкій Кандіді в коханні, то хіба ж не прочитав у її очах, хіба не відчув у потиску її руки своє щастя? Але як тільки з'являється той проклятий малий виродок, усе її кохання переходить на нього. З проклятої потвори не зводить Кандіда очей, і тужні зітхання вихоплюються з її вуст, як тільки до неї наблизиться клишоногий малюк або хоч торкнеться її руки. Тут мусить бути захована якась таємниця, і коли б я вірив у безглузді бабські казки, то сказав би, що малюка зачаровано, і він, як то кажуть, наводить на людей ману. Хіба ж не диво дивне, що всі глузують і сміються з потворного, огидного курдупля, а щойно він з'явиться, то починають його вихваляти як найрозумнішого, найученішого, ба навіть найвродливішого з-поміж усіх студентів? Та що й казати! Хіба ж зі мною не те саме діється, хіба мені не здається часом, що Цинобер і розумний, і гарний? Тільки в присутності Кандіди лихі чари не мають наді мною сили, тоді Цинобер залишається дурним, потворним виродком. Але хай там що, я стану проти ворожої сили, у моїй душі мріє передчуття, що якась несподіванка дасть мені в руки зброю проти лихої потвори!

Бальтазар пішов назад до Керепеса. Йдучи узлісьям, він помітив на шляху невелику, навантажену речами колясу, з якої хтось привітно махав до нього білою хустинкою. Він підійшов і впізнав синьйора Вінченцо Сбіоку, відомого на весь світ віртуоза-скрипаля,

якого надзвичайно цінував за його прекрасну, майстерну гру і в якого вже два роки навчався грати.

— От добре,— скрикнув Сбіока,— от добре, мій коханий пане Бальтазар, мій дорогий друже й учню, що я спіткав тут вас, щоб сердечно з вами попрощатися!

— Як,— запитав Бальтазар,— як, синьйоре Сбіоко, невже ви покидаєте Керпес, де всі вас так шанують і поважають, де без вас не можуть обійтися?

— Еге ж,— відповів Сбіока, і з гніву вся кров линула йому до обличчя,— еге ж, пане Бальтазар, я залишаю місто, де всі люди знавісніли, місто, схоже на велику божевільню. Вчора ви не були на моєму концерті, бо гуляли за містом, а то б захистили від скаженого натовпу, що накинувся був на мене!

— Але що ж сталося? Скажіть, на бога, що сталося? — скрикнув Бальтазар.

— Я грав,— мовив Сбіока,— найважчий концерт Віотті¹. Це моя гордість, моя радість. Ви чули, як я граю його, і завжди ним захоплювалися. Вчора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... *anima*, кажу вам, веселий, радісний... *spirito alato*, кажу вам. Жодний скрипаль у всьому широкому світі, навіть сам Віотті, не зміг би краще заграти. Коли я скінчив, знялися оплески, бурхливі, несамовиті,— справжній фурор, кажу вам, як і слід було чекати. Я скрипку під пахву і виходжу, щоб красенько подякувати. І що ж я бачу, що я чую? Всі, на мене ні найменшої уваги не звертаючи, з'юрилились в одному кутку зали й репетують, як навіжені: «Браво, бравіссімо, божественний Цинобре! Яка гра, яка поза, яка сила, яка досконалість!» Я кинувся туди, прощтовхуючись,— а там стоїть заледве три лікті заввишки паскудний малюк

---

¹ Віотті Д.-Б. (1753—1824) — італійський скрипаль і композитор.

і рипить огидним голосом: «Прошу, нема за що, заграв, як умів... Щоправда, я тепер найкращий скрипаль у Європі та й у всіх інших відомих частинах світу...» — «Стонадцять кіп чортів! — закричав я. — А хто ж це грав: я чи той хробак?» А що малюк і далі мимрив: «Дякую, уклінно дякую», то я хотів підбігти до нього й схопити всією аплікатурою. Коли це всі кидаються до мене й починають плести несусвітні речі про заздрість, ревності та недоброзичливість. Тим часом хтось скрикнув: «А яка музика!» і всі знову заходжуються: «А яка музика! Божественний Цинобер! Геніальний композитор!» Я ще завзятіше кричу: «Та невже ж усі тут подуріли, знавісніли? Це ж концерт Віотті, і я, я, відомий на весь світ Вінченцо Сбіока, грав його!» Та мене міцно хапають, говорять про італійську біснуватість.... *gabbia*, кажу вам, про дивні випадки, виводять силоміць до сусідньої кімнати, поводяться зі мною, як із хворим, як із божевільним. Незабаром убігає до кімнати синьйора Брагаці й падає непритомна. З нею сталося те, що й зі мною. Щойно закінчила вона свою арію — зала здригається від «Браво, бравіссімо, Цинобре!» І всі репетують, що ніхто в світі так не співає, як Цинобер! А він знову гугнявить своє проклятуще: «Прошу, прошу!» Синьйора Брагаці лежить у гарячці і, мабуть, незабаром помре, а я ось рятуюсь утечею від знавіснілого люду. Бувайте здорові, любий пане Бальтазарє! Якщо побачите, бува, синьйора Цинобра, то скажіть йому, будь ласка, хай ніде не попадається на концерті разом зі мною, бо схоплю його за хробачі ніжки і запакую в контрабас через дірку, нехай там хоч усе життя виграє концерти й виспіває арії, скільки йому заманеться. Прощавайте, мій коханий Бальтазарє, і не забувайте скрипки. — Синьйор Вінченцо Сбіока обійняв закам'янілого з подиву Бальтазара, сів у колясу і швидко поїхав собі.

— Чи не мав я рації,— сказав Бальтазар сам до себе,— чи не мав я рації, коли казав, що та моторошна химера, той Цинобер зачарований і напускає на людей ману?

Ту мить промчався повз нього якийсь молодик, блідий, збентежений, з виразом розпачу й безумства на обличчі. Бальтазарові стало важко на серці. Йому вдалось, що той молодик — один із його друзів, тому він кинувся за ним у ліс.

Ледве пробіг він двадцять чи тридцять кроків, як упізнав референдарія Пульхера, що стояв під великим деревом і, піднявши очі вгору, так нарікав:

— Ні, неможливо довше витримати цю ганьбу! Всі надії щезли! Один лише шлях — могила! Прощай усе... життя... світ... сподіванки... кохана...

З цими словами вихопив він у розпачі пістоля з-за пазухи й приставив до лоба.

Бальтазар блискавично підскочив до нього, вихопив пістоля з рук, відкинув його геть і скрикнув:

— Пульхере, на бога, що з тобою, що ти робиш?

Референдарій кілька хвилин не міг отямитись. Майже непритомний, він упав на траву. Бальтазар присів до нього й почав утішати якими тільки міг словами, не знаючи, що спричинилося до Пульхерового відчаю.

Сто разів питав Бальтазар, що ж такого страшного сталося, що навело його на чорні думки про самогубство, аж поки нарешті Пульхер зітхнув глибоко й почав:

— Ти знаєш, любий друже Бальтазарє, мос скрутне становище, знаєш, як я всі свої надії покладав на посаду таємного експедитора, що відкрилась у міністерстві закордонних справ; знаєш, як ретельно, як пильно готувався я до неї. Я подав свої праці і з радістю довідався, що вони отримали цілковите схвалення в міністра. З якою певністю став я сьогодні вранці до

усного іспиту! В кімнаті я застав маленького потворного карлика, якого ти, напевне, знаєш під ім'ям пана Цинобра. Радця посольства, якому доручено було провадити іспит, привітно підійшов до мене й сказав, що на ту саму посаду, яку я хочу отримати, зголосився також і пан Цинобер, тому він буде екзаменувати нас обох. А потім шепнув нишком на вухо: «Ви можете не боятися свого супротивника, любий референдарію, бо праці, які подав малий Цинобер, просто жалюгідні». Іспити почалися. Жодного питання радцевого не зашили я без відповіді. А Цинобер не знав нічого, ну просто нічогісінько і, замість відповідати, рохкав і квакав якусь нісенітницю, якої ніхто не зрозумів, і так непристойно хвицав ногами, що кілька разів упав навіть із високого стільця, і я мусив його піднімати. Серце моє аж тремтіло з утіхи,— приятні погляди, які радник кидав на малюка, я вважав за найгіркішу іронію. Іспит закінчився. Але хто опише мій жах! Мов громом прибило мене, коли радник підійшов до малюка, обійняв його й сказав: «Найшпановніший добродію! Які знання! Який розум! Яка дотепність! — А потім до мене: — Ви мене дуже розчарували, пане Пульхере. Ви ж нічогісінько не знаєте! І не ображайтеся, але таким способом підбадьорювати себе на іспитах, як оце ви, не узвичаєно, та й непристойно. Ви не могли навіть на стільці всидіти, падали кілька разів, і панові Циноброві довелося вас підводити. Дипломати мусять бути тверезі й розважні, бувайте, пане референдарію!» Я думав, що то якісь безглузді жарти, і наважився піти до міністра. Він звелів мені передати, що не розуміє, як я ще й насмілюся турбувати його своїм візитом після того, що вчинив на іспитах. Адже ж він знає все! Посада, якої я так домагався, вже віддана панові Циноброві! Отак якась пекельна сила зрабувала мені всі надії, і я хочу добровільно ві-

дібрати собі життя, яке віддано на поталу темному фатумові. Залиш мене!

— Нізащо! — скрикнув Бальтазар.— Перше вислухай мене.

І він розповів йому все, що знав про Цинобра, починаючи від першої зустрічі з ними коло Керепеської брами, про те, що сталося між ним і малюком у Терпінівім домі, і про все, що тільки-но почув од Вінченцо Сбіоки.

— Одне лише з певністю можна сказати,— додав він наостанку,— що в кожному вчинку тієї поторочі є щось таємниче, і повір мені, друже Пульхере: коли тут діють якісь пекельні чари, то треба тільки твердо опертися їм, і перемога буде наша, аби лише мужність. А тому в тугу не вдавайся і не роби нічого, не подумавши. Об'єднаймося проти недолугого відьмака!

— Відьмак! — вигукнув референдарій потішено.— Еге ж, відьмак, справжнісінький проклятий відьмак, що правда, то правда! Але ж, братику Бальтазарє, що це з нами, чи нам не сниться? Відьмаки, відьми, чари... Хіба ж не позникало все це давним-давно? Хіба ж багато років тому князь Пафнутій Великий не запровадив освіти і не вигнав з країни всієї нечисті, всього незбагненого? То як же ця клята погань зуміла все-таки тайкома пролізти до нас? Сто кіп чортів, таж треба звернути на неї увагу поліції, митників! Але ні, ні... тільки людське божевілля або — чого я найдужче боюся — величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятущий Цинобер, мабуть, безмірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, промовляли: «Гляньте-но на цього маленького, гарного добродія, йому належать усі гроші, які там карбують».

Е, мовчи,— відповів Бальтазар,— мовчи, друже, грішми орудує ця потвора, тут справа в чомусь

іншому! Щоправда, князь Пафнутій запровадив освіту на добро й користь свого народу і своїх нащадків, а проте дещо дивовижне та незрозуміле у нас залишилось. Так би мовити, приємні дива для хатнього вжитку. Наприклад, із нікчемної насінини виростають височезні, стрункі дерева або всілякі овочі та городина, що нею ми напихаємо своє черево. Адже ж дозволено розмаїтим квітам, метеликам на своїх пелюстках та крилах мати найблискучіші барви, ба навіть носити найдивніші письмена, про які ніхто й не знає, чи то олія, гуаш, чи акварель, і жоден дідько від каліграфії не здатен прочитати те прекрасне письмо, а не те що так написати! Го-го, референдарію, і зі мною часом діється щось чудне! Я кладу люльку й починаю ходити по кімнаті, а якийсь дивний голос шепче мені, що я сам чудо, чарівник мікрокосмос порядкує мною і під'юджує на різні безглузді витівки! Але тоді, референдарію, я втікаю до лісу, споглядаю природу і розумію все, що говорять квіти, що журкоче струмок, і мене обіймає небесне блаженство!

— Ти говориш, немов у лихоманці! — скрикнув Пульхер.

Та Бальтазар, незважаючи на нього, простяг руки в далечінь, немов охоплений палкою тугою.

— Ти тільки вслухайся,— скрикнув він,— тільки вслухайся, о референдарію, яка небесна музика лунає в шумі вечірнього вітру в лісі! Чуєш, як струмки співають чимраз голосніше, як куці й квіти приєднують до них свої ніжні голоси?

Референдарій прислухався, щоб почути музику, про яку говорив Бальтазар.

— А й справді,— почав він,— а й справді линуть по лісі звуки, найчудесніші, найпрекрасніші з усіх, які мені лиш доводилося чути в житті, і глибоко западають у душу. Але це не вечірній вітер, не куці, не

квіти співають, а здається, ніби хтось у далині торкає найглибші голосники в гармонії.

І Пульхер мав рацію. Справді, до них наближались повні, все гучніші хвилі акордів, подібні до звуків гармонії, але нечуваної величі й сили. І коли друзі пройшли далі, перед очима в них відкрилася картина така чарівна, що вони з подиву остовпіли, наче прикипіли до місця. Недалеко від них їхав лісом чоловік, майже по-китайському зодягнений, тільки на голові в нього був пишний берет із гарним плюмажем. Карета його була подібна до розтуленої мушлі з блискучого кришталю, двоє високих коліс, здавалося, теж були з того самого матеріалу зроблені. Коли вони крутилися, то лунали чарівні звуки гармонії, що їх наші друзі й почули ще здалеку. Два сніжно-білих однорожці в золотій упряжі везли карету, де замість машталіра був золотий фазан, що держав у дзьобі золоті віжки. А ззаду сидів великий золотий жук, який, здавалось, махаючи крильми, навівав на дивного чоловіка в мушлі прохолоду. Проїжджаючи повз друзів, він приязно їм уклонився. Ту ж мить із блискучого наголовка довгого ціпка, якого незнайомий тримав у руках, упав на Бальтазара яскравий промінь. Юнака немов би хто вколов у самі груди, він здригнувся і скрикнув:

— Ох!

Чоловік подивився на нього, усміхнувся й кивнув ще привітніше, ніж перше. Коли чарівна карета зникла в густому чагарнику і тільки чутно було ще ніжні звуки гармонії, Бальтазар кинувся приятелеві на шию, не тямлячи себе з радощів та захвату, і скрикнув:

— Референдарію! Ми врятовані! Оце був той, хто скрушить нечестиві Циноброві чари.

— Не знаю,— сказав Пульхер,— не знаю, що зі мною

тепер діється, чи я сплю, чи марю, одне лиш правда, що якесь невідоме раніше почуття сповнює всього мене, і втіха та надія вертаються в мою душу.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Як князь Барсануф снідав лейпцігськими жайворонками та гданською золотою горілкою, як йому на кашемірові штани сіла масна пляма і як він таємного секретаря Цинобра підвищив на таємного радцю в особливих справах. Книжка з малюнками доктора Проспера Альпануса. Як один швейцар укусив студента Фабіана за палець, а той зодягнув сурдуг із шлейфом, і його за те висміяно. Бальгазарова втеча.

➤ Нема чого довше таїти, що міністр закордонних справ, при якому пан Цинобер заступив на посаду таємного експедитора, був нащадок того барона Претекстатуса фон Мондшайна, який у турнірних книжках та хроніках надаремне шукав родовід феї Рожабельверде. Він звався, як і його предок, Претекстатус фон Мондшайн, мав найкращу освіту, найприємніші звички, ніколи не плував мене й мені, вам і вас, виводив своє ім'я французькими літерами, ще й до того розбірливим письмом, і навіть часом працював сам, переважно, як погода була погана. Князь Барсануф, один із наступників великого Пафнутія, ніжно любив його, бо той на кожне питання мав готову відповідь, у години відпочинку грав з князем у скраклі, добре розумівся на грошових справах і танцював гавот як ніхто.

Трапилось так, що барон Претекстатус фон Мондшайн запросив князя на сніданок із лейпцігських жайворонків та на чарку гданської золотої горілки. Прийшовши до Мондшайна, той застав у передпокої

поміж кількох приємних дипломатичних осіб і малого Цинобра, який, спираючись на паличку, лупнув на князя своїми бчками і, не звертаючи більше на нього уваги, став запихатися смаженим жайворонком, якого щойно поцупив зі столу. Помітивши малюка, князь ласкаво усміхнувся до нього й запитав міністра:

— Мондшайне, хто той невеличкий, приємний, розумний молодик у вашому домі? Чи це не він часом так чудово складає і таким прекрасним письмом пише мені доповіді, які я почав отримувати від вас?

— Він самий, мостивий пане,— відповів Мондшайн.— Доля послала мені в його особі найрозумнішого і найздібнішого працівника. Цей достойний молодик зветься Цинобер, і я рекомєндую вам його якнайкраще. Будьте до нього ласкаві й прихильні, мій дорогий князю. Він лише кілька днів як працює в мене.

— А тому,— впав у мову один гарний молодик, наблизившись до князя,— а тому, коли ваша ясновельможність дозволить мені зауважити, мій малий колега нічогісінько ще не надіслав. А доповіді, яким випало щастя звернути на себе увагу вашої ясновельможності, складав я.

— Чого вам треба від мене? — звернувся до нього князь.

А Цинобер тим часом упритул підійшов до князя і, чвакаючи, жадібно вминав жайворонка.

Доповіді таки справді писав той молодик, що звернувся був до князя, але князь знову крикнув:

— Чого вам треба? Ви, мабуть, і пера в руках не тримали. Та ще й тут, біля самого мене, жерете смажених жайворонків, навіть, мушу зауважити на превелику свою досаду, посадили масну пляму на мої кашемірові штани! До того ж бридко чвакаєте, еге ж! Все це переконливо свідчить, що ви зовсім не здатні

до дипломатичної діяльності. Йдіть-но собі гарненько додому і не навертайтеся мені на очі. Хіба що принесете якийсь добрий засіб вибавити пляму на моїх штанях. Тоді я, може, стану до вас знову ласкавіший.— І, звертаючись до Цинобра, промовив: — Такі юнаки, як ви, шановний Цинобре,— окраса вітчизни, вони заслуговують на те, щоб їх відзначили. Ви будете таємним радцею в особливих справах!

— Найкрасніше дякую! — рохнув Цинобер, ковтаючи останній шматок і витираючи пику обома руками,— найкрасніше дякую, це для мене ніщо, зроблю все як слід.

— Чесна самовпевненість,— промовив князь, підвищивши голос,— чесна самовпевненість свідчить про внутрішню силу, що має бути притаманна достойному державному діячеві.

І, сказавши цю сентенцію, князь випив чарку золоті гданської, яку міністр подав йому власноручно і яка йому дуже припала до смаку. Нового радцю посадовили між князем і міністром. Він жер як не в себе жайворонків, пив малагу і гданську впереміш, рохкав, бурмотів крізь зуби й через те, що ледве кінчиком носа витикався над столом, дуже вимахував ручками й ніжками.

Після сніданку князь і міністр сказали:

— Цей таємний радник в особливих справах — справжній англієць!

— У тебе,— сказав Фабіан до свого приятеля Бальтазара — в тебе такий радісний вигляд, очі твої аж світяться. Ти відчуваєш себе щасливим? Ах, Бальтазарє, ти сниш, мабуть, чудесний сон, але, як приятель, я мушу тебе збудити.

— А що таке? Що сталося? — спитав Бальтазар стурбовано.

— Еге ж,— вів далі Фабіан,— еге ж, я мушу тобі все сказати! Тільки не впадай у розпач, мій друже! Пам'ятай, що хоч, можливо, жодне лихо в світі не вражає так болюче, як це, але й не забувається так легко! Кандіда...

— На бога! — скрикнув, жахнувшись, Бальтазар,— Кандіда? Що з нею? Її вже немає на світі? Вмерла?

— Заспокойся,— сказав далі Фабіан,— заспокойся, мій друже. Не вмерла твоя Кандіда, але для тебе все одно, що вмерла! Знай же, що малюк Цинобер став таємним радцею і ніби вже заручений з Кандідою, яка бозна-чого до нестями закохалась у нього.

Фабіан думав, що Бальтазар вибухне розпачливими прокльонами та скаргами. Але він натомість промовив спокійним голосом:

— Коли це й усе, то ще не така біда, щоб дуже мене засмутити.

— Хіба ж ти вже не кохаєш Кандіди? — запитав Фабіан, страшенно здивований.

— Кохаю,— відповів Бальтазар,— як не кохати такого янгола, такої чудової дівчини? Кохаю від щирого серця, з усією пристрасстю, яка тільки може вибухнути в молодечих грудях! І знаю, ах, добре знаю, що й Кандіда мене кохає, тільки проклятуці чари облутали її, але скоро я порву відьмакові пута, скоро знищу страшило, яке морочить її, бідолашну.

І Бальтазар докладно розповів приятелеві про дивного чоловіка, якого він спіткав у лісі в чудернацькій кареті. Бо відколи груди його пронизав яскравий промінь з наголовка, в ньому постала тверда певність, що Цинобер не хто інший як нікчемний відьмак, що його силу знищить той чоловік.

— Але ж, Бальтазарє! — скрикнув Фабіан, коли той закінчив.— Бальтазарє, як тобі могла спасти на думку така дивовижа, така нісенітниця? Чоловік, що його ти

сприйняв за чарівника, не хто інший, як доктор Проспер Альпанус, що живе недалечко від міста у своїй віллі. Щоправда, про нього ширяться дивні чутки, і його вважають мало не другим Каліостро¹, але то його власна вина. Він любить, наприклад, огорнути себе в містичний морок, удавати, що йому відомі найглибші таємниці природи, що йому підвладні незнані сили. До того ж він великий дивак. Наприклад, його карета так химерно зроблена, що людина з палкою, жвавою уявою, як хоч би в тебе, мій друже, легко може сприйняти її за явище з якої-небудь безглуздої казки. Отож слухай! Його кабріолет має вигляд мушлі і скрізь посріблений, а поміж колесами вміщено катеринку, що сама грає, як тільки закрутяться колеса. Те, що ти сприйняв за срібного фазана, насправді був його маленький, зодягнений у біле машталір, так само його розкрита парасолька видалась тобі крильми золотого жука. Своім білим конячком він звелів приробити великі роги, щоб вони мали казковий вигляд. А втім, доктор Альпанус таки носить прекрасного іспанського цінка з чудовим блискучим кристалом, принасованим зверху — замість головки, що про його дивну дію розповідають, а може, й вигадують багато всіляких байок. Промінь того кристала ледве чи й витримає око. А коли доктор закриє його тонким серпанком, тоді, пильно вдивившись у нього, побачиш, як у вгнутому дзеркалі, ту людину, що її образ носиш глибоко в своєму серці.

— Справді? — впав Бальтазар товаришеві у мову.— Справді? Так кажуть? А що ще розповідають про доктора Проспера Альпануса?

---

¹ Каліостро Алесандро (справжнє ім'я та прізвище — Джузеппе Бальзамо, 1743—1795) — авантюрист, маг і «чудотворець», відомий своїм шахрайством у всіх країнах Європи.

— Ех,— відповів Фабіан,— краще не проси, щоб я тобі розповідав ті дурні байки та вигадки. Ти ж знаєш, що й досі є ще навіжені люди, які, всупереч здоровому глуздові, вірять у так звані дива з безглузвих бабських казок.

— Признаюся тобі,— перебив його Бальтазар,— що я й сам належу до тих навіжених, без здорового глузду, людей. Посріблене дерево — зовсім не те, що блискучий, прозорий кристал, катеринка звучить не так, як гармонія, срібний фазан — не машталір, і парасолька — не золотий жук. Або дивний чоловік, якого я спіткав, не Проспер Альпанус, що про нього йде тепер мова, або доктор справді володіє надзвичайними таємницями.

— Аби тебе,— сказав Фабіан,— аби тебе цілком вилікувати від химер, буде найкраще, коли я поведу тебе просто до Проспера Альпануса. Тоді ти на власні очі побачиш, що пан доктор — звичайнісінький лікар і що він не виїжджає на шпацір з однорожцями, срібними фазанами та золотими жуками.

— Ти, мій друже,— сказав Бальтазар, блиснувши радісно очима,— ти, мій друже, висловив найщиріше бажання моєї душі. Зараз же рушаймо в дорогу.

Незабаром вони вже стояли перед гратчастою брамою парку, посеред якого стояла вілла доктора Альпануса.

— Як же нам увійти туди? — спитав Фабіан.

— Я думаю, треба постукати,— відповів Бальтазар і взяв металеву клепачку, що висіла біля самого замка.

Щойно підняв він клепачку, як почулося якесь підземне рокотіння, наче далекий грім, що завмерло десь немов у бездонній глибині. Гратчаста брама помалу відчинилась, вони ввійшли і попростували довгою, широкою алеєю, в кінці якої побачили віллу.

— І ти відчуваєш тут,— запитав Фабіан,— щось надзвичайне, чарівне?

— Я думаю,— відповів Бальтазар,— що гратчаста брама все ж таки відчинилась не дуже звичайно, і потім, не знаю чому, мені все тут видається таким чудесним, просто магічним. Де ще є в околиці такі прекрасні дерева, як у цьому парку? Еге ж, багато дерев і кущів мають он які блискучі стовбури та смарагдове листя — напевне, вони з чужих, невідомих країн.

Фабіан помітив дві жаби надзвичайної величини, що від самої брами скакали обабіч них.

— Добрий мені парк,— скрикнув Фабіан,— коли в ньому водиться така погань! — і нахилився по камінь, щоб жбурнути його в кумедних жаб. Та обидві вони стрибнули в кущі й дивились звідтіль блискучими людськими очима.

— Стривай, стривай! — крикнув Фабіан, націлився в одну й кинув. Але ту ж мить квакнула якась приземкувата, бридка жінка, що сиділа на дорозі.

— Нахаба, жбурляє камінням у чесних людей, що важкою працею заробляють собі на шматок хліба!

— Ходімо вже, ходімо,— з жахом промурмотів Бальтазар, що добре бачив, як жаба перекинулась у стару жінку. Один лиш погляд у кущі переконав його, що й друга жаба, перекинувшись у маленького чоловічка, ретельно взялася виполювати бур'яни.

Перед домом був прекрасний зелений моріжок, на якому паслися обидва однорожці, а в повітрі бриніла ніжна музика.

— Ти бачиш? Ти чуєш? — запитав Бальтазар.

— Я бачу тільки,— відповів Фабіан,— двох білих конячок, що пасуться на траві, а бринить, мабуть, десь еолова арфа.

Чудова, проста архітектура не дуже великого двоповерхового будинку захопила Бальтазара. Він смикнув за шнурок дзвінка, двері зразу ж відчинились, і перед юнаками, замість швейцара, з'явився великий, подібний до струся, золотавий, блискучий птах.

— Ну глянь,— сказав Фабіан до Бальтазара,— глянь, яка безглузда ліврея! Коли й захочеш дати хлопцеві на чай, то де ж у нього руки, щоб засунути гроші в кишеню?

Він обернувся до струся, схопив його за блискуче, пухнасте пір'я, що висіло з вола під дзьобом, як пишне жабо, і сказав:

— Повідомте про нас пана доктора, мій дорогий друже.

Але струсь промовив лише «квір-р-р!» і дзьобнув Фабіана за палець.

— А, сто кіп чортів! — скрикнув Фабіан.— Це таки й справді, видно, проклятий птах!

Ту ж мить відчинилися хатні двері, і назустріч друзям вийшов сам доктор, маленький, худенький, блідий чоловік. Він був у невеличкій оксамитовій шапочці, з-під якої спадали довгі прегарні кучері, в довгим індійським убранні кольору вохри, в маленьких червоних чобітках зі шнурівкою, облямованих чи то хутром, чи, може, пером якої птиці — не можна було розпізнати. Обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитись до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного футляра, виглядає ще одне маленьке личко.

— Я побачив,— сказав тихо, трохи протягло, з присмним усміхом Проспер Альпанус,— я побачив вас, мої панове, ще з вікна. Я вже наперед знав, принаймні про вас, любий добродію Бальтазарє, що ви приїдете до мене. Отже, прошу ласкаво, ходімо зі мною.

І Проспер Альпанус повів їх до високої круглої кімнати, позавішуваної блакитними запонами. Через пророблене в стелі вікно світло падало просто на блискучий, глясований мармуровий столик, що стояв посеред кімнати на сфінксові замість лапок. Більше в кімнаті не видно було нічого особливого.

— Чим могу вам служити? — запитав Проспер Альпанус.

Тоді Бальтазар набрався відваги й розповів усе, що трапилося з малим Цинобром, відколи той уперше з'явився в Керепесі, і на закінчення сказав, як у нього виникла тверда впевненість, що тільки він, Проспер Альпанус, є той добродійний маг, який покладе край негідним і мерзенним чарам Цинобровим.

Проспер Альпанус став, глибоко замислившись. Нарешті, аж через кілька хвилин, сказав поважно, стиснувши голос:

— З усього, що ви мені розповіли, Бальтазаре, видно, що малий Цинобер напевне оточений якимись таємницями. Але ж треба найперше знати ворога, з яким доведеться боротись, знати причину тих чарів, що їх треба знищити. Можна гадати, що малий Цинобер не хто інший, як домовик-коренячок. Зараз побачимо.

Проспер Альпанус смикнув за один шовковий шнурок, що їх повно спускалося зі стелі. Одна запона зашурхотіла, розсунулась, відкриваючи великі фоліанти, всі в позолочених палітурках, і донизу спустилась легесенька, гарна драбинка з кедрового дерева. Проспер Альпанус піднявся нею вгору, витяг із горішньої полиці один фоліант і поклав його на мармуровий столик, старанно обмахнувши з нього куряву чималим віничком із блискучого павиного пір'я.

— У цьому трактаті йдеться про домовиків-кореняч-

ків. Вони всі тут намальовані. Можливо, ви знайдете між ними й свого ворога Цинобра, тоді він попаде в наші руки.

Коли Проспер Альпанус розгорнув книгу, приятелі побачили в ній безліч чітких кольорових ритин найхимерніших потворних чоловічків із найбезглуздішими пиками, які тільки можна собі уявити. Але щойно Проспер торкнувся одного з них у книзі, той ожив, вискочив з аркуша на мармуровий стіл і почав кумедно, втішно гопцювати, ляскати пальчиками й виробляти кривими ніжками піруети та антраша, ще й приспівуючи: «Квір-р-р, квап-п, пір-р, пап-п», аж поки Проспер не схопив його за голову і не поклав знову в книгу, де він скоро сплющився й обернувся на кольоровий малюнок.

У такий спосіб вони переглянули всі ритини. Але хоч Бальтазарові часто хотілося крикнути: «Ось він, ось Цинобер!» — проте, вдивившись пильніше, він, на великий свій жаль, мусив визнати, що то зовсім не Цинобер.

— Дуже дивно,— сказав Проспер Альпанус, передивившись усю книжку до кінця.— Може, він який-небудь гном? Подивимось.

І він надзвичайно спритно знову поліз на кедрову драбинку, дістав другий фоліант, чистенько стер із нього куряву, поклав на мармуровий столик і розгорнув його.

— Цей твір трактує про гномів. Можливо, впіймаємо Цинобра в цій книзі.

Друзі побачили знову безліч чітких кольорових ритин з огидними рудими потворами. І щойно Проспер Альпанус їх торкався, вони починали плаксиво нарікати й нарешті важко виповзали з книжки на мармуровий стіл, стогнали, охкали, поки доктор знову не вкладав їх у книжку.

Але й тут Бальтазар не знайшов Цинобра.

— Дивно, дуже й дуже дивно,— сказав доктор і глибоко задумався.

— Королем жуків,— вів далі він,— королем жуків він не може бути, бо той, мені добре відомо, бавиться в іншому місці. Павучим маршалом також ні, бо павучий маршал, хоч, правда, й бридкий, але розумний і спритний, живе з своїх рук, не привласнюючи собі чужої праці. Дивно, дуже дивно.

Він знову кілька хвилин помовчав, і тепер стало виразно чути розмаїті дивні голоси: то окремі звуки, то цілі хвилі акордів, що дзвеніли навколо.

— У вас тут звідусюди чутно приємну музику, любий пане докторе,— сказав Фабіан.

Але Проспер Альпанус, здавалося, зовсім не звертав на Фабіана уваги. Він тільки Бальтазара не спускав з очей. Простягнувши до нього руки, він ворушив кінчиками пальців, ніби хотів скропити його невидимими краплями.

Нарешті доктор схопив Бальтазара за руки і мовив поважно й ласкаво:

— Тільки найчистіша співзвучність психічних принципів по закону дуалізму сприятиме операції, яку я зараз почну. Ідїть за мною!

Друзі пройшли за доктором через кілька кімнат, де особливого нічого не було, хїба що кілька дивовижних тварин, які читали собі, писали, малювали, танцювали тощо, поки перед ними не відчинилися двійчасті двері, і приятелі зупинились перед щільною завісою, за якою Проспер Альпанус зник, залишивши їх у цілковитій темряві.

Завїса розсунулась, і друзі опинились, як їм видалося, в округлій залі, де розливалось магїчне притьмарене світло. Коли дивитися на стїни, то погляд ніби губився в неоглядних зелених гаях, на квітчас-

тих луках із дзюркотливими струмками та джерелами. Таємничі невідомі пахощі віяли в повітрі і наче доносили солодкі звуки гармонії. Проспер Альпанус з'явився зодягнений у все біле, як брамін, і поставив посеред зали велике, кругле кришталеве свічадо, накинувши на нього серпанок.

— Підійдіть,— сказав він глухим, урочистим голосом,— підійдіть до цього свічада, Бальтазарє, спрямуйте всі свої думки на Кандіду, побажайте від усієї душі, щоб вона з'явилась вам ту мить, яка тепер існує в просторі й часі.

Бальтазар зробив так, як йому наказано, а Проспер Альпанус тим часом став позаду й почав обома руками описувати кола нього.

Минуло кілька секунд, і з свічада закрутився блакитний дим. Кандіда, люба Кандіда з'явилася там у всій своїй красі і розповні життя! Але поруч із нею, зовсім близько від неї сидів бридкий Цинобер, тиснув їй руки, цілував її — а Кандіда обійняла одною рукою потвору й пестила його. Бальтазар мало не скрикнув, та Проспер Альпанус міцно схопив його за плечі, і крик завмер у нього в грудях.

— Спокійно,— сказав Проспер тихо,— спокійно, Бальтазарє! Візьміть ось цього кийка та налупцюйте почвару, але не руште з місця.

Бальтазар так і зробив і задоволено побачив, як малюк скорчився, скрутився, впав додолу! Він люто скочив уперед, але видиво розпливлося в тумані та в диму, а Проспер Альпанус рвонув оскаженілого Бальтазара назад, крикнувши:

— Годі! Коли розіб'єте магічне свічадо, то всі ми пропали! Ходімо на світло.

Друзі з докторового наказу покинули залу і вийшли до сусідньої світлої кімнати.

— Дякувати небові,— скрикнув Фабіан,— дякувати

небові, що ми вийшли з проклятої зали! Задушливе повітря так стиснуло мені серце, ще й до того ці дурні штуки, огидні мені до глибини душі.

Бальтазар хотів відповісти, коли це ввійшов Проспер Альпанус.

— Тепер,— сказав він,— тепер ясно, що потворний Цинобер і не коренячок, і не гном, а звичайнісінька людина, але про нього дбає якась таємна чарівна сила; вгадати її мені ще не пощастило, тому-то я поки що не можу вам допомогти. Завітайте до мене незабаром знову, Бальтазарє, ми тоді побачимо, що робити далі. До побачення!

— Отже,— сказав Фабіан, підступаючи до доктора,— отже, ви чарівник, а не можете подолати ^ммалого, жалюгідного Цинобра. То знайте ж, що я вас вважаю, разом з усіма вашими кольоровими малюнками, ляльками, магічним свічадом, з усім вашим безглуздим причандаллям, за справжнього шахрая! Закоханого Бальтазара, що базграє вірші, ви можете морочити, але зі мною у вас нічого не вийде! Я освічена людина і не визнаю жодних чудес!

— Вважайте мене,— сказав Проспер Альпанус, засміявшись голосніше й щиріше, ніж від нього можна було сподіватися,— вважайте мене за кого хочете. Але хоч я й не справжній чарівник, проте знаю деякі гарні штуки.

— З Віглебової¹ «Магії» або з якоїсь іншої? — вигукнув Фабіан.— Ну, куди вам до нашого професора Моша Терпіна, ви з ним не зрівняєтесь, бо він чесний чоловік і завжди показує нам, що все йде природно, він не оточує себе таємничим причандаллям, як ви, пане докторе. Ну, а тепер моє вам шанування!

---

¹ Віглеб Йоганн-Християн (1732—1800) — німецький хімік, автор книги «Уроки з природної магії».

— Ну,— сказав доктор,— невже ж ви так розгнівані й підете від мене?

І він погладив кілька разів Фабіанові руки від плеча до зап'ястків, аж тому стало якось прикро і він збен-тежено скрикнув:

— Що ви робите, пане докторе?

— Ну, йдіть уже собі, панове,— сказав доктор.— Ви, пане Бальтазар, сподіваюсь, незабаром прийдете до мене. Ми зарадимо вашій біді!

— Ви не дістанете й копійки на чай, мій друже! — гукнув Фабіан до золотавого швейцара і схопив його за жабо. Але той знову не сказав нічого, лише квірк-нув і вдруге дзьобнув Фабіана в палець.

— Тварюко! — скрикнув Фабіан і вибіг з будинку.

Обидві жаби негайно з'явилися знову й чемно від-провадили друзів до самих ґратчастих воріт, які, глу-хо загуркотівши, відчинились, потім зачинились за ними.

— Я не розумію,— сказав Бальтазар, ідучи дорогою позад Фабіана,— зовсім не розумію, брате, що це за дивацький сурдут сьогодні на тобі, з такими стра-шенно довгими лапами та коротесенькими рука-вами.

Фабіан здивовано помітив, що його коротенький сурдут ззаду подовшав аж до самої землі, тимчасом як рукави збіглися аж до ліктів.

— Сто кіп чортів, що ж це таке? — скрикнув він і почав натягувати та обсмикувати рукави. Спершу було ще с'як-так, але щойно перейшли вони міську браму, рукави, хоч як він їх обсмикував та натягував, збіглися знову аж до самих плечей, оголивши Фабіанові руки, а ззаду волочився шлейф, що чимраз дов-шав. Усі зустрічні зупинялися й мало не лопали з ре-готу, а дітлахи цілими юрмами бігли за ним, радісно

галасуючи, глузуючи з довгої рясн, смикали і рвали її з усіх боків. А як Фабіан наважився знову оглянутись, то побачив, що шлейф не тільки не вкоротився, а став ще довший. І все несамопитіший ставав регіт, крик, глузи, аж поки нарешті Фабіан, мало не збожеволівши, не вскочив у якийсь дім. Ту ж мить зник і шлейф.

Бальтазар не мав часу довго чудуватися з Фабіанових дивних чарів, бо референдарій Пульхер, запопавши його, потягнув щонайдалі в провулок і сказав:

— Чого ж ти й досі не втік, чого прилюдно вештаєшся, коли за тобою гоняться з наказом про арешт!

— А що таке? Про що ти говориш? — запитав украй здивований Бальтазар.

— Так далеко,— вів далі референдарій,— так далеко завели тебе шалені ревності, що ти порушив хатне право, вдерся в дім Моша Терпіна, напав на Цинобра коло його нареченої і мало не до смерті налупцював потворного малюка!

— Схаменися! — закричав Бальтазар.— Таж мене цілий день не було в Керепесі, це ж нахабна брехня!

— О, тихше, тихше! — вправ йому в слово Пульхер.— Лише Фабіанова безглузда витівка, отой його шлейф урятує тебе, і ніхто не зверне тепер на тебе уваги! Втікай хутчій від ганебного арешту, інші справи ми вже якось уладнаємо. Тобі тепер не можна з'являтися додому. Дай мені ключі, я перешлю тобі все. Швидше йди до Гох-Якобсгайма!

І референдарій потяг Бальтазара безлюдними провулками за браму в село Гох-Якобсгайм, де знаменитий учений Птоломеус Філадельфус писав свою надзвичайну книжку про невідоме плем'я студентів.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Як таємний радник в особливих справах Цинобер причісувався в своєму саду та приймав росяну ванну. Орден Зелено-плямистого Тигра. Щаслива вигадка театрального кравця. Як панна Рожжа-Гожа облилася кавою, а Проспер Альпанус запевнив її в своїй приязні.

Професор Мош Терпін аж плакав з утіхи.

— Чи міг я,— казав він сам до себе,— чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радця прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружитья з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя Барсануфа і піднімусь драбиною, якою піднімається і мій чудовий Цинобрик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього малюка в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним, він навіть... bossu ¹... ша, ша, ша... бо й стіни мають вуха. Він же князів улюбленець, буде весь час підійматися вгору, до того ж — мій зять!

Мош Терпін мав рацію. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що таємний радця в особливих справах шкідлива, бридка потвора, та й годі, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

Але на її слова ніхто не посміхався так глузливо, як референдарій Пульхер.

¹ Горбатий (франц.).

Він ходив назирці за Цинобром, а допомагав йому таємний секретар Адріан, той самий молодик, який через Циноброві чари мало не позбувся місця в канцелярії міністерства і знову повернув собі князеву прихильність лише тим, що здобув для нього чудовий засіб вибавляти плями.

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожних дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, зодягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Пульхер і Адріан, відчуваючи якусь таємницю і довідавшись від Цинобрового камердинера, якої ночі Цинобер мав піти на галявину, наважились перелізти через садовий мур та сховатися в кущах.

Ледве стало світати, як вони побачили малюка, що плентався, пирхаючи та чхаючи, бо він ішов посеред грядки і росяні стебла та віти били його по носі.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, з кущів повіяло солодким духом, і троянди запахли ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Йди, моя люба дитино», взяла Цинобра й почала розчісувати золотим гребінцем його довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно, бо він блимав оченятами, витягнув ніжки й вурчав та муркотів, наче кіт. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан помітили на голові в Цинобра вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощай, моя люба дитино! Будь розумний, який тільки зможеш!

Малюк сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

Жінка помалу знялась і зникла в повітрі.

Пульхер і Адріан отетеріли з подиву. Коли Цинобер хотів уже йти, вони вискочили з куців і крикнули:

— Доброго ранку, пане таємний радцю в особливих справах! Е, як же вас гарно причесали!

Цинобер озирнувся і, побачивши Пульхера, хотів швидше втекти. А що був незграбний і слабкий у ногах, то спіткнувся, впав у високу траву, аж стебла зімкнулися над ним, і опинився в росяній ванні. Пульхер підскочив до нього й поміг встати на ноги, але Цинобер прохрипів:

— Як це ви, добродію, попали в мій сад? Забирайтеся звідсіля геть до всіх чортів!

Він схопився й почвалав щосили додому.

Пульхер написав Бальтазарові про цю дивовижну пригоду й пообіцяв подвоїти свою пильність.

Цицобра, здавалось, вельми засмутило те, що з ним трапилось. Він звелів покласти себе в постіль і так охкав та стогнав, що чутка про його раптову хворість дійшла скоро до міністра Мондшайна й до князя Барсануфа.

Князь Барсануф негайно послав свого лейбмедика до маленького улюбленця.

— Найшановніший таємний радцю,— сказав лейбмедик, намацавши пульс,— ви жертвуйте себе для вітчизни... Пильна праця поклала вас у постіль, постійні напружені думки спричинились до невимовних страждань, які ви, мабуть, тепер відчуваєте. Ви зблідли, змарніли, а ваша дорога голівка аж пашисть! Ой, ой! Хоч би не було запалення мозку! Невже ви, дбаючи

про благо держави, довели себе до такого? Аж подумати страшно! А стривайте лишень!

Лейбмедик, мабуть, помітив ту саму червону смугу на Цинобровій голові, яку відкрили Пульхер та Адріан. Провівши кілька магнетичних пасів звіддалік і подмухавши з усіх боків на хворого, який у відповідь нявчав та скавчав, лейбмедик хотів погладити його рукою по голові й ненароком торкнувся тієї смуги. Цинобер аж підстрибнув, знавіснівши з люті, і маленькою кощавою рукою дав такого ляпаса лейбмедикові, який саме нахилився до нього, що аж луна пішла по кімнаті.

— Чого вам треба від мене? — заверещав Цинобер. — Чого вам треба від мене, що ви дряпаєтесь у моїй голові? Я зовсім не хворий, я здоровий, цілком здоровий, я зараз устану й піду в міністерство на конференцію. Геть звідси до біса!

Лейбмедик, украй переляканий, квапливо пішов від нього. А коли він розповів князеві Барсануфу про свою пригоду, той захоплено скрикнув:

— Яка старанність на державній службі! Яка гідність, яка величність у поведінці! Що за людина той Цинобер!

— Мій найкращий таємний радцю! — сказав міністр Претекстатус фон Мондшайн до малого Цинобра. — Як добре, що ви, на хворість свою не зважаючи, прийшли на конференцію! Я тут склав записку з приводу какатуського двору — сам склав, і прошу вас доповісти князеві, бо в вашій натхненній доповіді вона виграє, і князь тоді визнає мене її автором.

Записку, що нею хотів блиснути міністр, склав, проте, не хто інший, як Адріан.

І міністр пішов із малюком до князя.

Цинобер витяг з кишені записку, яку йому дав міністр, і почав читати. А що з його читання нічого не

виходило і він тільки невразно мимрив і плів усяку нісенітницю, то міністр узяв у нього папірця й став читати сам.

Князь був, здавалося, страшенно захоплений і виявляв своє задоволення, щоразу вигукуючи:

— Прекрасно! Добре сказано! Чудово! Знаменито!

Як тільки міністр закінчив, князь підійшов до малого Цинобра, високо підняв його, притиснув до своїх грудей, якраз там, де в нього (в князя) сяяла велика зірка Зелено-плямистого Тигра, і, затиноючись та схлипуючи, бо сльози аж лилися йому з очей, промовив:

— Ні, яка людина! Який талант! Яка старанність, яка любов! Яка самозреченість! — Потім додав, опанувавши себе: — Цинобре! Я призначаю вас своїм міністром! Будьте вірний і відданий вітчизні. Будьте чесним слугою Барсануфа, який любитиме вас і шануватиме. — Тоді незадоволено звернувся до міністра: — Я бачу, любий бароне фон Мондшайне, що від деякого часу ви стали занепадати на силі. Відпочинок у маєтках буде на користь вашому здоров'ю. Прощайте!

Міністр фон Мондшайн пішов, буркнувши крізь зуби щось невразне й люто позирнувши на Цинобра, який за своїм звичаєм сперся ззаду на паличку і, ставши навшипиньки, гордо й нахабно поглядав навкруги.

— Я повинен, — сказав князь, — я повинен, мій любий Цинобре, відзначити вас відповідно до ваших високих заслуг. Отож прийміть із моїх рук орден Зелено-плямистого Тигра!

І князь хотів негайно ж повісити йому орденську стрічку, яку звелів камердинерові принести, та вона ніяк не лягала на Циноброві горби — то непристойно

спадала донизу, то так само непристойно повзла догори.

Князь у таких справах, як і в усіх інших, що торкалися добробуту держави, був вельми принциповий. Орден Зелено-плямистого Тигра повинен був висіти між стегноюю кісткою і куприком на три шістнадцятих цяля вище останнього. Але повісити його саме там ніяк не вдавалося. Марно старалися камердинер, три пажі, сам князь — клята стрічка сповзала то туди, то сюди, аж Цинобер почав невдоволено квакати:

— Чого ви зняли таку веремію круг мене? Киньте цю дурну цяцьку, нехай висить як хоче. Я ж тепер міністр, міністром і залищусь.

— Нащо ж,— скрикнув тоді розгнівано князь,— нащо ж у мене тоді орденська рада, коли ж приводу стрічок існують такі безглузді правила, що цілком суперечать моїй волі? Потерпіть, мій любий міністре Цинобре, скоро все зміниться!

З наказу князя зібралась орденська рада, до якої додали ще двох філософів та одного природознавця, що недавно вернувся з північного полюса. Рада мала обміркувати, як найкраще приладнати стрічку Зелено-плямистого Тигра міністрові Цинобру. Щоб на таке важливе питання раді вистачило сили, усім її членам наказано вісім днів перед засіданням нічого не думати. А щоб той наказ виконати і водночас не занегаювати державної служби, їм належало робити рахунки. Вулиці перед палацом, де мало відбутися засідання орденської ради, філософів та природознавця, були встелені товстим шаром соломи, щоб не гуркотіли підводи й не заважали мудрим мужам, заборонили також поблизу палацу бити в барабани, грати на музичних інструментах, ба навіть голосно розмовляти. В самому палаці всі ходили на товстих повстяних підощвах і порозумівалися на мигах.

Цілісіньких сім днів з раннього рана до пізнього вечора тривало засідання, але кінця йому ще й не видно було.

Князеві урвався терпець, він раз по раз слав до них накази, що повинні ж вони, хай йому сто чортів, дійти нарешті якогось висновку. Та нічого не помагало.

Природознавець, як лише міг, досліджував Циноброву природу, зміряв ширину й висоту горба на спині і дав орденській раді найдокладніші обрахунки. Він, власне, й запропонував нарешті покликати на засідання ще й театрального кравця.

Хоч яка дивна була ця пропозиція, але в тому страху й скруті, в якому всі вони перебували, її прийняли одногосно.

Театральний кравець, добродій Кес, був дуже спритний і хитрий чоловік. Як тільки йому розповіли про скруту, він переглянув природознавцеві обрахунки і вмить видумав найчудовіший спосіб почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків застібати на них стрічку.

Усе владналося якнайкраще.

Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зелено-плямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати. Наприклад, орден Зелено-плямистого Тигра з двома гудзиками, з трьома гудзиками і т. д. Міністр Цинобер отримав особливу нагороду, якої ніхто інший не смів домагатися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до чудернацької його постанови.

Кравець Кес отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двома золотими гудзиками, але, незважаючи на його мудру вигадку, князь мав його за поганого кравця

і не хотів зодягатися в нього. А все ж призначив на дійсного таємного князівського гроскостюмера.

З вікна своєї вілли доктор Альпанус замислено дивився в парк. Цілісіньку ніч він те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а разом довідався дещо й про малого Цинобра. Та найважливішим видалось йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх одноріжців, щоб вони запрягались у мушлю їхати в Гох-Якобсгайм, коли раптом заторохтіла якась карета і зупинилась перед гратчастою брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу,— сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її, мов у тих матрон, ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь наголовка на даму. І враз навколо неї немов би замиготіла блискавка, і панна в його сяйві постала в легкім, білім убранні, з блискучими прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами у косах.

— Еге! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом. Ту ж мить дама знову стала перед ним у своєму першому вбранні.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо зажив слави як вельми талановитий, добродійний мудрець. Напевне, він не відмовить їй у проханні й погодиться взяти під свій лікарський нагляд недалечко звідсіль розташований притулок для шляхетних дівчат, де старі

дами частенько хворіють і не мають жодної допомоги. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа, не скаржиться часом на яку-небудь хворість. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але цілком здорова. І далі розпочала якусь байдужну розмову. Проспер запитав, чи не вип'є вона філіжанку кави, бо до обіду далеко. Рожа-Гожа відповіла, що патронки ніколи від кави не відмовляються. Принесли каву, та хоч скільки Проспер її наливав, філіжанки залишалися порожні. Байдуже, що кава аж через вінця лилася з кавника.

— Е,— усміхнувся Проспер Альпанус,— якась злюща кава! Будьте ласкаві, моя люба панно, може, вам пощастить налити?

— Залюбки,— відповіла панна і взяла кавник. Та хоч кави з кавника не вилилось і краплі, філіжанки ставали все повніші й повніші, і кава полилась через вінця на стіл, патронці на сукню. Вона швиденько відставила кавник, і кава зникла без сліду. Обов, Проспер Альпанус і патронка, мовчки і якимось дивно з хвилину дивились одне на одне.

— Ви, здається,— почала панна,— ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді,— відповів доктор,— у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, щоразу згорталася знову.

— Отакої,— сказав Проспер Альпанус.— А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулась до неї, як книжка сама розгорнулась, усі аркуші розсипались, побільшали і зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книгу, і всі аркуші зникли.

— Однак,— мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, і підвівся з місця,— однак, моя шановна, ласкава панно, навіщо нам гайнувати час за такими жалюгідними штуками? Адже ж те, що ми зараз робимо,— звичайнісінькі забави за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і встала.

— Е, ні,— сказав Проспер Альпанус,— так легко ви не підете без мого дозволу, бо, шановна добродійко, мушу вам сказати, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі? — скрикнула розгнівано панна.— У вашій владі, пане докторе? Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус ту ж мить задзижчав і забринів слідом за нею як дебелий жук-рогач. Цілком знеможений, метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знову як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явилися і задзижчали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилась у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, блискучим діамантовим поясом підперезана, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею маг у золотом гаптованій мантиї, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистим наголовком.

Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову опинились за столом, патронка фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а супроти неї доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю,— мовив спокійно Проспер Альпанус, наливаючи в китайські філіжанки без усяких перешкод чудесну гарячу каву мокко,— я гадаю, моя вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одне. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна,— сказала панна, попиваючи з задоволенням каву,— що не допилувала. На цій підлозі треба обережним бути, щоб чого не кинути, бо, як я не помиляюся, це каміння вкрите чудодійними ієрогліфами, які іншим можуть видатися тільки мармуровими жилками.

— То все лиш використані талісмани, моя шановна, лиш використані талісмани, і більш нічого.

— Але ж, дорогий докторе,— запитала панна,— як же могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не зустрілись?

— Різне виховання, шановна панно,— відповів Проспер Альпанус,— різне виховання, на жаль, цьому причина. Тимчасом як ви, надіями сповнена дівчина, в Джіністані могли цілком покластися на свою багату натуру, на свій щасливий геній, я, сіромашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра¹, в такого собі старого шкарбана,

---

¹ Зороастр (Заратустра, 7—6 стор. до н. е.) — легендарний пророк і реформатор стародавньої іранської релігії, укладач священної книги іранських народів — Авести.

який, проте, страшенно багато знав. За часів панування достойного князя Деметрія оселився я в цій маленькій, чудовій країні.

— Як,— здивувалась панна,— і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж ні,— відповів Проспер,— мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо що стосується освітніх справ, я намагався виявити особливі знання в різних писаннях, які я тоді поширював. Я там доводив, що без князевої волі не може бути ні грому, ні блискавки, що ми гарну годину чи добрий урожай тільки старанню князя та його шляхти завдячувати маємо, бо вони десь там у залах дуже мудро на засіданнях про все міркують, тимчасом як простий народ у полі на ріллі лише оре та сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді на таємного верховного президента освіти — я ту посаду разом із своєю машкарою скинув, як важкий тягар, коли буря минула. Потай я робив користь, скільки міг. Себто, таку, яку ми з вами, шановна панно, маємо за користь. Чи відомо вам, добродійко, що це Я вас попередив про навалу освітньої поліції, що мені ви завдячуєте ті приємні штуки, які ви щойно показували. О боже мій! Дорога панно, погляньте-но тільки в це вікно! Невже ж ви не впізнасте того парку, де так часто й так весело гуляли і розмовляли з приятними духами, що мешкали в кущах, квітах, струмках? Цей парк я врятував своїм знанням. Він лишився такий самий, як і за часів Деметрія. Князь Барсануф, дякувати богу, не так переймається чародійством, він ласкавий володар і дає кожному волю — хай чарує скільки хоче, аби тільки непомітно, та щоб податки добре платили. Отож я й живу тут, як і ви, люба панно, в своїм приютку, щасливо та безтурботно!

— Докторе! — скрикнула панна, і сльози покотили-

ся їй з очей.— Докторе, що ви кажете, яка новина! Так, я впізнаю цей гай, де я зазнала блаженної втіхи! Докторе, ви найшляхетніша людина, яка я вдячна вам! Чого ж ви так жорстоко переслідуйте мого вихованця?

— Ви, моя люба панно,— відповів на це доктор,— ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчому. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилюйтесь над ним, докторе,— благала панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди,— сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно скрикнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!

— Признайтесь, шановна панно,— сказав доктор, усміхаючись,— признайтесь, що жінки часом дуже легко піддаються дивацтвам: безоглядно задовольняючи якусь примху, що зродилася в одну мить, вони не зважають на страждання, що їх завдають іншим. Цинобер мусить прийняти кару, але він ще доскочить і незаслуженої шани. Цим я віддаю належне вашій силі, вашій доброті, вашій чесноті, моя дорога, найласкавіша панно.

— Ви чудова, прекрасна людина! — скрикнула панна.— Будьте моїм приятелем!

— Назавжди,— відповів доктор.— Моя приязнь, моя щира прихильність до вас, люба фєс, залишиться назавжди. Сміливо звертайтеся до мене в скруті і... о, пийте в мене каву, коли тільки вам заманеться.

— Бувайте здорові, мій найшановніший магу, ніколи не забуду вашої ласки, вашої кави! — так промовила

панна і, до глибини душі зворушена, встала, щоб по-прощатись.

Коли Проспер Альпанус проводжав її аж до гратчастої брами, кругом звучали найчудовіші, прекрасні лісові голоси.

Перед брамою, замість феїної карети, стояла запряжена одноріжцями докторова кришталева мушля, позад якої золотий жук розпростер свої блискучі крила. На козлах сидів золотий фазан і, тримаючи в дзьобі золоті віжки, поглядав розумними очима на панну.

І коли карета рушила через запахуючий гай, видаючи невимовно мелодійні звуки, патронка відчула себе так, ніби вона перелинула в щасливі часи свого давнього чарівного життя фей.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Як професор Мош Терпін у князівській винарні досліджував природу. «Mucetes Beelzebub». Розпач студента Бальтазара. Збавенний вплив добре устаткованої вілли на родинне щастя. Як Проспер Альпанус подарував Бальтазарові черепахову табакерку, а потім виїхав.

Бальтазар, що ховався в селі Гох-Якобсгайм, отримав від референдарія Пульхера листа такого змісту: «Справи наші, любий друже Бальтазаре, йдуть щораз гірше. Наш ворог, огидний Цинобер, тепер уже міністр закордонних справ і отримав орден Зеленоплямистого Тигра з двадцятьма гудзиками. Він вискочив у князеві улюбленці і робить усе, що лиш йому заманеться. Професор Мош Терпін так напиндючився, що мало не лусне з дурної пихи. Через свого майбутнього зятя він отримав посаду генерал-директора всіх природничих справ у державі, що дає йому багато

грошей та інших прибутків. Як генерал-директор природничих справ, він цензурує та ревізує сонячні й місячні затінення, а також передбачення погоди в дозволених у державі календарях, надто ж досліджує природу в резиденції та її околицях. Бувши на такій посаді, він отримує з князівських лісів найрідкісніших птахів, найкращих звірів, а щоб дослідити їхню природу, велить засмажити їх і з'їдає. Також він пише тепер, чи принаймні запевняє, що пише, трактат про те, чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає, і хоче цей трактат присвятити своєму зятеві. Цинобер поклопотався також, щоб Мош Терпін увесь час міг студіювати цю тему в князівській винарні. Він простудіював уже таким чином півоксгофта¹ старого рейнського, а також кількадесят пляшок шампанського і тепер узявся саме до бочки аліканте. Наглядач винарні руки ламає. Отак ведеться професорові. А він, як тобі відомо, найбільший ласун у світі і мав би справді райське життя, якби не мусив виїжджати раптово на село, коли градом виб'є поля, і з'ясовувати князівським орендарям, чому йде град, щоб ті бісові діти хоч трішки вхопили науки і в майбутньому стереглись такого лиха й не сміли щоразу вимагати пільг за оренду з цієї причини, бо самі винні.

Міністр ніяк не може забути прочухана, що дістав від тебе. Він заприсягся помститись. І тобі аж ніяк не можна тепер з'являтися в Керепесі. Та й мені також добре перепадає за те, що я підгледів, як дивно зачісувала його крилата дама. Поки Цинобер буде князевим улюбленцем, я, мабуть, на жодну пристойну посаду не зможу претендувати. Моя лиха доля завжди зводить мене з цією потворою, і то несподівано.

---

¹ Оксгофт — бочка на дванадцяттеро відер.

А кожна зустріч стає для мене фатальна. Недавно міністр у повному параді, зі шпагою, зіркою та орденською стрічкою був у зоологічному кабінеті і, за своєю звичкою, спираючись на паличку, стояв і гойдався навшпийки перед скляною шафою, де містились вельми рідкісні американські мавпи. Чужинці, які оглядали кабінет, підійшли до шафи і один із них, побачивши потворного курдупля, крикнув голосно: «Ой, яка гарна мавпочка, яка мила тваринка, окраса всього кабінету. Ой, як же ця мавпочка зветься? З якого вона краю?» Тоді доглядач сказав дуже поважно, торкнувшись Цинобрового плеча: «Еге ж, це дуже гарний екземпляр, чудова бразилійська мавпа, так звана *Mucetes Beelzebub*, *Simia Beelzebub Linnei*, *niger*, *barbatus*, *podiis caudaque apice brunneis*¹, тобто ревун. «Добродію,— визвірився курдупель на доглядача,— ви що, схибнулися, чи, може, зовсім збожеволіли? Який я вам *Beelzebub caudaque*, який ревун! Я Цинобер, міністр Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!» Я стояв неподалік і, далєбі, не міг утриматись, вибухнув шаленим реготом. «А, і ви також тут, пане референдарію»,— прорипів він до мене, і його відьмацькі очі заблисли червоним блиском.

Бозна-як так сталося, але чужинці все ще вважали його за найкращу і найрідкіснішу мавпу, яку будь-коли бачили, і хотіли погодувати волоськими горіхами, що їх діставали з кишень. Цинобер з люті мало не луснув, дух йому захопило, ніжки відмовились служити. Він покликав камердинера, і тому довелося на руках віднести його в карету.

Я навіть сам собі не можу пояснити, чому ця при-

---

¹ Вельзевул, Ліннесова мавпа Вельзевул, чорна, борода, на ступнях і коло хвоста темно-червона (лат.).

года дає мені проблиск надії. Це перша неприємність, що спіткала відьмака.

Стало напевне відомо, що недавно Цинобер вернувся вранці-рано із саду вельми сприкрений. Крилата жінка, мабуть, не прийшла, бо зникли прекрасні кучері. Чуб його кудлами спадав на плечі, аж князь Барсануф сказав: «Не занедбуйте так свого туалету, шановний міністре, я пришлю вам свого перукаря»,— на що Цинобер нібито дуже ввічливо відповів: коли, мов, той прийде, він звелить його викинути у вікно. «Велика душа! До вас і не підступишся»,— сказав князь і гірко заплакав.

Прощай, любий Бальтазар! Не втрачай надії і ховайся добре, щоб тебе не впіймали!»

В розпачі від того, що він вичитав у листі, Бальтазар кинувся в ліс, у саму гущавину, і став голосно нарікати.

— Хіба можна жити,— скрикнув він,— хіба можна жити, коли всяка надія пропала, коли всі зорі зайшли і темна-темнісінька ніч огортає мене, бідолашного? Нещаслива моя доле! Перемагає мене темна сила, що згубно вдерлась у моє життя! Чи не дурний я був, шукаючи рятунку в Проспера Альпануса, в того Проспера Альпануса, який мене самого звабив пекельними штуками і прогнав з Керепеса, бо хлосту, яку я надав дзеркальному відбиткові, він скерував на спину самого Цинобра. Ох, Кандідо! Коли б я міг забути тебе, янголе! Та ба — ще могутніше, ще дужче, як коли, горить у мені вогонь кохання! Всюди ввижається мені чарівна постать коханої, що з солодким усміхом тужно простягає до мене свої руки. Я ж бо знаю, ти кохаєш мене, мила, люба Кандідо, і через те я й повний такої безнадійної, смертельної туги, що не можу тебе врятувати від жахливих чарів, в які тебе спі-

йmano. Зрадливий Проспере, чим я тобі завинив, що ти так жорстоко мене підманув?

Уже зовсім смеркло, усі лісові барви зблякли в сірій імлі. Аж раптом щось дивно блиснуло, немов би серед дерев та кущів зійшла вечірня зоря, і тисячі комашок, задзижчавши й зашелестівши, знялись угору на своїх крильцях. Світляні золоті жуки шугали туди й сюди, а між ними пурхали різнобарвні метелики, розсіваючи навколо запахущий квітковий пилок. Шелест і гудіння переходили в ніжну, солодку музику, що втіхою лягала на Бальтазарову роз'ятрену душу. Над ним усе ясніше жевріло променисте світло. Він здивовано глянув угору й побачив Проспера Альпануса, що летів до нього на якійсь дивачній комасі, схожій трохи на польового коника, в найяскравіші барви розмальованого.

Проспер Альпанус спустився до юнака й сів побіч нього, а тим часом коник полетів у кущі й приєднався до співу, що бринів по всьому лісі.

Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, яку держав у руці, і ту ж мить серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

— Ти, Бальтазар, — сказав Проспер Альпанус лагідним голосом, — вельми несправедливий до мене. Так страшно, підступно лаєш мене тепер, коли мені пощастило взяти верх над чарами, які руйнували твоє життя, коли я, щоб тільки швидше тебе знайти, дати тобі розраду, сідаю на свого улюбленого стрибунця й лечу сюди з усім, що може послужити тобі на користь. Але немає нічого гіршого за муки кохання, ніщо не може зрівнятися з нетерпінням душі, що впала в розпач з кохання й туги. Тому я тобі прощаю, бо таке трапилось і зі мною, коли я приблизно дві тисячі років тому закохався був в одну індійську принцесу, на ім'я Бальзаміна, і в розпачі вирвав боро-

ду своєму найкращому приятелеві, чарівникові Лотосу, через що, як ти бачиш, і сам не ношу бороди, щоб і зі мною не сталося такого. Але докладно розповідати про все, та ще й у цьому невідповідному місці, було б дуже недоречно, бо кожний закоханий хоче почути лише про своє кохання, тільки воно, мовляв, уваги варте, як і кожний поет хотів би послухати тільки свої вірші. Отож до справи! Знай же, що Цинобер — це жалюгідний каліка одної бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахес. Тільки з пихи узяв він горде ім'я Цинобер. Патронка фон Рожа-Гожя, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари містяться в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, ба навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб, з природи рідкий і кострубатий, густим і кучерявим, щоб він захищав малюкові голову, ховав червону смугу і зміцнював чари. Кожного дев'ятого дня сама фея зачісувала малюкові кучері магічним золотим гребінцем, і та зачіска зводила нанівець усі спроби знищити чари. Але гребінець той був знищений міцним талісманом, якого я зумів підсунути добрій феї, коли вона відвідала мене.

Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знову перетвориться на

ніщо! Тобі, мій любий Бальтазарє, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти виконаєш цю справу як належить. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобра, де б ти його не спіткав, пильно подивись через це скельце на його голову і ясно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Схопи їх міцно, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви разом усі три і там же на місці спали. Треба всі волоски вирвати разом і негайно їх спалити, а то вони можуть наробити ще всіякого лиха. Отож зверни особливу увагу на те, щоб спритно й міцно схопитися за волоски, і нападай на малюка тоді, як десь поблизу горітиме вогонь або свічка.

— О Проспере Альпанусе,— скрикнув Бальтазар,— хіба ж я вартий такої доброти, такої шляхетності після того недовір'я до вас! Тепер я глибоко в серці відчуваю, що моїм стражданням надходить край, що мені відкривються золоті брами райського щастя.

— Я люблю,— повів далі Проспер Альпанус,— люблю юнаків, що так, як ось ти, Бальтазарє, в чистому серці своєму носять тугу й кохання, що в їхніх грудях ще звучать акорди, які лунали в далекій країні, повній божественних див,— у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою,— єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох і лають за те, що вони беруть перший-ліпший контрабас у руки, починають будь-як грати, і деренчання бідолашних струн під своїми кулаками вважають за чудову музику, яка бринить із глибини їхньої душі. Тобі здається, я знаю, мій любий Бальтазарє, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, еге ж, немовби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазарє, в такі хвили-

ни ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здійснюється божественний звук, що його зроджує чудова гармонія найпотемніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи є щось більше, ніж просто порівняння. Так, о поете, ти набагато кращий, ніж про тебе думають ті, кому ти читав свої спроби, в яких намагався пером та чорнилом перекласти на папір внутрішню музику. Ті спроби ще не таке велике досягнення. Але в історичному стилі ти досяг чималого успіху, коли з прагматичною широчинню та докладністю описав історію кохання солов'я до пурпурової рожі, що сталася на моїх очах. Це дуже майстерний твір.

Проспер Альпанус замовк, а Бальтазар, вельми вражений, дивився на нього великими очима і не знав, що сказати, бо вірша, якого він вважав за найфантастичніший з усіх своїх писань, Проспер зарахував до історичних спроб.

— Ти, мабуть,— повів далі Проспер Альпанус, і на його обличчі з'явилася лагідна усмішка,— ти, мабуть, дивиєшся з моїх слів, можливо, багато дечого в мені видається тобі дивним. Але не забувай: на думку всіх розважних людей я — особа, що має право виступати лише в казках, а ти знаєш, любий Бальтазаре, що такі особи можуть чинити різні дивацтва й молоти різну нісенітницю, яка їм тільки спаде на думку, а особливо тоді, коли за всім тим є щось таке, чого не можна заперечити. А тепер далі! Коли фея Рожабельверде так ретельно допомагає потворному Циноброві, то ти, мій Бальтазаре, цілком під моїм захистом. Отож послухай, що я для тебе намислив зробити.

Чарівник Лотос учора навідався до мене й приніс мені тисячу привітів, але й стільки ж докорів від

принцеси Бальзаміни, яка прокинулася зі сну і в чарівних звуках Чарта-Бгади, величної поеми, що була нашим першим коханням, тужно простягає до мене руки. Також і мій давній приятель міністр Юхі привітно киває мені з Полярної зірки. Я повинен їхати в далеку-далеку Індію! Свій сільський маєток я покидаю, але не хочу там бачити іншого господаря, крім тебе. Завтра я йду в Керепес і скажу виготовити формальний дарчий запис, де назвуся твоїм дядьком. Коли Циноброві чари будуть знищені, ти з'явишся до професора Моша Терпіна, як власник чудового маєтку, чималого статку, посватаєш прекрасну Кандіду, і він з великою радістю дасть згоду на ваш шлюб. Але це ще не все! Коли ти переїдеш із Кандідою до мого маєтку, то щасливе подружжя буде тобі забезпечене. За прекрасними деревами в саду росте все, що потрібне в господарстві. Крім найчудовіших фруктів ти побачиш там найкращу капусту, і взагалі добірну смачну городину, якої не знайдеш ніде навколо. Твоя дружина матиме найперший салат, найперші шпараги. Кухня так улаштована, що з горщиків ніколи нічого не збігає і жодна страва не пригорає, хоч би ти навіть і на цілу годину спізнився до столу. Килими, покриття на стільцях та канапах мають таку властивість, що навіть і найнезграбніші служники не зможуть їх заплямити, а так само не зможуть розбити ні порцеляни, ні скла, хоч як би старалися, хоч би навіть об найтвердішу підлогу кидали. Нарешті, кожного разу, коли твоя дружина заходить ся прати білизну, на великій галявині за домом буде найкраща година, хоча б навколо і йшов дощ, і гриміло та блискало. Коротко, мій Бальтазаре, там зроблено все, щоб ти біля своєї любой Кандіди міг спокійно і безтурботно втішатися домашнім щастям. Однак тепер мені час додому, щоб у товаристві свого приятеля Лотоса

лаштуватися до скорого від'їзду. Прощай, мій Бальтазаре!

Проспер свиснув раз, другий, десь близько задзиччав коник і підлетів до нього. Загнуздавши його, Проспер скочив у сідло, але, вже трохи відлетівши, раптом затримався і вернувся до Бальтазара.

— Я мало не забув,— сказав він,— про твого товариша Фабіана. Тоді найшов на мене жартівливий настрій і я занадто покарав його за негречність до мене. Ось йому табакерка, там є те, що його втішить.

І Проспер дав Бальтазарові маленьку, добре виглянсувану черепахову табакерку, яку той сховав так само, як і маленький лорнет, що його отримав перше від Проспера на знищення Цинобрових чарів.

Проспер Альпанус, зашурхотівши, пролетів через кущі, в яких лісові звуки лунали все голосніше й мелодійніше.

Бальтазар повернувся назад до Гох-Якобсгайма, сповнений блаженства і захвату, з найсолодшими надіями в серці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Як Фабіана через його довгі поли вважали за сектанта й ворохобника. Як князь Барсануф сховався за комінок і скасував посаду генерального директора в природничих справах. Циноброва втеча з Терпінового дому. Як Мош Терпін хотів літати на метеликові та зробитися кайзером, але потім пішов спати.

Рано-вранці, щойно почало світати, коли дороги й стежки були ще безлюдні, Бальтазар прокрався до Керепеса і негайно побіг до свого приятеля Фабіана.

Постукавши в двері, він почув кволий, ледь чутний голос:

— Зайдіть!

Блідий, змарнілий, на себе не схожий із журби та безнадії, Фабіан лежав у ліжку.

— Боже-світе,— заволав Бальтазар,— боже-світе! Друже, що з тобою сталося?

— О брате,— відповів Фабіан уриваним голосом, ледве підвівшись з постелі,— мені вже край, просто край. Прокляті чари, які, я добре знаю, наслав мстивий Проспер Альпанус, доводять мене до загину!

— Та невже? — запитав Бальтазар.— Чари, відьомська мана? Ти ж ні в що не вірив!

— Ох,— бідкався Фабіан плаксивим голосом,— ох, тепер я вірю у все: і в чаклунів, і в відьом, і в гномів, і в водяників, і в русалок, і в короля пацюків, і в домовика-коренячка, у все, що хочеш. Кому ці штуки так допечуть, як мені, той повірить у все. Ти пригадуєш отой страшний скандал із моїм сурдутом, коли ми йшли від Проспера Альпануса? Ах, якби ж на цьому був кінець! Але озирнись-но трохи, глянь, що робиться в моїй кімнаті!

Бальтазар оглянувся навкруги й побачив на всіх стінах безліч фраків, сурдутів, курток найрізноманітніших кольорів.

— Що це? — скрикнув він.— Ти, може, хочеш гендулювати цим крамом?

— Не глузуй хоч ти,— сказав Фабіан,— не глузуй, любий друже. Всю цю одіж я замовив у найславетніших кравців, сподіваючись, що нарешті позбудуся проклятого лиха, яке тяжить над моїм убранням, але де там! Досить мені зодягнути сурдут, що лежить на мені як улитий, і через кілька хвилин дивись — рукави збігаються аж до плечей. а поли, як хвіст, тягнуться за мною ліктів на шість. У розпачі замовив я

собі оцю кофту з довгими, як світ, рукавами, наче в блазня. Ну, думав, збіжаться рукави, розтягнуться поли, і все буде як слід. Та за кілька хвилини і з нею сталося достеменно те саме, що і з сурдугами! Вся майстерність, усі зусилля найліпших кравців не могли нічого вдіяти з проклятими чарами! Що з мене глузують, сміються, куди б я тільки не пішов, тобі, мабуть, зрозуміло. Та скоро моя невинна впертість — бо я раз у раз з'являвся у цих проклятих сурдугах — спричинилась до іншого. То ще найменше лихо, що жінки лаяли мене за безмежну бундючність та брак смаку, нібито я, супроти всіх звичаїв, пишаюся голими руками, виставляю їх напоказ, вважаючи, мабуть, їх дуже гарними. А ось богослови — ті оголосили мене сектантом, сперечалися тільки, до якої секти я належу, до рукавістів чи довгополів, але погоджувалися на тому, що обидві секти дуже небезпечні, бо визнають цілковиту свободу волі і насмілюються думати, що їм тільки заманеться. Дипломати вважали мене за негідного ворохобника. Вони запевняли, що я своїми довгими полами хочу викликати в народі незадоволення і непослух до влади, що я взагалі належу до таємного товариства, а його ознака — короткі рукави. Бо вже віддавна то тут, то там натрапляли на сліди короткорукавників, що їх так само слід боятись, як і єзуїтів, ба навіть більше, бо вони скрізь намагаються поширювати поезію, шкідливу для кожної держави, та сумніваються, що князь непомилний. Одне слово, справа ставала щораз поважніша, аж поки мене не викликали до ректора. Я вже передбачав, яке лихо може статися, коли я піду в сурдугі, і тому з'явився в самій камізелці. Як же розгнівався ректор! Він подумав, що я хочу з нього посміятися, і накинувся на мене, сказав, щоб я через тиждень з'явився до нього в звичайному пристойному сурдугі,

а то він без усякого жалю накаже мене виключити. Сьогодні термін кінчається! О, я нещасливий! О проклятий Проспер Альпанус!

— Стривай! — скрикнув Бальтазар.— Стривай, любий друже Фабіане, не шельмує так мого любого, дорогого дядька, що подарував мені масток. Він і тобі зовсім не бажає зла, хоч і треба таки визнати, покарав тебе жорстоко за твої кпини. Але я несучу поміч! Він посилав тобі оцю табакерку, що покладе край твоїм стражданям.

І Бальтазар витяг із кишені маленьку черепахову табакерку, яку від Проспера Альпануса отримав, і передав її невтішному Фабіанові.

— Що мені,— сказав той,— що мені допоможе ця дурна забавка? Який вплив може мати маленька черепахова табакерка на фасон мого сурдута?

— Цього я не знаю,— відповів Бальтазар,— але мій любий дядечко не може і не буде мене обдурювати, я йому цілком довіряю. А тому відчини ж табакерку, мій любий Фабіане, подивимось, що там є.

Фабіан так і зробив — і з табакерки випав чудово пошитий чорний фрак із найтоншого сукна. Обидва, і Фабіан, і Бальтазар, не могли стримати захопленого поклику.

— О, я розумію вас,— скрикнув радісно Бальтазар,— о, я розумію вас, мій Проспере, мій дорогий дядечку! Цей сурдут пасуватиме тобі, Фабіане, він зніме всі чари!

Фабіан без зайвих слів зодягнув фрак, і як Бальтазар гадав, так воно й вийшло. Фрак на ньому неначе влип, і про те, щоб рукави збігались або поли витягувались, навіть мови не було.

Не тямлячи себе з радощів, Фабіан поклав зараз же піти до ректора і залагодити свої справи в новому фраківі, що так добре сидів на ньому.

Бальтазар тепер докладно розповів своєму приятелю Фабіанові усе, що в нього було з Проспером Альпанусом, і як той дав йому засіб у руки, щоб покласти край підлим витівкам потворного курдуля. Фабіан, який став цілком іншим, бо всі сумніви його розвіялись, вихваляв понад усяку міру шляхетність Просперову, пообіцяв, що й сам допомагатиме, як тільки може, боротися з чаклунською силою Цинобра. Ту мить Бальтазар побачив із вікна свого приятеля референдарія Пульхера, що, дуже засмучений, завертав за ріг.

Фабіан, на Бальтазарове прохання, висунувся у вікно, помахав рукою й гукнув до референдарія, щоб зараз же завітав до нього.

Ледве Пульхер увійшов, як скрикнув:

— Що це на тобі за чудовий фрак, любий Фабіане!

Але той лише сказав, що Бальтазар йому все з'ясує, і помчав до ректора.

І коли Бальтазар докладно розповів референдарієві, як усе сталося, той сказав:

— Саме тепер і настав слухний час убити огидного виродка. Знай, що він сьогодні урочисто святкуватиме свої заручини з Катдідою, а пихатий Мош Терпін улаштує велику учту, на яку запросив самого князя. Якраз на цій учті ми вскочимо в професорів дім і нападємо на малюка. Світла там не бракуватиме, щоб негайно спалити осоружні волоски.

Друзі поговорили та умовились між собою ще про деякі речі, коли прийшов і Фабіан, аж сяючи з радощів.

— Сила,— сказав він,— сила фрака. що з'явився з черепахової табакерки, чудово себе показала. Ледве я увійшов до ректора, як він приязно усміхнувся. «Ого,— сказав він,— ого! Я бачу, мій любий Фабіане, що ви таки звернули на правдивий шлях, кинули

свої химери! Але для таких гарячих голів, як ваша, це й не диво. За релігійний фанатизм я ваших вчинків ніколи не вважав — швидше за хибно зрозумілий патріотизм, нахил до надзвичайного, що ґрунтується на прикладах стародавніх героїв. А оце я розумію. оце гарний, добре припасований фрак! Слава державі, слава світові, коли шляхетні юнаки носять такі прекрасні фраків з добре припасованими рукавами та полами! Будьте вірні, Фабіане, будьте вірні цій чесності, цим думкам, бо з них народжується справжня героїська велич». Ректор обійняв мене, і ясні сльози виступили йому на очах.

Я й сам не відаю, як мені спало на думку витягти черепахову табакерку, з якої випав фрак і яку я тепер тримав у його кишені. «Дозвольте?» — сказав ректор, склавши в пучку великий та вказівний пальці. Сам не знаючи, є там табака чи нема, я відчинив табакерку. Ректор засунув туди пальці, взяв понюх табаки, схопив мою руку, міцно її потис, і сльози покотилися йому по обличчю. Він сказав, глибоко зворушений: «Шляхетний юначе! Який чудовий понюх! Все пробачено, все забуто, приходьте до мене сьогодні обідати!» Ось бачите, друзі, тепер моїм стражданням кінець, і коли нам пощастить сьогодні знищити Циноброві чари, а іншого й чекати не можна, то й ви будете щасливі.

В освітленій сотнею свічок залі стояв малий Цинобер у шарлатово-червоних гаптованих шатах, із великим орденом Зелено-плямистого Тигра на двадцяти гудзиках, зі шпагою при боці й плюмажем під пахвою. Поруч із ним — уроча Кандіда, вбрана як наречена, сяючи молодецю красою. Цинобер держав її руку, яку іноді цілував, огидно шкiрячись та всміхаючись.

І щоразу Кандідині щоки червоніли, як кров, і вона дивилась на малюка з найщирішим коханням. Видо-

висько було, далєбі, страшне, і тільки через засліплення, яке Цинобер наслав на всіх, ніхто нічого не помічав, не обурился з його чаклунства, не схопив малого відьмака й не жбурнув у коминок. Навколо молодой пари на шанобливій відстані зібралися гості. Тільки князь Барсануф стояв біля Кандіди й кидав навколо значущі, ласкаві погляди, на які, між іншим, ніхто не звертав особливої уваги, бо всі дивилися на молодих, не спускали очей з Цинобрових губ, що іноді мурмотіли незрозумілі слова, після яких гості кожного разу захоплено, тихо скрикували:

— Ах!

Настав час мінятися обручками. Мош Терпін ступив у коло з тацею, на якій блищали персні. Він відкашлявся, а Цинобер сп'явся навшпиньки, ледь дістаючи до ліктя нареченої. Всі стояли, напружено чекаючи,— аж раптом із сіней долинає якийсь гомін, двері до зали розчиняються навстіж, вривається Бальтазар, а з ним Пульхер і Фабіан! Вони проштовхуються крізь коло...

— Що це таке, чого треба цим чужинцям? — кричать усі разом.

Князь Барсануф перелякано репетує:

— Повстання! Заколот! Де варта!— і стрибає за коминок.

Мош Терпін упізнає Бальтазара, який проштовхався до самого Цинобра, й кричить:

— Пане студіозусе! Ви знавісніли? Чи зовсім збожеволіли? Як ви посміли вдертися сюди під час заручин? Люди! Панове! Слуги! Викиньте нахабу за двері!

Та Бальтазар, не звертаючи ні на що уваги, вже захоплює Просперову лорнетку й пильно дивиться крізь неї на Циноброву голову. Ніби від дотику електричного струму Цинобер пронизливо нявчить, аж по всій залі луна йде. Кандіда непритомна падає на стілець;

тісне коло гостей розпадається. Бальтазар ясно бачить вогненно-блискуче пасемце волосся, стрибає до Цинобра, хапає його, а той відбрикується ніжками, відбивається, дряпається, кусається.

— Держіть, держіть! — кричить Бальтазар. Тоді Фабіан і Пульхер хапають малюка так, що він не може й поворухнутись, а Бальтазар, упевнено і обережно схопивши червоні волоски, одразу вириває їх з голови, підбігає до коминка, кидає у вогонь, волоски тріскотять, розлягається страшенний вибух, і всі немов прокидаються зі сну. А малюк Цинобер, ледве підвівшись з підлоги, стоїть і лається, і свариться, і погрожує зараз же схопити й запакувати в найтемнішу темницю нахабних заворушників, що замірились напасти на священну особу, першого міністра держави! Але всі лише питають один в одного:

— Звідкіль узявся цей курдупель? Чого треба цій малій почварі?

А карлик і далі скаженіє, як навіжений, тупає ногами об підлогу й кричить:

— Я міністр Цинобер... я міністр Цинобер... кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!

Усі вибухають шаленим реготом. Малюка оточують чоловіки, піднімають і перекидають, ніби опуку. Орденські гудзики відлітають один за одним, він губить капелюха, шпагу, черевики. Князь Барсануф виходить з-за коминка й наближається до з'юрмлених гостей. Малюк репетує до нього:

— Князю Барсануфе! Ваша ясновельможність! Рятуйте свого міністра, свого улюбленця! Рятуйте! Рятуйте! Держава в небезпеці! Зелено-плямистий Тигр! Лихо! Лихо!

Князь кидає на малюка розлючений погляд і йде швидко до дверей. Мош Терпін перебігає йому дорогу,

князь хапає його за рукав, веде в куток і вичитує йому, гнівно блискаючи очима:

— І ви насмілились отут своєму князеві, батькові вітчизни, влаштувати цю безглузду кумедію? Ви мене запросили на заручини своєї дочки з моїм достойним міністром Цинобром, а замість свого міністра я бачу тут огидну потвору, на яку ви натягли блискучий одяг! Ви знаєте, добродію, що це державна зрада, за неї слід було б вас суворо покарати, коли б ви не були заплішеним дурнем, якому місце в божевільні? Я відбираю у вас посаду генерального директора природничих справ і забороняю вам усі подальші студії в моїй винниці. Бувайте!

І він прожогом вискочив геть.

А Мош Терпін, тремтячи з люті, кинувся на малюка, схопив його за довгого кострубатого чуба й потяг до вікна.

— Геть звідси! Я тебе вишпурну за вікно, мерзенний, паскудний виродку, що так безсоромно пошив мене в дурні й відібрав щастя мого життя!

І він хотів викинути малюка у відчинене вікно, але доглядач зоологічного кабінету, що теж був на заручинах, блискавично підскочив, схопив малюка й вивірвав із Терпінових рук.

— Стривайте! — скрикнув він. — Стривайте, пане професоре, не посягайте на князівську власність. Це не потвора, це *Mycetes Beelzebub*, *Simia Beelzebub*, що втік із музею.

— *Simia Beelzebub*, *Simia Beelzebub*! — закричали гості з усіх боків і шалено зареготали. Та ледве доглядач узяв його в руки і пильно роздивився, як сердито крикнув:

— Що я бачу! Це ж не *Simia Beelzebub*, це поганий, огидний домовик! Тьху!

І він кинув малюка на середину зали. Під голосний,

глузливий регіт гостей дременув малюк, рожкаючи та галасуючи, до дверей, униз сходами, і побіг чимдуж додому, не помічений навіть своїми слугами.

Тим часом, поки все це робилось у залі, Бальтазар пішов до тієї кімнати, куди, як він довідався, віднесли непритомну Кандіду. Він упав їй до ніг, цілував їй руки, називав найніжнішими іменами. Аж ось вона, глибоко зітхнувши, прокинулась і, побачивши Бальтазара, скрикнула радісно:

— Нарешті, нарешті ти тут, мій любий Бальтазаре! Ах, я мало не вмерла з туги, з кохання! І все мені звучала пісня солов'я, від якої в пурпуровій рожі серце сходило кров'ю!

І вона розповіла, все і всіх навколо себе забувши, як мучив її страшний сон, як їй здавалося, немов біля її серця лежить огидна потвора, якій вона мусить подарувати своє кохання, бо інакше не може. Потвора так уміла перекинутись, що була схожа на Бальтазара. Правда, коли вона пильно думала про Бальтазара, то знала, що те чудовисько — не він, але знову ж не могла збагнути, чому саме їй здавалося, що вона мусить кохати потвору задля Бальтазара.

Бальтазар з'ясував їй усе коротенько, щоб не заморочити її ще дужче, бо в неї й так усе в голові переплуталось. А потім, як завжди буває в закоханих, вони почали запевняти, запрягатися у вічному коханні та вірності. Вони обіймалися й палко пригорталися одне до одного, ніжно й радісно, безмежно щасливі в своєму коханні.

Увійшов Мош Терпін, ламаючи руки й лементуючи, а з ним Пульхер і Фабіан, які весь час, хоч і марно, його заспокоювали.

— Ні,— волав Мош Терпін,— ні, я тепер пропаща людина, я більше не генеральний директор природничих справ! Кінець моїм студіям у князівській вин-

ниці! Я попав у неласку до самого князя! А я ж мав думку стати кавалером ордена Зелено-плямистого Тигра з п'ятьма гудзиками — і все пропало! Що тепер скаже його вельможність шановний міністр Цинобер, коли почує, що я взяв якусь ганебну потвору *Simia Beelzebub cauda prehensili*¹, чи як там її, замість нього! О боже, він зненавидить мене! Аліканте! Аліканте!

— Але ж, дорогий професоре,— втішали його друзі,— шановний генеральний директоре, опам'ятайтеся, адже ж тепер нема жодного міністра Цинобра! Ви зовсім не помилилися, бо потворний курдупель, володіючи чаклунським даром, отриманим від феї Рожабельверде, так само ошукав вас, як і всіх!

І Бальтазар розповів від самого початку, як усе сталося. Професор слухав, слухав, поки Бальтазар не скінчив, аж нарешті скрикнув:

— Чи я сплю чи не сплю? Відьми... чаклуни... феї... магічні свічада... І я маю в це безглуздя вірити?

— Ах, любий пане професоре,— перехопив мову йому Фабіан,— коли б ви хоч трохи поносили фрак із короткими рукавами та довгими полами, як я носив, то ви так би у все повірили, що аж-аж!

— Еге ж,— сказав Мош Терпін,— еге ж, все це воно так, еге ж, мене зачарував потворний чаклун... я вже більше не стою на ногах... я ширяю під стелею... Проспер Альпанус прийде до мене... я полечу на метеликові... мене причеше фея Рожабельверде... патронка Рожа-Гожа... і я стану міністром! Королем! Кайзером!

Він почав стрибати по кімнаті, кричати, радісно вигукувати, аж усі стали потерпати за його розум, поки нарешті він, цілком знесилений, упав у крісло. Тоді підійшли до нього Кандіда з Бальтазаром. Вони сказали йому, як щиро кохають одне одного, кохають понад

---

¹ Мавпа Вельзевул із чіпким хвостом (лат.).

усе, як вони одне без одного жити не можуть, і так зворушливо говорили, що Мош Терпін аж заплакав.

— Усе робіть,— сказав він схлипуючи,— все, що хочете, робіть, дітки, одружуйтесь, кохайтесь, голодуйте вкупі, бо я не дам Кандіді ані гроша посагу.

— Щодо голодування,— сказав Бальтазар, усміхаючись,— то я сподіваюся завтра переконати пана професора, що про таке ніколи не може бути й мови, бо дядько Проспер Альпанус уже давно потурбувався про мене.

— Переконуй,— сказав знесило професор,— переконуй, любий сину, якщо зможеш, але завтра, а то я збожеволюю, голова мені трісне, коли я зараз же не ляжу спати!

Так він і зробив.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Збенгеження вірного камердинера. Як стара Ліза зчинила бунт, а міністр Цинобер, тікаючи, посковзнувся. В який дивний спосіб князів лейбмедик з'ясував наглу смерть Циноброву. Як зажурився князь Барсануф, як їв цибулю і як Цинобра ніхто йому не міг заступити.

Карета міністра Цинобра майже цілу ніч стояла надаремне біля Терпінового дому. Машталіра все запевняли, що його вельможність давно вже покинув гостину. Але той не вірив, щоб його вельможність у дощ і в бурю пішки пішов додому. Та коли нарешті все світло погасили та всі двері позамикали, машталірові довелося таки вернутися впорожні, але, приїхавши, він збудив негайно камердинера й запитав, чи вернувся міністр, і богом просив сказати, як таке могло статися.

— Його вельможність.— відповів камердинер нишком на вухо машталірові,— його вельможність прибули-таки вчора додому пізно ввечері, лягли спати й тепер спочивають. Але, о мій добрий машталіре, як прибули! Я вам усе розповім, але тримайте язика на припоні, бо я пропав, коли вельможність довідаються, що то я був на темних сходах. Тоді кінець моїй службі, бо його вельможність хоч і маленької статури, проте вдачі надзвичайно запальної, легко гніваються і в гніві самі себе не пам'ятають. Ось хоч би вчора погану мишку, що насмілилась перебігти спальнею його вельможності, геть покололи шпагою. То слухайте! Смерком уже накинув я свого плащика й хотів був тихесенько гайнути в шиночок пограти трішки в трик-трак, аж раптом на сходах мені назустріч щось хропе, сопе, і в темряві шмиг мені поміж ногами, падає на підлогу, підводиться, нявчить по-котячому, а потім рохкає — о боже, машталіре, не розпускайте язика, добрий чоловіче, а то я пропав, підійдіть-но трохи ближче, ну от, рохкає, як його вельможність мають звичку рохкати, коли кухар пересмажить печеню або коли їм у державних справах не поведеться.

Останні слова камердинер прошептав машталірові на саме вухо, затуливши рота рукою.

Машталір відсахнувся назад, недовіриливо скривив обличчя й сказав:

— Не може бути!

— Так,— вів далі камердинер,— то напевне їхня вельможність на сходах прошмигнули мені поміж ногами. Я добре чув, як його мосць грюкали стільцями й відчиняли одні за одними двері, поки не дійшли до своєї спальні. Я не наважився піти за ними, але за кілька годин підкрався до дверей і прислухався. А там його вельможність хрупуть собі зовсім так, як завжди по великих справах. Чоловіче, багато в небі й на землі

такого, що нашій філософії й не снилось, казав у театрі один меланхолійний принц, весь у чорному, що дуже боявся другого, який весь у сірому картонному коробі походжав перед ним. Чоловіче! Учора напевне сталося щось надзвичайне, і воно пригнало їхню вельможність додому. Адже вчора князь був у професора! Можливо, говорячи про те, про се, він натякнув на якусь приємну реформочку — і ось тобі на, міністр уже квапиться з заручин додому й сідає до праці державі на користь. Я зразу здогадався з того, як він хропе. Еге ж, велике, вирішальне щось має статися. Ось побачите! Може, нам знову, швидко чи не швидко, доведеться запускати коси! Але ходім-но, дорогий друже, під двері спальні і, як вірні слуги, послухаємо, чи їхня вельможність досі в постелі снують свої глибокі думки.

Камердинер і машталір підкралися до дверей і прислухались.

Цинобер хropів, вигравав, свистів у найхимерніший спосіб. Челядинці стояли в боязкій шанобі, аж нарешті глибоко зворушений камердинер сказав:

— Яка ж велика людина наш мостивий пан міністр!

Та рано-вранці вниз у міністровім домі зчинився гвалт. Якась стара селянка, зодягнута в давно вилинялу жалюгідну святкову сукню, пропхалася в дім і насила на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до малого Цахеса. Швейцар їй зауважив, що тут живе його вельможність пан міністр фон Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, а з служників нема жодного, що звався б малюк Цахес. Але жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр Цинобер з двадцятьма гудзиками саме і є її коханий синочок, малюк Цахес. На її репетування, на голосну лайку швейцарову збіглися всі в домі, і гомін ставав дедалі дужчий та гріз-

ніший. Коли камердинер зійшов униз, щоб розігнати челядь, що так нахабно порушує зранку спокій його вельможності, то жінку, яку всі вважали за божевільну, вже виштовхали з дому.

Сіла жінка на кам'яних сходах протилежного дому і стала плакати й нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, до малого Цахеса, який став тепер міністром. Навколо неї збиралося щораз більше людей, і вона їм знову й знову казала, що міністр Цинобер — не хто інший, як її син, що його вона назвала Цахесом, і люди нарешті вже не знали, чи вона божевільна, чи, може, в її словах є таки якась правда.

Жінка не зводила очей із Цинобрових вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, заплескала радісно в долоні й скрикнула:

— Онде він, онде, моє серденько миле, мій гномичок, доброго ранку, маленький Цахесе! Доброго ранку, маленький Цахесе!

Всі глянули туди і, завваживши малюка Цинобра, що в гаптованих шарлатових шатах, з орденською стрічкою Зелено-плямистого Тигра навколо, стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги, тому всю його постать було добре видно крізь великі шибки, вибухли шаленим реготом і почали щосили кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причецуреного павіана, дурну потвору, відьмака! Малюк Цахес! Малюк Цахес!

Швейцар, усі Циноброві слуги висипали надвір, щоб глянути, з чого люди так регочуть і чого так радіють. Та ледве побачили вони свого пана, як почали завзятіше від усіх реготати й нестямно кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Курдупель, потвора, відьмак!

Міністр, здавалося, тільки тепер зауважив, що

божевільний галас на вулиці стосується його, його самого. Він розчинив навстіж вікно, блиснув на юрбу розгніваними очима, закричав, зарепетував, став якось по-чудернацькому вибрикувати з люті, погрожувати вартою, поліцією, тюрмою, фортецею.

Але що більше його вельможність нависнів, то дужчий здіймався регіт і гамір. Люди почали жбурляти в бідолашного міністра камінням, овочами, всім, що попадало під руку. Довелося йому сховатись.

— Боже милосердний,— скрикнув камердинер злякано,— то ж з вікна їхньої вельможності виглядала якась маленька огидна потвора. Що ж це таке? Як той вовкулака заліз до кімнати?

Він кинувся нагору, але, як і раніше, двері до спальні були щільно зачинені. Він наважився тихо постукувати. Жодної відповіді!

Тим часом, бозна-звідки і як, між народом пішла глуха поголоска, що маленька, смішна потвора таки справді малюк Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору ганебною брехнею та ошуканством. Щораз голосніше здіймався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сурдут! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! Обліпити його сухозлотницею та подарувати дітям на іграшку! Нагору, нагору! — І народ став вибивати двері.

Камердинер у розпачі заломив руки:

— Заколот! Повстання! Ваша вельможність, прокиньтесь! Рятуйтеся! — Так він кричав, але жодної відповіді не було, він тільки почув тихенький стогін.

Двері нарешті виламали, і народ, дико регочучи, шарахнув нагору сходами.

— Ну, всьому край! — сказав камердинер і щосили кинувся на двері спальні, аж вони, загуркотівши, злетіли з завісів. Аж там нема його вельможності, нема

Цинобра! — Ваша вельможність! Ваша вельможність! Хіба ж ви не чуєте? Повстання! Ваша вельможність! Де ж ви ділися? Господи, прости мене грішного, де ж ви зволили дітись?

Так бідкався камердинер, розпачливо бігаючи по кімнатах. Та не було жодної відповіді, жодного звука, тільки глузлива луна пішла від мармурових стін. Здавалося, Цинобер зник безслідно, беззвучно. Надворі стало тихіше. Камердинер почув голос якоїсь жінки, що зверталась до народу, і, глянувши у вікно, помітив, як люди помалу виходять із дому, тихо щось бурмочучи між собою та погрозово споглядаючи нагору.

— Заколот, здається, вщух,— мовив камердинер.— Ну, тепер його вельможність напевне вийдуть із свого сховку.

Він знову пішов до спальні, гадаючи, що тепер кінче там знайдеться міністр.

Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з одної гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля самого туалету, бо міністр вельми цінував її, як коштовний подарунок самого князя, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, боже,— вжахнувся камердинер.— Боже, боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності, пана міністра Цинобра, мого ласкавого господаря.— Він підійшов ближче, заглянув до посудини, здригаючися з жаху й крикнув: — Ваша вельможність! На бога, що ви робите? Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі респекти. Він схопив Цинобра за ніжки... і витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність! Камердинер голосно заплакав. Машталір, служники — всі збіглися, хтось побіг по князевого лейбмедика. Тим часом камердинер витер бідолашно-

го господаря, поклав у ліжко, накрив шовковою периною, тільки зморщене личко визирало з-під неї.

Коли це ввійшла панна фон Рожка-Гожа. Спочатку вона, бозна в який спосіб, заспокоїла народ. Тепер підійшла до мертвого Цинобра, а за нею слідом стара Ліза, маленького Цахеса рідна мати. Мертвий Цинобер здавався тепер і справді кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплющені, носик білий, на устах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадав в око його темно-каштановий чуб, що спадав донизу чудовими кучерями. Панна погладила малюка по голові, і миттю в чубові тьмяно заблищала червона смужка.

— О,— сказала панна, і очі їй радісно сяйнули.— О, Проспере Альпанусе, великий майстре, ти додержав слова! Звершилась його доля, спокутувана ганьба!

— Ох,— сказала стара Ліза,— ох, милий боже, та це ж, мабуть, не мій маленький Цахес, той ніколи не був такий гарненький. То я, мабуть, зовсім надаремне приходила до міста, і ви мені недобре нараяли, моя ласкава панно.

— Не ремствуйте, жінко,— сказала та,— коли б ви як слід виконали мою пораду і не вдерлися в цей дім раніше за мене, то все б скінчилося для вас краще. Я вам ще раз кажу: малий, що там лежить у ліжкові, справді ваш син, малюк Цахес.

— Ну,— скрикнула жінка, радісно блиснувши очима,— ну, коли його вельможність справді мій син, то мені в спадок залишаться всі гарні речі, які тут стоять навколо, весь дім, з усім, що в ньому є!

— Е, ні,— сказала панна,— вони вже назавжди втрачені, ви пропустили слушний час, коли можна було виграти і майно, і гроші. Я вже казала, що вам не судилось бути багатою.

— То я вже,— мовила жінка, і сльози так і потекли

їй по обличчю,— то я вже й не можу взяти свого бідного малюка у фартушок і віднести додому? У нашого пароха так багато чудових опудал із птахів та вивірок, він, може, напхає мені й мого малюка Цахеса, я б його поставила на шафу, щоб він там стояв у червоному сурдугі, з широкою стрічкою та великою зіркою на грудях на вічний спомин.

— Та як,— скрикнула панна майже гнівно,— як вам таке безглуздя спало на думку! І не згадуйте про таке!

Жінка почала схлипувати, нарікати, голосити:

— А що мені з того, що мій Цахес доскочив високої шани, великого багатства! Коли б він залишався при мені, я його хоч і в злиднях виховала б, зате він ніколи б не впав у той проклятий срібний горщик; він ще жив би, і я, може, мала б від нього і радощі, і втіху. Я б його носила скрізь у кошикові, люди жаліли б мене і часом дали б якийсь гріш, а тепер...

Аж раптом у передпокої почулася хода, і панна впровадила стару, наказавши їй зачекати внизу під дверима, бо вона перед від'їздом нарадить їй, як позбутися назавжди всякого лиха і злиднів.

Рожабельверде приступила ще раз до малюка і сказала тремтливим голосом, повним щирого співчуття:

— Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що зовнішній прекрасний хист, яким я тебе обдарувала, пройме благотворним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: «Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чіх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!» Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг піднятися, ти не позбувся своєї дурості, брутальності, невихованості. Ах, якби ти залишився тільки маленьким нікчемою, не-

величким, неотесаним невігласом, ти уникнув би ганебної смерті! Проспер Альпанус подбав про те, щоб після смерті знову тебе вважали за того, за кого вважали при житті, завдяки моїй силі. Може, мені ще доведеться тебе побачити маленьким хрущиком, жвавою мишкою або звинною вивіркою. Я тільки радітиму! Спокійно спи, маленький Цахесе!

Коли Рожабельверде покинула кімнату, увійшов князів лейбмедик із камердинером.

— На бога,— сказав лікар, коли побачив мертвого Цинобра й переконався, що марні всі засоби покликати його до життя,— на бога, як це сталося, добродію камердинере?

— Ах,— відповів той,— ах, любий пане лікарю, у передпокої зчинилось жахливе повстання, чи революція, все одно, звіть як хочете. Його вельможність, турбуючись про своє дороге життя, хотіли, мабуть, сховатися в туалет, але посковзнулись і...

— Ну, то він умер,— сказав урочисто й зворушено лікар,— він умер від того, що боявся вмерти.

Двері розчинилися навстіж, і до кімнати швидко увійшов блідий князь Барсануф, а за ним семеро ще блідіших камергерів.

— Чи це правда, чи це правда? — скрикнув князь, та, ледве побачивши малюкове тіло, відсахнувся і, жалібно скривившись, підвів очі вгору й мовив:

— О Цинобре!

І всі сім камергерів проказали за князем:

— О Цинобре! — потім підставали з кишень, як і князь, хусточки й поприкладали до очей.

— Яка втрата,— почав князь по хвилі мовчазного горя,— яка незаступна втрата для держави? Де знайти людину, що так гідно, як мій Цинобер, носила б орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками! Лейбмедику, і ви могли допустити, щоб умерла

така людина! Скажіть як це вийшло, як могло статися, що за причина, з чого вмер мій чудовий міністр?

Лейбмедик дуже пильно оглянув малюка, старанно помацав місця, де колись бився пульс, погладив його по голові, відкашлявся й почав:

— Мій наймостивіший пане! Коли б я задовольнявся тільки поверховим спостереженням, то міг би сказати, що міністр умер через цілковитий брак дихання. До цього браку дихання спричинилась неможливість дихати, а до цієї неможливості спричинилась знову ж таки стихія гумору, в яку міністр упірнув. Я міг би сказати, що міністр таким чином умер гумористичною смертю, але я далекий від такої поверховості, далекий від прагнення з'ясовувати нікчемними фізичними принципами все те, що природно та непохитно базується тільки на психічному ґрунті. Мій ласкавий князю, я буду говорити відверто! Перший зародок міністрової смерті — це орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками.

— Як,— скрикнув князь, гнівно блиснувши на лейбмедика очима,— як, що ви верзете? Орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, що його з такою гідністю, з такою елегантністю носив небіжчик? *Він* причина його смерті? Доведіть мені це, бо... камергери, що ви на це скажете?

— Він мусить довести, мусить, бо...— скрикнули всі семеро блідих камергерів, і лейбмедик повів далі:

— Мій шановний, мостивий князю! Я це доведу, а тому ніякого «бо»! Справа стоїть ось як: важкий орденський знак на стрічці, а особливо гудзики на спині вплинули шкідливо на хребтові вузли і водночас орденська зірка тисла на волокнисте сплетіння поміж грудо-черевною перепоною та брижевою жилою, яке ми звемо сонячним сплетінням і яке переважає в лабіринтних тканинах з нервових сплетінь. Цей важли-

вий орган перебуває в різноманітних стосунках з мозковою системою, і, річ природна, тиск на вузли був шкідливий і для нього. Але хіба вільна дія мозкової системи не є умовою свідомості, особистості, виявом найповнішого з'єднання цілого в одному фокусі? Хіба життєвий процес не є діяльність в обох сферах вузлової та мозкової системи? Цього й досить, той тиск порушив функції психічного організму. Спочатку прийшли темні ідеї про потаємну самопожертву на благо держави через болюче носіння ордена і так далі; становище ставало дедалі небезпечніше, поки цілковитий розлад вузлової та мозкової систем не призвів до цілковитого припинення свідомості, до цілковитого зникнення особистості. А такий стан ми позначаємо словом *смерть*! Так, мостивий пане! Міністр уже втратив свою особистість, себто був уже зовсім мертвий, коли дав сторчака в цю згубну посудину. Отже, його смерть мала не фізичну, а куди глибшу, психічну причину.

— Лейбмедику,— перебив його князь невдоволено,— лейбмедику, ви тут варнякали цілих півгодини, але хай я буду проклятий, коли зрозумів хоч півслова. Що ви хочете сказати своїм психічним та фізичним?

— Фізичний принцип,— почав знову лікар,— це умова чисто вегетативного життя, тимчасом як психічний зумовлює людський організм, для якого рушійною силою існування є дух, здатність мислити.

— І все-таки,— скрикнув князь,— я вас не розумію! Набалакали сім мішків гречаної вовни!

— Я вважаю,— сказав лікар,— я вважаю, найвельможніший володарю, що фізичне відноситься тільки до чисто вегетативного життя без сили мислення, як ось у рослин, тимчасом як психічне полягає в здатності мислити. Та коли воно в людському організмі домінує, то лікар повинен завжди починати з мислен-

ня, з духа, а на тіло дивитись як на його васала, що має підкорятися, коли цього забажає володар.

— Ого! — скрикнув князь.— Ого! Киньте краще ці балачки, лікарю! Лікуйте моє тіло і дайте спокій моему духові, бо він мені ще ніколи не чинив клопоту. А взагалі, лейбмедику, ви чудернацький чоловік, і коли б я не стояв отут, над трупом свого міністра, і не був такий зворушений, то я б знав, що зробити! Тепер, камергери, проллємо ще кілька сліз над катафалком небіжчика й підемо до столу.

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, потім усі пішли.

Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої, що кращої й бути не може. Князь випадково позирнув на неї, зупинився, скорбота зникла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, то ще не бачив такої чудової цибулі, вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаєте її, бабусю?

— Еге ж, продаю,— відповіла Ліза, низько вклоняючись,— продаю, ваша мосць. З продажу цибулі я й заробляю мізерію на прожиток. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прицмокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь цизорика!

Отримавши цизорика, князь пильно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали.— Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобра, який мені киває і шепоче: «Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на благо держави!»

Князь тицьнув старій Лізі червінець у руку, і камергерам довелося цілий вінок цибулі розтикати по кишенях. Ще більше, він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю до князівських сніданків. Отак мати малого Цахеса, правда, не розбагатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів феї Рожабельверде.

Похорон міністра Цинобра був один із найпишніших, які будь-коли доводилось бачити в Керепесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші на фейєрверк. Городяни, селяни — всі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої величної душі, такої лагідності і невтомної турботи про загальне добро, як Цинобер. І справді, втрата лишилась незаступною, бо ніколи вже більше не знайшлося міністра, якому б орден Зелено-плямистого Тигра так личив, як незабутньому Циноброві.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ

Покірне прохання авторове. Як професор Мош Терпін заспокоївся, а Кандіда ніколи вже не дратувалась. Як золотий жук продзижчав щось на вухо докторові Просперу Альпанусові, що попрощався й поїхав, а Бальтазар став жити щасливо з дружиною.

Тепер, любий читальнику, той, хто списує для тебе ці аркуші, хоче з тобою розлучитись, і його огортає смуток та острах. Він ще дуже багато знає всього про славетні діла малого Цинобра і залюбки розповів би

тобі все, о мій читальнику, бо його й самого до глибини душі захопила ця історія. Та ба! Озираючись на всі події, як вони перейшли в дев'яти розділах, він добре відчуває, що в них є сила чудернацького, шаленого, противного тверезому глуздові, а нагромадивши ще більше таких подій, він боїться, любий читальнику, надужити твоєю довірою або й зовсім зіпсувати стосунки з тобою. Він просить тебе з сумом та острахом, які раптом здавили йому груди, коли він написав «Розділ останній», щоб ти весело й невимушено розглядав ці образи, щоб навіть заприятелював із цими дивачними постатями, які поет завдячує впливові нечистого духа, Фантазусом званого, що його натурою, химерною та примхливою, він, можливо, занадто захопився. Тож не дуже гнівайся на обох ² на поета і на примхливого духа! Коли ти, любий читальнику, інколи, може, усміхався в душі, то, значить, був у такому настрої, якого й хотів автор цієї оповіді, тому він і сподівається, що ти йому багато чого пробачиш.

Власне, історію трагічної смерті малого Цинобра можна б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити на кінці радісне весілля?

Отож згадаємо ще коротко милу Кандіду й щасливого Бальтазара. Професор Мош Терпін взагалі був чоловік досвідчений, кмітливий, що, дотримуючись мудрого вислову «Nil admirari»¹, вже з давніх часів мав звичку не дивуватись ні з чого. Але тепер сталося так, що, всієї своєї премудрості позбувшись, він раз у раз дивувався, аж нарешті почав скаржитись, що більше не знає, чи він справді професор Мош Терпін, який раніше керував природничими справами в державі, і справді ще ходить на ногах, головою догори.

---

¹ Ні з чого не дивуйся (лат.).

Спочатку він здивувався, коли Бальтазар відреконував йому доктора Проспера Альпануса як свого дядька, а той показав йому дарчий запис, згідно з яким Бальтазар робився власником приміської вілли, що лежала за годину їзди від Керепеса, з належними до неї лісами, полями, луками; коли він, ледве повіривши своїм очам, побачив записане в інвентарній книзі коштовне начиння, ба навіть золоті й срібні штаби, вартість яких куди перевершувала багатство князівської скарбниці. Потім здивувався, коли крізь Бальтазарів лорнет побачив розкішну труну, в якій лежав Цинобер, і йому раптом видалось, що ніколи не існувало жодного міністра Цинобра, а був тільки маленький, незграбний, паскудний курдупель, якого помилково вважали за розумного, мудрого міністра Цинобра.

Та найдужче здивувався Мош Терпін, коли Проспер Альпанус повів його по господі, показав бібліотеку та інші дивовижні речі, ба навіть зробив кілька прецікавих дослідів із рідкісними рослинами й тваринами.

Професорові спало на думку, що його дослідження природи ніщо, що він сидить у якомусь чудовому чарівному світі, немов замкнутий у яйці. Ця думка так його занепокоїла, що він став нарешті скаржитись і аж заплакав, як дитина. Тоді Бальтазар повів його до просторої пивниці, де професор побачив лискучі кухви та пляшки з вином. Тут, сказав Бальтазар, він зможе краще, ніж у князівській винарні, студіювати вино і досхочу досліджувати природу в парку.

На цьому професор і заспокоївся.

Весілля Бальтазарове святкували в приміській віллі. Він, його друзі Фабіан і Пульхер, усі дивувалися з Кандідиної надзвичайної краси, з чарівного повабу, що линув від її вбрання, від її цілої істоти. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде, забувши свій гнів, прибула на весілля, як патронка Ро-

жа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, і найкращими трояндами прикрасила. А всім же добре відомо, що вбрання гарно личить, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала урочій нареченій чудесне магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже ніколи не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму на білизні тощо. Ця властивість, що йшла від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі аж до неба, а проте — так гарно впливали тасмні, мудрі чари Альпанусові — вони знаходили час ще й привітно поглянути на друзів, що в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово. Проспер Альпанус і Рожабельверде подбали про те, щоб день весілля відзначити й найкращими дивами. Скрізь із кущів та дерев линули солодкі пісні кохання, із землі підіймались столи, обтяжені найсмачнішою їжею, уставлені кришталевиими пляшками, з яких хлюпало найшляхетніше вино, що вливало життєдайний вогонь у жили гостей.

Настала ніч, скрізь над парком повисли вогненні райдуги, і стало видно, як блискотливі птиці та комахи пурхали всюди, і коли вони махали крильми, то спалися мільйони іскор, сплітаючись у розмаїті чудові фігури, що мінялися, танцювали, гойдались у повітрі і зникали в кущах. І ще голосніше звучала музика лісу, і таємниче шумів легіт, доносячи ніжні пахоці.

Бальтазар, Кандіда, всі друзі впізнали могутні чари Альпануса, але Мош Терпін, уже сп'янівши, голосно сміявся, буди певний, що то все витівки оперного декоратора і князевого фейєрверкера.

Гучно задзвенів дзвін. Блискучий золотий жук спустився, сів на плече Просперові Альпанусові і ніби щось нишком прошепотів йому на вухо. Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазарє! Мила Кандідо, друзі мої! Настав час — Лотос кличе мене! Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо до них заговорив. Бальтазар і Кандіда були дуже зворушені. Проспер, мабуть, давав їм різні добрі поради і нарешті щиро обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона давала йому всілякі доручення щодо чарів та фей, які він охоче взявся виконати.

Тим часом із повітря спустилась невеличка кришталева коляса, запряжена блискучими польовими кониками, з срібним фазаном на козлах.

— Прощавайте, прощавайте! — скрикнув Проспер Альпанус, сів у колясу й полетів угору понад вогнеңні райдуги, поки його екіпаж не став маленькою блискучою зіркою, що нарешті зникла за хмарами.

— Прекрасний Монгольф'єр,— пробурчав Мош Терпін і, переможений силою вина, поринув у сон.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, справді став добрим поетом, а що й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі ніжну Кандіду, усі ствердились, бо Кандіда ніколи не здіймала намиста, яке їй подарувала патронка фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар провадив найщасливіше родинне життя, радісне й веселе, яке тільки міг провадити поет із прекрасною молодою дружиною.

Отож казка про малюка Цахеса, прозваного Цинобром, тепер справді має цілком щасливий

Кінець.

**МАЙСТЕР МАРТИН-БОНДАР
ТА ЙОГО ЧЕЛЯДНИКИ**

Напевне, і тобі також, милий читальнику, стискається серце з невимовної туги, коли ти в своїх мандрах потрапляєш у місто, де прекрасні пам'ятки давньонімецького мистецтва, немов проречисті свідки, являють справжній блиск і скромну пильність чудових минулих часів. Чи не здається тобі, наче ти входиш у покинутий дім? Ще лежить розгорнута свята книга, з якої читав господар дому, ще висить багатий, барвистий килим, який виткала господиня; розмаїті коштовні подарунки, витвори мистецької пильності, отримані в знаменні дні, стоять навколо в чистих шафах. Так і здається, ніби ось-ось ступить до хати хтось із родини й щиро тебе привітає. Але ти марно чекатимеш на тих, кого пірвало з собою вічно рухоме колесо часу. Ти зможеш віддатися лише солодким мріям, що викличуть перед очі тобі давніх майстрів, які озвуться так побожно й промовисто до тебе, що ти аж здригнешся. І тільки тоді збагнеш глибокий сенс їхніх утворів, бо наче перелинеш у ті часи, зрозумієш ту добу, яка змогла створити і майстра, і його твір. Та ба! Чи ж не буває так, що саме тоді, коли ти хочеш те уроче видиво лагідно обійняти, воно полохливо відлітає, немов ранкова хмарка перед шарварком дня, і ти, гарячими сльозами зрошений, дивишся вслід на зникоме видиво. Отак прокидаєшся ти раптом з чудового сну, збуджений грубим дотиком розбурханого навколо тебе життя, і нічого тобі не залишається, тільки глибока туга, що солодким тремтінням проймає груди.

Такі почуття, любий читальнику, сповняли щоразу того, хто пише для тебе ці сторінки, коли йому доводи-

лось проїжджати через славнозвісне місто Нюрнберг. То милуючись на ринку пречудової будови колодязем, то споглядаючи гробницю в церкві святого Зебальда або даросховницю в святого Лаврентія, чи на замку, в ратуші глибокомудрі шедеври Альбрехта Дюрера¹, він геть поринав у солодкі мрії, що переносили його просто в пишноту давнього імперського міста. І він згадував оці немудрячі вірші патера Розенблюта²:

О Нюрнбергу, тобі хвала!
Твої честі прудка стріла
В мету найвищу вже попала,
Мудрість її туди послала³.

Багато картин із славного життя городян тих часів, коли мистецтво й ремесло йшли поруч, яскраво поставили в його думках і закарбувались у душі особливо радісно й весело. То дозволь же, любий читальнику, показати тобі одну таку картину. Можливо, ти задоволено споглянеш на неї або й усміхнешся привітно, а може, навіть відчуєш себе затишно в майстровім Мартіновім домі і залюбки спочинеш коло його кухов та кухлів. Нехай! Тоді здійснилося б те, чого письменник від щирісінького серця бажає.

ЯК ПАН МАРТІН БУВ ОБРАНИЙ ЗА ЦЕХМІСТРА І ЯК ЗА ЦЕ ДЯКУВАВ

Першого травня року тисяча п'ятсот вісімдесятого поштивий цех бондарів, чи кухварів, у вільному імперському місті Нюрнбергу, за давніми звичаями і регула-

¹ Дюрер Альбрехт (1471—1528) — великий німецький маляр і графік доби Відродження.

² Розенблют — відомий у XV сторіччі німецький мідяр і гармаш Ганс Шнеперер, на прізвисько Розенплют; був двірським поетом у німецьких князів.

³ Вірші переклала Зінаїда Піскорська.

ми, відбував своє урочисте зібрання. Недавно-бо перед тим помер один із цехмістрів, або ж свічконоша, і належало обрати нового. Вибір упав на майстра Мартіна. Бо й справді, майже ніхто не міг так міцно і майстерно зробити бочку, ніхто не розумівся так на господарстві в пивницях, як він, тому й були серед його замовників найзнакомитіші можновладці, і жив він у доброму достатку, ба навіть більше — у повному багатстві. Ось чому, коли був обраний майстер Мартін, шановний радця Якоб Паумгартнер, що опікувався справами цехів, сказав:

— Ви добре зробили, друзі мої, обравши майстра Мартіна цехмістром, бо в кращі руки ця посада не могла потрапити. Майстер Мартін високо шанований від усіх, хто лиш його знає, і за його велику ремісничу майстерність, і за глибоке вміння зберігати й плекати шляхетні вина. Його чесні старання, його статечне життя, незважаючи на все багатство, яке він придбав, може для всіх вас бути за взірець. Отож, шановний майстре Мартіне, дозвольте вас тисячі разів привітати як нашого достойного цехмістра!

На цьому слові Паумгартнер встав зі свого місця, ступив кілька кроків уперед, розкривши обійми й чекаючи, що майстер Мартін піде йому назустріч. Той тут же сперся обома руками на поруччя крісла і піднявся важко й поволі, як тільки спромігся при своєму вгодваному дебелиму тілі. Потім так само поволі наблизився до Паумгартнерових щирих обіймів, не що й зрадівши з того.

— Що ж це,— сказав Паумгартнер, трохи тим здивований,— що ж це, майстре Мартіне, чи вам хіба не до вподоби, що ми обрали вас за нашого свічконошу?

Майстер Мартін відкинув, за своїм звичаєм, голову назад, склав обидві руки, сплівши їх пальцями, на товстому череві і, відкопиривши нижню губу та виря-

чивши очі, зиркнув на збори. А тоді, звертаючись до Паумгартнера, почав так:

— Е-е, мій любий шановний пане, як це мені може бути не до вподоби те, що я заслуговую? Хто знехтує нагороду за чесну працю? Хто прожене від порога поганого боржника, що прийшов нарешті заплатити гроші, які давно позичив? А вам, добрі люди (так звернувся Мартін до майстрів, що сиділи навкруги), вам, добрі люди, нарешті свінуло, що таки Я — Я повинен бути цехмістром вашого почесного цеху? Чого б ви хотіли від цехмістра? Чи він має бути найвправніший у своєму ремесві? То підіть подивіться на мою двофудерну бочку, зроблену без вогню, на мою зразкову роботу, і тоді скажете, чи хто з вас похвалиться, що дорівнявся мені в міцності та красі роботи? Може, хочете, щоб цехмістер посідав гроші-маєтки? То прошу до моєї господи, я відчиню вам куфри-шухляди, і ви замилуетесь блиском золота й срібла. Чи повинен цехмістер бути шанований від великих і малих? То спитайте наших мостивих панів радців, запитайте князів і лицарів, що мешкають навкруги нашого доброго міста Нюрнберга, спитайте високодостойного єпископа Бамберзького. Спитайте, що всі вони скажуть про майстра Мартіна! Ну, гадаю, нічого поганого ви не почувте.— Тут пан Мартін вельми задоволено поплескав себе по товстому череву, посміхнувся, примруживши очі, поки всі мовчали і лиш іноді дехто непевно кахикав, та й повів далі таку мову: — Але я бачу, я добре знаю, мені доведеться ще красно дякувати за те, що бог нарешті просвітив ваші голови. Ну що ж, коли я отримую гроші за свою роботу, коли винний сплачує мені свій борг, то я пишу внизу на рахункові, на розписці: «З вдячністю отримав, Томас Мартін майстер-бондар». Отож і я від щирого серця дякую всім вам за те, що, вибравши мене за свого цехмістра, ви сплатили

свій давній борг. Зрештою, обіцяю вам, що службу свою чесно й пильно буду справувати. Цехові нашому, кожному з вас, коли потреба настане, допоможу я ділом і порадою, як тільки зможу, з усієї сили. Дуже дбатиму про те, щоб наше преславне ремесло втримати при тій честі та шані, що й тепер. Запрошую вас, мій мостивий пане радцю, і всіх вас, мої любі друзі і майстри, на веселу гостину в майбутню неділю. Там за склянкою доброго йоганісбергеру, гохгаймеру або іншого шляхетного вина з мого багатого льоху, яке кому припаде до вподоби, ми в веселому настрої і порадимось про те, що тепер найперше треба буде зробити для нашого спільного добра. Іще раз найщиріше прошу вас до мене завітати.

Обличчя поштивих майстрів, які під час Мартінової зарозумілої мови значно були нахмурились, тепер повеселіли, і після глухого мовчання пішли веселі розмови, де багато говорилося про високі заслуги пана Мартіна та його знамениту пивницю. Всі пообіцяли прийти в неділю й подавали новообраному свічконоші руки, а він щиросердо стискав їх, а деяких із майстрів трохи тиснув до свого черева, немовби наміряючись їх обійняти. Розійшлися весело, в доброму настрої.

ЩО БУЛО ПОТІМ У МАЙСТРА МАРТИНА ВДОМА

Трапилось так, що радця магістрату Якоб Паумгартнер, щоб потрапити до своєї господи, мусив проходити повз дім майстра Мартіна. І коли обидва, Паумгартнер і Мартін, опинились перед його дверима і Паумгартнер хотів іти далі, майстер Мартін зняв шапчину з голови і, вклоняючись шанобливо та низенько, наскільки був спроможний, сказав до радці:

— О, коли б ви тільки не погребували завітати хоч на часинку до моєї халупи, шановний пане! Зробіть

таку ласку, щоб я міг на втіху та радість собі послухати вашої мудрої мови.

— Е, коханий майстре Мартіне,— озвався, усміхаючись, Паумгартнер,— я залюбки у вас посиджу, але чому ви називаєте свій дім халупою? Я ж бо знаю, що оздобами та справунком у домі з вами не дорівнює жоден із найбагатших наших громадян. Хіба ж ви давно закінчили цю прекрасну будівлю? Та ж дім ваш став тепер окрасою нашого знаменитого імперського міста, а про внутрішнє обладнання й мови нема, такого б не посоромився жоден патрицій.

Старий Паумгартнер мав рацію, бо щойно відчинилися блискучі, начищені воском двері в пишних місянжевих оздобах, як вони опинились у просторому передпокої з чисто викладеною підлогою, з прекрасними картинами на стінах, з майстерно вирізьбленими шафами та стільцями, що майже виглядав як розкішна зала. Тому кожний охоче слухався наказу, що, згідно з давніми звичаями, був написаний віршем на таблиці, яка висіла теж біля дверей:

Хто хоче ступити на наші пороги,
Той мати повинен чисті ноги
Або добре мусить їх витирати,
Щоб господаря не стурбувати.
Догадатися треба самому,
Як вестися в домі чужому.

День був гарячий, і як почало смеркати, то і в кімнатах стало парко й душно, тому майстер Мартін повів свого шляхетного гостя до просторої прохолодної парадної кухні. Так звали на ті часи в домах багатих городян кімнату, що хоч і була обладнана як кухня, але в ній не куховарили, а тільки виставляли на показ розмаїте коштовне начиння, яким вона була оздоблена. Щойно ввійшовши, майстер Мартін гукнув:

— Розо!

Двері одразу відчинились, і ввійшла Роза, єдина майстрова Мартінова донька.

Хотів би я, милий читальнику, щоб ти цю мить якнайяскравіше пригадав майстерні твори нашого великого Альбрехта Дюрера. Щоб перед тобою встали як живі пречудові дівочі постаті, повні звабливої краси, солодкої лагідності і благочестя, такі, як там на картинах. Уяви шляхетний тендітний стан, прекрасно закруглене лілейне чоло, рум'янець, що немов трояндовий легіт пробігає по обличчю, чудесні вишневі гарячі губи, в далечінь задивлені мрійні очі, що визирають з-під темних вій, наче місячний промінь з-поміж густого листя, уяви собі шовкові коси, прегарно заплетені, уяви собі всю небесну красу тих цнотливиць, і ти побачиш урочу Розу. Бо ж як інакше зміг би оповідач змалювати тобі ту небесної вроди дівчину? Але дозволю собі тут згадати ще одного митця, молодого, талановитого, в груди якого запав світлий промінь тих прекрасних давніх часів. Я маю на увазі німецького маляра Корнеліуса, що пробуває тепер у Римі. «Я й не шляхетна панна, я й не гарна!» Такою, як намальована Маргарита в Корнеліусових малюнках до Гетевого могутнього «Фауста», коли вона промовляє ці слова, можна собі уявити й Розу, як вона соромливо й не сміливо, благочестива будши, відчувала, що змушена відмовити пиндючним женихам.

Роза скромно, як дитина, вклонилася Паумгартнерові, взяла його руку і притиснула до своїх губів. Бліді щоки старого зашарілись, і як вечірній промінь призахідного сонця, спалахнувши востаннє, золотить темне листя, так блиснув вогонь давно минулої молодості в його очах.

— Еге! — скрикнув він дзвінким голосом. — Еге, мій коханий майстре Мартіне, ви заможний, ви багатий чоловік, але найкращий небесний дарунок, яким гос-

подь вас наділив,— це ваша уроча донька Роза. Коли вже в нас, старих дідів, що сидимо в магістраті, аж серце радіє, як глянемо на вашу любу дитину, і ми не годні відвести очей старечих від неї, що ж тоді можна закинути молодикам, які зупиняються, наче вкопані, мов закам'янілі, коли зустрічаються з вашою донькою на вулиці, які в церкві дивляться тільки на вашу доньку, а не на духовних, які на гуляннях або де лиш свято буває тільки за вашою донькою аж потовпом сунуть зітхаючи, чуло на неї поглядаючи, солодкими, як мед, словами промовляючи на прикрість усім дівчатам. Ну, майстре Мартіне, ви можете вибрати собі зятя і серед наших молодих патриціїв, чи де тільки схочете.

Майстрове Мартінове обличчя спохмурніло, він звелів доньці принести шляхетного старого вина і, коли вона вийшла, вся зашарівшия й потупивши очі долу, промовив до старого Паумгартнера:

— Е, мій любий пане, воно то правда, що бог обдарував мою дитину незвичайною красою, мене тим гойно збагативши, але як же можна про таке говорити в присутності дівчини? А вже про жениха з патриціїв годі й казати.

— Мовчїть уже,— сказав сміючись Паумгартнер,— мовчїть, майстре Мартіне, чим серце повне, те й з уст виходить. Чи повірите, що навіть у моєму старому серці ледача кров починає хвилюватись, як гляну на вашу Розу. А коли я щиро кажу те, що вона й сама мусить знати, то з моїх слів жодного лиха не буде.

Роза принесла вино і два гарні келихи. Мартін висунув на середину важкий, оздоблений химерним різьбленням стіл. Та ледве старі сіли, ледве майстер Мартін наповнив келихи, як почувся біля дому кінський тупїт. Іздець наче зупинився, потім у сїнях почувлася голосна мова; Роза швиденько вийшла і, скоро повернувшись,

повідомила, що це пан Гайнріх фон Шпангенберг і що він бажає з майстром Мартіном говорити.

— Ну,— промовив Мартін,— сьогодні випав радісний і щасливий вечір, коли до мене завітав мій добрий давній замовник. Напевне хоче ще щось замовити, напевне доведеться мені взятися знову до роботи.— І по тому слові поспішився якомога швидше назустріч бажаному гостеві.

ЯК МАЙСТЕР МАРТІН СВОЄ РЕМЕСЛО НАД УСІ ІНШІ СТАВИВ

Гохгаймер яскрів у струнких гранчастих келихах і розв'язав трьом старим язика і серця. Шпангенберг, як на свої поважні літа, ще повний бадьорості й життєвої сили, так дотепно вмів розповідати різні веселі пригоди з часів своєї молодості, що майстер Мартін аж за черево хапався, що таки добре гойдалося з нестримного реготу, і раз у раз витирив сльози з очей. Та й пан Паумгартнер більш як коли забув поважність свого стану і вживав досхочу шляхетного трунку та втішався веселою розмовою. А коли Роза ввійшла знову з чистим кошиком у руці й дістала звідтіля столову білизну, білу, як щойно впалий сніг, коли вона заклопотано стала поратися в кімнаті, накрила стіл і наставила всіляких страв, добре заправлених корінням, коли вона, мило усміхаючись, запросила гостей не погребувати тим, що було з таким поквапом приготовлене, замовкли всі розмови і сміхи. Обидва, і Паумгартнер, і Шпангенберг, не зводили просвітлених очей з милої дівчини, і навіть майстер Мартін, відкинувшись на спинку крісла і склавши руки, дивився на її господарювання й задоволено всміхався.

Роза вже хотіла піти, коли це старий Шпангенберг швидко, наче юнак, схопився з місця, взяв її за плечі і скрикнув:

— О лагідний, милий янголе, о щира, люба дівчинонько!

Радісні сльози текли йому з очей. Він поцілував її кілька разів у чоло й знову повернувся, немов у глибокій задумі, на своє місце. Паумгартнер підняв келих за Розине здоров'я.

— Так,— почав Шпангенберг, коли Роза вийшла,— так, майстре Мартіне, небо, дарувавши вам дочку, дало вам такий клейнод, якому ви й геть ціни не знаєте. Вона ще принесе вам високу шанобу, бо хто ж таки, якого б він не був стану, відмовився б стати її нареченим?

— А що, бачите? — впав у мову Паумгартнер.— А що, бачите, майстре Мартіне? Шляхетний пан фон Шпангенберг достеменно такої ж думки, як і я. Я вже бачу любу Розу нареченою патриція з багатими перловими оздобами в чудових русих косах.

— Дорогі панове! — почав майстер Мартін вельми невдоволено.— Любі панове, як ви можете раз у раз про таке говорити, про що я тим часом зовсім ще й не думав? Моя Роза на порі щойно стала, їй тільки вісімнадцять, а така молоденька дівчина ще не сміє виглядати женихів. Що в майбутньому станеться, то я цілком покладаюсь на волю божу, одне тільки напевне знаю, що ні патрицій, ні хто інший руки моєї доньки не отримає, крім бондаря, який покаже себе найздібнішим, найкращим майстром сього діла і, звичайно, якщо він буде моїй доньці до вподоби, бо силувати свою дитину нізащо в світі не буду, а надто одружуватися з тим, хто буде їй не до серця.

Шпангенберг і Паумгартнер спозирнули один на одного, вельми здивовані з чудних майстрових слів. Нарешті, кахикнувши раз та другий, Шпангенберг почав:

— То з іншого стану ваша дочка не сміє вибирати жениха?

— Боже борони її від такого,— відповів Мартін.

— Ну, а коли б,— правив Шпангенберг далі,— коли б який юнак, добрий майстер з іншого шляхетного ремесла, можливо, злотник або інший молодий досвідчений мистець посватався до вашої Рози і її найбільше сподобався б з-поміж інших юнаків, що тоді?

— Покажіть мені,— промовив Мартін, гордо звівши голову,— покажіть мені, любий юначе, сказав би я тоді йому, двофудерну бочку, зразок вашої власної роботи. І коли він на таке був би неспроможний, то я приязно відчинив би двері і чемно попрохав би пошукати собі нареченої десь-інде.

— Ну, а коли б,— сказав Шпангенберг далі,— а коли б той юнак сказав: «Такої дрібниці я вам показати не можу, але ходімо зі мною на ринок, погляньте на великий дім, що сміливо підніс свої стрункі вежі,— оце й є зразок моєї майстерності».

— Ах, любий пане,— нетерпляче перебив майстер Мартін Шпангенбергову мову,— ах, любий пане, і чого вам забаглося наvertати мене на інші переконання? Мій зять повинен бути одного зі мною ремесла, бо своє ремесло я вважаю за найкраще, яке може бути в світі. Ви що ж, думаєте, що досить набити обручі на клепки, і бочка готова? Е ні, хіба ж не прекрасне й не чудесне ремесло наше тим уже, що бондареві треба вміти зберігати чудовий дар неба, шляхетне вино, щоб воно достигло, набралось моці та осолоди і, як справжній полум'яний дух життя, нас пронизало? А тепер будова самої бочки. Чи не повинні ми, щоб вона вдалася, все напочатку гарненько обциркулювати й обміряти? Ми повинні бути і майстрами рахунку, і майстрами обміру, а то як би змогли ми визначити пропорції та обсяг бочки? Е, пане, серце в мене сміється в грудях, коли отака здоровенна кухва доходить кінця, коли всі клепки добре вистругані й припасовані, а че-

лядники тільки помахують і постукують молотками — тук-тук, цок-цок! Ось де весела музика. І от стоїть такий прегарний витвір, а я на нього поглядаю пишачуючись, беру долітце в руки й вирізую на дні бочки свій ремісничий знак, відомий усім і шанований від усіх славних майстрів виноградарства. Ви говорили про будівничих, любий пане. Ну, певне, такий гарний дім — чудесний витвір, але припустімо, я будівничий і йду повз власну будову, а зверху з балкона дивиться на мене брудна личина, нікчема й шахрай, що купив той дім. Та мене б до серця пропік сором, з гніву й досади на мене найшла б хіть зруйнувати свою власну будову. А з моїми витворами такого аж ніяк бути не може. В них усередині завжди житиме найчистіший дух землі, шляхетне вино. Хай бог благословить моє ремесло!

— Ваша хвалебна мова,— сказав Шпангенберг,— дуже правдива й гарна. Честь вам, що ви так високо шануєте своє ремесло, але не гнівайтесь, коли я ще не відчеплюсь од вас. А що, якби й справді який патрицій прийшов і посватався до вашої дочки? Коли життя схопить добре за карк, то мусиш вчинити зовсім інакше, ніж думається.

— Ах,— скрикнув майстер Мартін роздратовано,— що ж би я міг іншого зробити, ніж чемно вклонитися й сказати: «Мостивий пане, коли б ви були добрим бондарем, а так...»

— Ну, то слухайте далі! — перебив його Шпангенберг.— А коли б одного чудового дня перед вашим домом зупинився стрункий юнак на баскому коні, в пишнім одязі, з блискучим почтом і забажав би вашу Розу собі за дружину?

— Гай, гай! — скрикнув майстер Мартін ще палкіше, як перше.— Гай, гай, я схопився б чимдуж, кинувся б до дверей, замкнув би їх на всі замки та засувки

і так би закричав-заволав: «Їдьте далі! Їдьте далі, суворий пане юнкере, такі Рози, як моя, не для вас квітнуть, вас, либонь, цікавить моя винарня, мої таляри, ну, а дівчина до всього на додачу,— ото ж їдьте далі, їдьте далі!»

Старий Шпангенберг устав, геть почервонівши на обличчі, сперся обома руками на стіл і спустив очі долу.

— Ну,— почав він, помовчавши хвилю,— ну тепер ще останнє питання, майстре Мартіне. Коли б той юнак перед вашим домом був мій власний син, коли б я сам зупинився перед вашим домом, то ви б також замкнули двері, також би думали, що ми прийшли задля ваших вин, ваших талярів?

— Аж ніяк,— відповів майстер Мартін,— аж ніяк, мій коханий, ласкавий пане, я б вам приязно відчинив двері, все в моєму домі було б до ваших і вашого сина послуг, але щодо Рози, то я б сказав: «Коли б на те була ласка божа, щоб ваш хоробрий син став славним бондарем, то ніхто б у світі не був для мене таким жаданим зятем, як він, а так...» Але ж, любий, шановний пане, чого ви мене дратуєте й мучите такими дивними питаннями? Подивіться-но, наша весела бесіда зовсім розладналась, а наші келихи стоять повні. Дайте вже спокій із тими женихами та з Розиним весіллям. Я п'ю за здоров'я вашого сина. Він, як я чув, славний, здається, панич!

Майстер Мартін схопив свій келих, Паумгартнер за ним і скрикнув:

— Кінець усім неприємним розмовам, за здоров'я вашого славного лицаря!

Шпангенберг цокнувся і сказав, вимушено усміхаючись:

— Гадаю, ви зрозуміли, що все це я казав жартома, бо тільки нестямна закоханість могла б спонукати мо-

го сина, який може знайти собі дружину серед найшляхетніших родин, знехтувати своє звання та походження і посвататись до вашої доньки. Але все-таки ви повинні були б мені трохи чемніше відповісти.

— Ах, мостивий пане,— відповів майстер Мартін,— навіть і жартома інакше я не міг би сказати, як відповів, коли б така чудернацька річ, яку ви отут видумали, трапилася справді. Але пробачте мені мою гордість, адже ж ви самі могли б засвідчити, що я найкращий бондар в цих околицях, що я добре розуміюся на вині, що я міцно й вірно дотримуюсь славного винарського статуту нашого кайзера Максиміліана, хай йому земля пером, що, як побожний чоловік, я зневажаю всякі безбожності, що в своїх двофудерних бочках я ніколи більше не викурюю, як малий лот чистої сірки, яка потрібна, аби вино було міцне, а що це так, ви можете переконатися, самі його покуштувавши.

Шпангенберг, сівши знову на своє місце, спробував зробити веселу міну, а Паумгартнер звів розмову на інше. Але, як то часто буває, розладнаються струни якогось інструмента, і їх уже не настроїти, і музика надаремне силкується знову добути доброзвучні акорди, що лунали раніше. Так і між старими не в'язалась жодна розмова. Шпангенберг покликав свого слугу і вельми невдоволений покинув дім майстра Мартіна, куди вступив у веселому й доброму гуморі.

ВІЩУВАННЯ СТАРОЇ БАБУСИ

Майстер Мартін був трохи збентежений тим, що його давній добрий замовник пішов від нього такий незадоволений, тому, звертаючись до Паумгартнера, що саме допивав останній келих і також збирався йти, промовив:

— Далєбі, я зовсім не знаю, що старий пан мав на

думці, коли зняв таку мову, і чого він так розсердився наостанку.

— Дорогий майстре Мартіне,— почав Паумгартнер,— ви гарний, статечний чоловік і маєте рацію, пишаючись тим, що з божою допомогою ваші справи йдуть добре і приносять вам багатство й пошану. Але не треба вдаватися в бундючну гординю, бо вона суперечить християнському звичаєві. Уже на сьогоднішніх цехових зборах вийшло негаразд, що ви поставили себе вище над усіх інших майстрів. Може, ви справді таки ліпше розумієтесь на своєму ремеслі, як інші, та коли ви просто кажете їм таке в вічі, то ваші слова можуть викликати лише злість і незадоволення. От хоч би й сьогодні ввечері! Хіба ж можна бути таким засліпленим і не добачати, що Шпангенберг просто хотів жартома довідатись, як далеко зайшла ваша затужавіла гордість? Важко, мабуть, вразила шановного пана ваша підозра, що кожний юнкер, який посватався б до вашої доньки, мав би в серці тільки ницу жадобу до грошей. Але й так ще все минулося б гаразд, якби ви були стримались, коли Шпангенберг почав говорити про свого сина. Що б вам сталося, коли б ви сказали: «Так, мій любий, шановний пане, коли б ви прийшли самі з вашим сином, як сват, а на таку шану я ніяк не сподіваюся, то я б, може, й завагався в своїх твердих намірах». От коли б ви так сказали, то тоді б тільки й усього, що старий Шпангенберг зовсім забув би свою попередню образу, весело б усміхнувся, і до нього вернувся б добрий гумор.

— Картайте мене,— сказав майстер Мартін,— картайте як слід, бо такі є за що, та коли старий почав верзти таку нісенітницю, мені аж у печінках закололо, я не міг інакше відповісти.

— А ще,— вів далі Паумгартнер,— ще ваш безглуздий намір видати доньку тільки за бондаря! Ви каже-

те, що звірили небові долю своєї доньки, то чого ж ви по-земному недолуго втручаєтесь у постанови вічної сили, вперто поклавши наперед вибрати їй жениха з такого малого кола? Це й вас, і вашу Розу може привести до згуби. Облиште, майстре Мартіне, облиште свої нехристиянські дитячі вибрики, просіть вічного світовладця, щоб він у побожне серце вашої доньки вклав правдивий намір.

— Ах, мій шановний пане,— сказав майстер Мартін зовсім скрушно,— аж тепер я бачу, як погано вчинив я, не розповівши вам зразу всього. Ви гадаєте, що тільки високе шанування свого ремесла привело мене до думки неодмінно видати свою доньку за бондаря; але ж ні, є й інша причина, вельми дивна й таємнича. Я не можу вас пустити, поки не розкажу всього. Ви не повинні проти ночі сердитись на мене. Сідайте ж, щиро вас прошу, побудьте хвилинку. Ось гляньте, тут ще стоїть пляшка чудового старого вина, яке знехтував розгніваний лицар, не погордуйте хоч ви ним.

Паумгартнера здивувала щира Мартінова наполегливість, що зовсім була не в його натурі. Здавалося, ніби в нього щось важке лежить на серці, від чого він хоче звільнитись.

І коли Паумгартнер сів і випив келих вина, майстер Мартін почав ось як:

— Ви знаєте, мій дорогий мостивий пане, що моя люба дружина незабаром після Розиного народження померла на важкі пологи. Тоді ще була при житті моя стара-престара бабуся, коли можна її існування назвати життям, бо вона вже оглухла, осліпла, ледь могла промовити якесь слово, не рухалась і лежала день і ніч у ліжкові. Охрестили мою Розу, і мамка з дитиною сіла в кімнаті, де лежала бабуся. Я дуже сумував, а коли дивився на гарненьку дитину, то мені було і радісно, й тужно на душі, я був такий схвильо-

ваний, що почував себе не здатним ні до якої роботи. Тихо, в глибокій задумі стояв я коло постелі своєї бабусі, яку вважав за щасливу, бо вона була вже звільнена від усіх земних скорбот. І коли я отак стояв і дивився на її бліде обличчя, воно раптом почало якось дивно усміхатися, зморшки ніби стали згладжуватись, бліді щоки ніби зашарілися. Вона підвелася, встала, неначе раптом у неї влилася якась дивна сила, простягла безсилі руки, якими до того не могла й поворухнути, і промовила дуже виразно, тихим, приємним голосом: «Розо... моя кохана Розо!» Мамка схопилася і подала їй дитину, яку гойдала на руках. А тепер, мій шановний пане, тепер уявіть моє здивування, та де — мій переляк, коли стара дзвінким, міцним голосом почала співати пісню на високий, веселий лад пана Ганса Бехлера, господаря готелю «До привида» у Страсбурзі, що звучала так:

Ти дівчино, руто-м'ято,
Розо, пам'ятай:
Як не хочеш злиднів знати,
Бога в серці май.
На глум нікого не здіймай
І примх не смій в собі плекати.

Блискучу хатку принесе він,
В ній буде хвиль іскристих вир,
І світлі янголи у грі веселій
Втішатимуть твій зір,
І ти повір —
Твоє кохання щире.

А хто ту хатку в золотій оздобі
До тебе принесе, то знай,
Тобі він стане до вподоби,
Його до серця пригортай,
Про волю батькову не дбай,—
Це твій коханий буде, наречений.

Та хатка в дім твій принесе
Багатство, радісне життя,
Щасливі почуття.
Тож слухай моїх щирих слів,
Щоб шлях твій у житті яснів,
І з божого благословення процвітай.

І коли вона проспівала ту пісню, то поклала дитину обережно й тихо на ліжник, притулила свою зів'ялу тремтячу руку їй до чола й почала шепотіти невизначні слова, але її просвітліле обличчя ясно показувало, що промовляє вона молитву. Тоді схилилась головою на подушку і ту мить, коли мамка відносила дитину, глибоко зітхнула — та й по всьому. Померла.

— Справді,— сказав Паумгартнер, коли майстер Мартін замовк,— справді дивна історія, але я не бачу, який зв'язок може бути між віщою піснею старої бабусі і вашим упертим бажанням видати Розу тільки за бондаря.

— Ах,— сказав майстер Мартін,— що ж може бути ясніше? Адже ж стара, яку господь бог в останню її хвилину просвітив у найдивовижніший спосіб, пророчим голосом ознаймувала, щб має статися з Розою, коли вона хоче бути щаслива. Хто ж може бути інший жених, що разом із блискучою хаткою принесе в дім багатство, щастя, добробут, згоду, як не славний бондар, що в мене зробить свій зразковий твір, свою блискучу хатку? В якій же іншій хатці так шумує і виграє запахуца рідина, як не в бочці на вино? А коли вино заграє, то й піниться, і шумить, і гуде, і хлюпотить — немов добрі янголи сновигають на його хвилях і співають радісних пісень. Так, так, стара бабуся напевне віщувала за жениха тільки бондаря, більш нікого, і на цьому хай і буде.

— Ви тлумачите,— сказав Паумгартнер,— добрий майстре Мартіне, слова старої бабусі тільки на свою

уподобу. А мені ваше тлумачення зовсім не доходить до глузду, і я залишаюсь при тій думці, що ви повинні сповіритись тільки на волю неба і на серце вашої доньки, де напевне вже лежить захована правдива відповідь.

— А я,— перехопив нетерпляче Мартін,— я стою на тому, що моїм зятем повинен бути і буде тільки бондар.

Паумгартнер мало не розгнівався на Мартіна за таку впертість, але стримався і, встаючи з місця, сказав:

— Пізній уже час, майстре Мартіне, досить пиття та балачок, бо, здається, ні те, ні те не йде вже нам на пожиток.

Коли вони вийшли в сіни, то побачили, що там стоїть молода жінка з п'ятьма діточками, з яких найстаршому чи й було вісім, а найменшому ледве років півтора. Жінка плакала й голосила.

Роза поспішила назустріч батькові та гостеві й сказала:

— Ох господи-боже, Валентин помер, ось стоїть його дружина з дітьми.

— Що? Валентин помер? — скрикнув майстер Мартін, геть збентежений.— О, яке горе, яке горе! Подумайте,— звернувся він до Паумгартнера,— подумайте, шановний пане! Валентин був найкращий мій челядник, такий працьовитий, скромний. Нещодавно він тяжко поранився сокирою, як робив велику бочку, рана все гіршала й гіршала, почалася сильна гарячка, і от маєш, помер у розквіті літ.— Майстер Мартін підійшов до невшішної жінки, яка, заливаючись слізьми, скаржилась, що тепер їй доведеться загинути в злиднях і в горі. — Що ж ви,— сказав Мартін,— що ж ви про мене думаєте? На моїй роботі небезпечно поранився ваш чоловік — і я вас покину в біді? Ні, всі ви тепер належите до мого дому. Завтра або коли ви скажете

ми поховаємо вашого бідолашного чоловіка, а тоді перебирайтеся зі своїми дітьми на мій хутір біля Жіночої брами, де в мене гарна відкрита майстерня і де я щодня працюю зі своїми челядниками. Там ви шафарюватимете в мене, а ваших хлопців я виховаю, як своїх синів. Знайте також, що й вашого старого батька я візьму до себе в дім. Був із нього добрий бондар, поки мав силу в руках. Тепер, звісно, він не вдержить довбні, сокири чи фуганка, не наб'є залізного обруча, але зможе ще орудувати скоблем і вистругувати обручі. От і все. Він разом із вами опоселиться в моєму домі.

Коли б майстер Мартін не підтримав жінки, то вона із болю та великого зворушення майже непритомна впала б йому до ніг. Старші хлопчачи вчепилися за його поли, а двоє найменших, що були в Розі на руках, простягли до нього ручки, немовби все зрозуміли.

Старий Паумгартнер сказав усміхаючись, хоч світлі сльози стояли йому в очах:

— Майстре Мартіне, хіба на вас можна сердитись! —
І пішов додому.

ЯК ПОЗНАЙОМИЛИСЬ ДВОЄ МОЛОДИХ ЧЕЛЯДНИКІВ ФРІДРІХ І РАЙНГОЛЬД

На порослому зеленою травицею горбочку, в холодку високих дерев лежав молодий челядник показного вигляду, на ймення Фрідріх. Сонце вже зайшло, і тільки рожеве полум'я спадахувало на обрії. Вдалині добре було видно славне імперське місто Нюрнберг, що розкинулось у долині й гордо підняло гострі вежі в світло вечірньої зорі, яка обливала своїм золотом їхні верхи. Молодий челядник сперся рукою на дорожній клунок, що лежав біля нього, і повними туги

очима дивився на долину. Потім зірвав пару квіток, що росли в траві навколо нього, і кинув їх у повітря назустріч вечоровому сльїву, тоді знову сумно подивився в далечїнь, і гарячі сльози перлами засвітились на його очах. Нарешті він підвів голову, простягнув руки, наче хотїв обійняти укохану постать, і заспївав дзвїнким, дуже приємним голосом таку пїсню:

Я знов тебе вітаю,
О рідний краю мій,
В надїї чарівній
Радїю і спїваю.

О зоре вечїрня, зїйди,
Дївчино, рожевий мій квіте,
Тебе кохаю,
Молю, благаю,
Прилинь до мене, прийди.

Чого так серце б'ється, що з ним?
В горї і радощах будь мїцним.
Вечїрня зоре!
Розкажи їй про моє горе,

Про мої сльози-зїтханья,
Про вірне коханья,
А як умру —
Трояндам скажи причину:
Він із коханья загинув.

Проспївавши пїсню, дістав Фрїдрїх із клунка грудку воску, розїгрїв на грудях і почав майстерно й делїкатно вилїплювати чудесну троянду з сотнями тонких пелюсток. Вилїплюючи, він наспївував собі окремі строфи зі своєї пїснї і, глибоко задумавшись, не помітив гарного юнака, що давно вже стояв позад нього й зацікавлено дивився на його роботу.

— Гей, мій друже,— почав той,— гей, мій друже. Таж у вас прегарна рїч виходить.

Фрідріх злякано озирнувся, та коли глянув у темні, привітні юнакові очі, то йому здалося, що він давно вже його знає; усміхнувшись, він сказав:

— Ах, мостивий пане, як можете ви звертати увагу на таку забавку. Це для мене тільки розривка в дорозі.

— Ну,— правив юнак далі,— ну, коли ви називаєте забавкою цю квітку, так гарно виліплену і таку подібну до натуральної, то ви, мабуть, неабиякий скульптор. Ви потішили мене аж двічі. По-перше, до щирого серця зворушила ваша пісня, яку ви так любо проспівали на голос Мартіна Гешера, а тепер я дивуюсь вашій майстерності в формі. Куди ви думаєте сьогодні ще мандрувати?

— Мета,— сказав Фрідріх,— мета моєї мандрівки ось перед вашими очима. Я йду на свою батьківщину в славнозвісне імперське місто Нюрнберг. Але ж сонце вже сідає, тому я хочу переночувати внизу, в селі, а завтра рано-вранці піду далі й до полудня вже буду в Нюрнберзі.

— От гаразд,— радісно скрикнув юнак,— от гаразд, що так добре випало! Таж нам по дорозі, і я прямую до Нюрнберга. Я також переночую з вами в селі, а вранці підемо разом. А тим часом трохи побалакаємо.

Юнак, на ім'я Райнгольд, сів на траву поруч із Фрідріхом і почав:

— Правда ж, я не помилюся, коли скажу, що ви добрий майстер-ливар, я помітив із того, як ви чудесно ліпите, чи, може, ви працюєте на золоті або сріблі?

Фрідріх сумно опустил очі й пригнічено сказав:

— Ах, дорогий пане, ви вважаєте мене за щось значно краще й вище, ніж я справді є. Скажу вам щиро, що я вивчив бондарську справу і простую в Нюрнберг до відомого майстра на роботу. Ви, напевне, будете

мене зневажати, що я не годен ні ліпити, ні виливати чудесних образів, а можу тільки набивати обручі на кухви та барила.

Райнгольд засміявся голосно й вигукнув:

— Ну й насмішили ви мене! Щоб я зневажав вас, що ви бондар, коли я й сам бондар.

Фрідріх витріщив на нього очі й не знав, вірити чи ні, бо Райнгольдове вбрання чи не найменше пасувало мандрівному бондареві. Куртка з тонкого чорного сукна, облямована оксамитом, делікатний комірець, короткий широкий меч, шапочка з довгим пером, що звисало вниз, личили скорше заможному купцеві, а проте обличчям і всією поставою той юнак аж ніяк на купця не скидався.

Райнгольд, помітивши Фрідріхові сумніви, зняв свій клунок, дістав звідти шкіряний фартушок та бондарський справунок і вигукнув:

— Ну, то дивись же, друже, дивись! Чи й досі сумніваєшся, що я твій товариш? Я знаю, тебе дивує моє вбрання, але я йду із Страсбурга, а там бондарі ходять так само вбрані, як і шляхтичі. Раніше, звичайно, мені, як, мабуть, і тобі, бажалось чогось іншого, але тепер для мене бондарське ремесло — над усе, і я покладаю на нього багато прекрасних надій у житті. Хіба ж не так було й з тобою, друже? Але мені щось видається, немовби над твоїм безжурним молодим життям нависла раптова темна хмара і ти не можеш весело глянути навколо себе. Пісня, яку ти щойно співав, була сповнена любовної туги і болю, була в ній скарга, яка наче вирвалася із моїх грудей, і мені здається, ніби я вже знаю все, що в тобі затаїлось. Тим більше повинен ти мені сповіритись, бо хіба ж ми й так не станемо добрими приятелями в Нюрнберзі? — Райнгольд обійняв Фрідріха і приязно заглянув йому в очі.

На це Фрідріх відповів:

— Що більше я дивлюся на тебе, славний товаришу, то дужче мене вабить до тебе, я ніби виразно чую дивний голос у моєму серці, який, наче луна, одзивається на поклик спорідненої душі. Я мушу все тобі сказати! Не тому, що я, мізерний чоловік, маю сповіряти якісь важливі таємниці, а тому, що з першої хвилини нашого недавнього знайомства вважаю тебе за найвірнішого друга. Я тепер став бондарем і можу похвалитись, що добре знаюся на цьому ремеслі. Але до іншого, значно кращого мистецтва прагнула змалку моя душа. Я хотів стати великим майстром у ливарстві або в сріблярстві, як Петер Фішер чи італійський Бенвенуто Челліні. Захоплено працював я в пана Йоганна Гольцшуера, знаменитого срібляра на моїй батьківщині, який хоч сам і не виливав статуй, проте вмів навчити мене всього, що треба знати в цьому ремеслі. В домі Гольцшуера не раз бував пан Тобіас Мартін, бондар, зі своєю донькою, чарівною Розою. Я й не зоглядівся, як покохав її. Я покинув батьківщину її помандрував до Аусбурга, щоб як слід вивчити ливарство. Та саме тоді й вибухло в мені по-справжньому ясне полум'я кохання. Я чув і бачив тільки Розу. Всі мої інші прагнення, всі інші намагання остогидли мені. І я вибрав єдиний шлях здобути собі Розу. Майстер Мартін віддасть дочку тільки за бондаря, який у нього зробить найкращу бочку, та ще й до того сподобається доньці. Я кинув своє мистецтво і вивчив бондарську справу. А тепер іду в Нюрнберг на роботу до майстра Мартіна. Та ось рідне місто лежить переді мною, світлий Розин образ як живий стоїть перед моїми очима, а мене гнітить вагання, страх, розпач. Я тепер уже добре бачу, який безглуздий мій намір. Бо хіба ж я знаю, чи кохає мене Роза і чи буде коли кохати?

Райнгольд все уважніше слухав Фрідріхову оповідь.

Тепер він, підперши голову рукою і долонею прикривши очі, спитав глухо й похмуро:

— А Роза ніколи не натякала, що кохає тебе?

— Ах,— відповів Фрідріх,— ах, тоді, коли я покинув Нюрнберг, Роза ще була скоріше дитина, ніж дівчина. Правда, вона залюбки гуляла зі мною, привітно до мене усміхалася, коли в саду пана Гольцшуера ми невтомно вкупі з нею рвали квіти й плели вінки, але...

— Ну, то справа ще не безнадійна,— вигукнув раптом Райнгольд таким неприємно різким голосом, що Фрідріх жажнувся.

Райнгольд схопився, аж меч задзвенів при боці, і тепер, коли він став на весь зріст, глибокі нічні тіні впали на його зблідле обличчя й так спотворили приємні риси, що Фрідріх злякано скрикнув:

— Що з тобою сталося? — і, сахнувшись назад, зачепив ногою Райнгольдів подорожній клунок. Почулося, як задзвеніли струни, і Райнгольд розгнівано крикнув:

— Гей, поганий ти товаришу, хоч не розбий мені лютні!

Вона була прив'язана до клунка. Райнгольд одв'язав її і так міцно вдарив по струнах рукою, що, здавалось, усі вони лопнуть. Але скоро гра його стала ніжна й мелодійна.

— Ходімо,— сказав він знову приязним тоном, як і раніш,— ходімо, брате мій, у село. Несу я в руках добрий засіб відганяти злих духів, якщо здибаються нам дорогою, а до мене вони особливо б раді причепитися.

— Е, любий брате,— сказав Фрідріх,— чого це до нас дорогою має чіплятись нечиста сила? Але ж твоя гра дуже приємна, грай далі.

На темній блакиті неба засвітились золоті зорі. Нічний вітер глухо зашумів над запахущими луками. Голосніше задзюркотіли струмки, зашелестіли темні

дерева в лісі навкруги. А Фрідріх і Райнгольд спустилися вниз, граючи та співаючи, і солодкі, тужливі пісні, дзвінки та чисті, наче пливли на легких крилах у повітрі. Прийшовши на ночівлю, Райнгольд скинув швидко лютню й клунок і бурхливо притиснув до своїх грудей Фрідріха, який відчув на своїх щоках гарячі сльози, що полилися з Райнгольдових очей.

ЯК МОЛОДИХ ЧЕЛЯДНИКІВ, РАЙНГОЛЬДА
Й ФРІДРІХА, ПРИЙНЯЛИ В ДОМІ МАЙСТРА
МАРТІНА

Коли другого дня вранці Фрідріх прокинувся, то не побачив свого нового товариша, що звечора спав поруч нього на солом'янику, не видно було також і лютні та подорожнього клунка. Він подумав, що Райнгольд із невідомих причин покинув його й пішов іншою дорогою. Та ледве Фрідріх вийшов із дому, як здибав Райнгольда з дорожнім клунком за плечима, з лютнею під пахвою, в зовсім іншому одязі, ніж учора. Перо з шапочки він зняв, меча сховав, а замість ошатної куртки з оксамитовою облямівкою була на ньому проста куртка неяскравого кольору, міщанського шиття.

— Ну,— весело усміхаючись, гукнув він до здивованого товариша,— ну, брате, тепер уже ти напевне вважатимеш мене за спільника й вірного товариша! Але слухай, як на закоханого, ти надто міцно спав. Дивись, де вже сонце! Нумо швидше в дорогу.

Фрідріх ішов мовчки, заглиблений у свої думки, ледве відповідав на Райнгольдові питання, майже не звертав уваги на його жарти. А Райнгольд дав собі волю, стрибав, гукав, розмахував шапочкою в повітрі. Але що ближче вони підходили до міста, то й він також ставав усе мовчазніший.

— Я не можу йти далі, серце мені стискається зі

страху, з солодкої туги, сядьмо в холодочку й трохи відпочинемо.— Так промовив Фрідріх, коли вони вже дійшли майже до міської брами, і кинувся знесилений на траву.

Райнгольд присів до нього й по хвилі сказав:

— Мабуть, милий брате, вчора ввечері я тебе так добре здивував. Та коли ти розповів про своє кохання і був такий зажурений, то мені в голову полізли всілякі дурниці, що мало мене з пантелику не збили, мало до божевілля не довели, якби твій чудесний спів і моя лютня не прогнали злих духів. А сьогодні, щойно збудив мене перший промінь сонця, в мою душу вернулась радість життя, бо злі привиди зникли ще ввечері. Я вибіг надвір, і, поки вештався в кущах, на думку спали мені різні чудові речі. А оце зустрів тебе, і вся душа моя звернулась до тебе! Згадав я одну дивну історію, що трапилась недавно в Італії, саме тоді, коли я там був. Я її тобі розповім, бо вона добре показує, на що здатна правдива дружба. Один князь, щирий прихильник і меценат прекрасних мистецтв, поклав дуже високу ціну тому, хто намалює картину на дуже гарний, але складний, наперед визначений сюжет. Два молоді малярі, що мали звичку працювати спільно і були з'єднані найщирішою приязню, вирішили позмагатися між собою. Вони ділилися задумами і багато говорили про те, як подолати труднощі сюжету. Старший, що мав більше досвіду в малюнковій композиції груп, скоро уявив собі картину, зробив начерк і підійшов до молодшого, який, не закінчивши навіть начерку, занепав духом і зовсім покинув би працю, якби старший не підбадьорював його і не давав добрих порад. Коли ж вони почали роботу, то молодший, добрий знавець кольору й фарб, зумів дати не одну вказівку старшому, якими той скористався вельми успішно. А наприкінці вийшло, що молодший ні-

коли не мав картини з кращою композицією, а старший — картини з кращими кольорами.

Коли картини були закінчені, кинулись малярі один одному в обійми, кожний щиро був радий і захоплювався працею іншого, і кожний визнавав за іншим право на визначену нагороду. Але трапилося так, що отримав нагороду молодший, і він скрикнув украй засоромлений: «О, як я міг здобути нагороду, що варта моя заслуга супроти заслуги товариша, хіба б я створив без його поради, без його доброї допомоги щось путнє?» Тоді старший сказав: «А хіба ти мені не допомагав добрими порадами? Моя картина також дуже непогана, але ти отримав нагороду, як і належало. Правдивій приязні не заважає чесне й одверте прагнення до одної мети. Лаври, що отримує переможець, приносять шану й переможеному. Я тебе люблю ще більше за те, що ти боровся так хоробро і своєю перемогою також і мені приніс честь і славу». Правда ж, Фрідріху, маляр мав рацію? Хіба ж чесна, без підступу й лукавства, боротьба за однакову нагороду не повинна з'єднувати справжніх друзів ще міцніше та щиріше, замість роз'єднувати їх? Хіба ж у шляхетних душах може знайти притулок дріб'язкова заздрість чи злоба й ненависть?

— Ні,— відповів Фрідріх,— не може. Ми любимо тепер один одного як брати і незабаром напевне обидва виготовимо в Нюрнберзі майстерні речі, міцні двофудерні бочки, зроблені без вогню, але нехай мене біг боронить, щоб я відчув до тебе хоч найменшу заздрість, якщо твоя, милий брате Райнгольде, буде краща за мою.

— Ха-ха-ха! — зареготав Райнгольд.— А хай тобі грець із твоєю бочкою, роби вже її сам на радість усім запеклим бондарям. Але щоби знав, коли дійде до обчислення розмірів, пропорцій, циркулювання різних

заокруглень, то кращого за мене знавця не знайдеш. Та й вибираючи дерево, можеш також покластися на мене. Клепки мусять бути з наскельного дуба, зимою зрубаного, ніде шашелем не поточеного, без чорних чи білих смуг, не вітрувате. Ми таке знайдемо, і тут можеш на моє око звіритись. У всьому я тобі допоможу і ділом, і порадою. Тому й робота моя незгірша вийде.

— Але ж господи ти боже мій! — перебив Фрідріх приятеля.— Чого це ми варнякаємо про те, хто зробить кращу бочку? Хіба ж ми змагаємось між собою? Кращу бочку? Щоб заслужити Розу? Як ми дійшли до такого? Мені аж у голові запаморочилось.

— Е, брате,— мовив Райнгольд, усе ще сміючись,— про Розу я й не думав. Ти мрійник. Ходімо лишень, треба ж нарешті дістатися до міста.

Фрідріх устав і зовсім збентежений пішов далі.

Коли вони, прийшовши в готель, чистились та вмивалися, Райнгольд промовив до Фрідріха:

— Я, власне, зовсім не знаю, до якого майстра мені йти, бо не маю тут жодних знайомих. Отож я подумав, чи не візьмеш ти мене до майстра Мартіна, любий брате! Може, мені пощастить найнятися в нього.

— Ти знімаєш,— сказав Фрідріх,— великий тягар із мого серця, бо коли зі мною залишишся, мені легше буде перемогти свій страх, свою тугу.

І так обидва молоді челядники жваво попростували до дому знаменитого бондаря майстра Мартіна.

Була неділя, полудень, саме той день, коли майстер Мартін давав обід з приводу свого обрання. Отож коли Райнгольд і Фрідріх увійшли в Мартінів дім, вони почувли брязкіт чарок і веселий гомін гостей.

— Ах,— сказав Фрідріх вельми засмучено,— як же ми невчасно прийшли!

— А я думаю,— відповів Райнгольд,— саме вчасно,

бо за веселим обідом майстер Мартін напевне в доброму настрої і буде прихильніший до нашого прохання.

Незабаром у сїни вийшов і майстер Мартін. Він був по-святковому вбраний, з нещомалу червоним од вина носом і щоками. Побачивши Фрїдріха, він скрикнув:

— Диви, Фрїдріх! Милый хлопче, ти таки прийшов додому? Оце добре! Та ще й навернувся до преславно-го бондарського ремесла! Правду сказати, коли про тебе мова заходить, то пан Гольцшуер кривиться й каже, що в тобі загинув великий мистець, що ти міг би вилити незгірші статуї та балюстради, аніж у церкві святого Зебальда або в Фугеровім домі в Аусбурзі, але то дурні роздебенді, ти добре вчинив, що ступив на правдивий шлях. Щиро вітаю тебе! — Майстер Мартін схопив його за плечі і за своїм звичаєм міцно притиснув до себе.

Фрїдріх як на світ народився від привітної зустрічі у майстра Мартіна, повеселішав і сміливо та вільно розказав майстрові не тільки своє прохання, але просив прийняти і Райнгольда.

— Ну,— сказав майстер Мартін,— ви таки справді не могли прийти в слухніший час, бо саме тепер навал роботи, а челядників бракує. Щиро запрошуюю вас обох до себе. Здіймайте свої клунки й заходьте до хати. Обід, правда, майже добіг кінця, але ви ще посидите біля столу, Роза щось та знайде.— І майстер Мартін повів обох челядників до кімнати.

Там сиділи шановні майстри з червоними як жар обличчями, на чолі з достойним радцею у ремісничих справах Якубом Паумгартнером. Щойно подано десерт, шляхетне вино яскріло у великих келихах. Саме була та хвиля, коли всякий голосно казав своє, але думав, що його розуміють; часом хтось починав сміятися невідь чого. Та коли майстер Мартін, ведучи юнаків за руки, голосно сповістив, що до нього тільки-но прибу-

ло два вельми бажаних челядники з добрими посвідченнями, то всі стихли й прихильно подивилися на струнких юнаків. Райнгольд гордо глянув навколо ясними очима, але Фрідріх потупив очі долу і крутив шапку в руках. Майстер Мартін показав юнакам місце в кінці столу, та й добре, бо ту ж мить з'явилась Роза, сіла між ними і запопадливо почала їх частувати дорогими стравами і шляхетними трунками. Тендітна Роза в розповні своєї вроди і любовного повабу, між двома прекрасними юнаками посеред бородатих майстрів,— ця картина аж очі вбирала, нагадувала вона осяйну ранкову хмарку, що самотньо з'явилась на темному небі, чи, скорше, прекрасні весняні квітки, що підняли свої барвисті голівки з сухої сірої трави.

Фрідріхові дух захопило з безмежного щастя й радості, і лиш крадькома він позирав час від часу на ту, якою сповнена була його істота; він утупився в свою тарілку, але не міг узяти звідтіль бодай шматка. Райнгольд же, навпаки, не зводив з урочої дівчини променистих очей. Він почав розповідати про свої далекі мандрівки. Роза ще зроду не чула таких цікавих оповідок. Їй здавалось, наче те, про що розказував Райнгольд, живе проходить перед нею в тисячах змінних образів. Вона вся перетворилася в зір і слух, не знала, що з нею сталося, коли Райнгольд у запалі розповіді схопив її руку й притиснув до своїх грудей.

— Але ж,— раптом урвав мову Райнгольд,— чого ти, Фрідріху, сидиш як німий? Чи ти неспроможен говорити? Нумо вип'ємо за здоров'я милої, урочої господині, що нас так гостинно приймає!

Фрідріх схопив тремтячою рукою великий келих, що його Райнгольд налив по самі вінця, та й випив (Райнгольд також не пас задніх) до останньої краплі.

— А тепер за здоров'я нашого доброго майстра! — вигукнув Райнгольд, знову налив, і знову мусив Фрід-

ріх випити до дна. Тоді вогненні духи вина охопили його істоту і так схвилювали кров, що вона гаряче заструменіла по всіх жилах.

— Ах, як же мені гарно! — прошепотів він, і гарячий рум'янець виступив на його обличчі.— Ах, так добре мені ще ніколи не було.

Роза, мабуть, зовсім по-іншому зрозуміла його слова і всімкнулася з невимовною ніжністю. Тоді Фрідріх, анітрохи вже не боячись, промовив:

— Люба Розо, ви напевне зовсім не пам'ятаєте мене?

— Що ви, любий Фрідріху,— відповіла Роза, опустивши очі,— хіба ж можна вас забути так скоро! У старого пана Гольцшуера,— хоч я тоді, правда, була ще майже дитина,— ви не соромились гратися зі мною і завжди вміли розповісти щось гарне, цікаве. А гарненького кошачка з тонкого срібного дроту, що ви мені подарували на різдво, я ще й досі бережу як дорогу пам'ятку.

Сльози заблищали в очах зворушеного юнака, він хотів сказати щось, але з грудей його, наче глибоке зітхання, вихопилось інше:

— О Розо, любя Розо!

— Я завжди,— вела далі Роза,— щиро хотіла бачити вас, але ніколи б не повірила, що ви перейшли на бондарство. Ах, коли я згадаю ті прекрасні речі, які ви тоді виготовляли в майстра Гольцшуера, то жаль мене бере, що ви покинули своє мистецтво.

— Ах, Розо,— сказав Фрідріх,— тільки ж заради вас я зрадив своє улюблене мистецтво.

Ледве Фрідріх промовив ці слова, як ладен був кризь землю провалитися зі страху й сорому за своє необачне освідчення. Роза, немов про все здогадуючись, одвернулася від нього, а він надаремне шукав слів.

Коли це пан Паумгартнер міцно вдарив об стіл ножом і оголосив товариству, що шановний мейстерзин-

гер заспіває пісню. Пан Фольрад одразу встав, відкашлявся й заспівав на золотий лад Ганса Фогельгезанга таку прекрасну пісню, що у всіх аж серце заколотилося, і навіть Фрідріхові трохи полегшало.

Після того, як пан Фольрад заспівав ще кілька пісень на розмаїті лади, а саме: на так званий солодкий лад, на трубний лад, на лад квітучого раю, свіжих помаранчів тощо, він сказав, що коли хто з присутніх за столом розуміється на чудесному мистецтві мейстерзингерів, то нехай і собі заспіває пісню.

Тоді Райнгольд устав і сказав, що коли йому дозволено буде за італійським звичаєм супроводити спів грою на лютні, то й він заспівав би пісню на німецький лад. А що ніхто не суперечив, то він дістав свій інструмент і, взявши кілька милозвучних акордів, почав таку пісню:

Джерельце є одне,
Вино в нім запашне
Замість води.
Сюди
Легкий блискучий струмись
Запрошує гостинно.
Джерельце дивне те,
Вино в нім золоте.
Чий задум то,
І хто
Був майстер той,
Що зміг таке утяти?
Джерельце чарівне
Хлюпоче: хто збагне
Мене?!
На те лиш бондар здатний,
Сп'янілий від вина,
В чій душі вона —
Любов його.

Пісня всім сподобалась понад усяку міру, але найбільше майстрові Мартіну, у якого аж очі засвітилися. Не звертаючи уваги на Фольрада, що почав розводи-

тись про глухий уривчастий спів Ганса Мюллера, якого челядник, мовляв, добре наслідував, не звертаючи на нього уваги, встав майстер Мартін із свого місця й вигукнув, піднімаючи свій келих угору:

— Ходи сюди, славний бондаре і мейстерзингере, ходи, випий зі мною, зі своїм майстром Мартіном!

Райнгольд зробив, як йому наказано. Вертаючись на своє місце, він шепнув задуманому Фрідріхові на вухо:

— Тепер ти мусиш співати. Співай учорашню пісню.

— Ти збожеволів? — промовив Фрідріх розгнівано.

Тоді Райнгольд голосно, звертаючись до гостей, сказав:

— Шановні панове й майстри! Мій любий побратим Фрідріх уміє співати ще кращі пісні, і голос у нього куди приємніший, як у мене, але в нього закуралося горло з дороги, тому вже іншим разом заспіває він чудових пісень.

Тоді всі почали вихваляти Фрідріха, наче він і справді співав. Деякі майстри були навіть думки, що голос його таки й справді кращий, ніж голос челядника Райнгольда, а пан Фольрад, випивши ще добрий келих, був переконаний, що Фрідріхові краще вдаються чудесні німецькі співи, ніж Райнгольдові, який забагато перейняв італійського.

А майстер Мартін, закинувши голову назад, лягнув себе по круглomu череву, аж загуло, й сказав:

— Тепер вони *мої* челядники, *мої*, кажу, бондарського майстра Тобіаса Мартіна з Нюрнберга челядники!

І всі майстри кивнули головами й сказали, допиваючи останнє вино із своїх келихів:

— Так, так, ваші, майстре Мартіне, ваші славні, браві челядники!

Нарешті всі розійшлися спочивати.

Райнгольдові і Фрідріхові майстер Мартін дав кожному по чистій світлій кімнаті.

ЯК ДО МАЙСТРА МАРТИНА ПРИЙШОВ ТРЕТІЙ ЧЕЛЯДНИК І ЩО ПІСЛЯ ТОГО СТАЛОСЯ

Коли Райнгольд і Фрідріх попрацювали кілька тижнів у майстра Мартіна, то він помітив, що як треба вимірювати лінійкою, циркулем або на око вирахувати, то навряд чи хто міг із Райнгольдом зрівнятися, та інакше йшло, як він брався до фуганка, сокири, довбешки. Тоді Райнгольд вельми швидко втомлювався, робота не ладилась, хоч би як він старався. А Фрідріх, навпаки, стругав, гатив довбнею, і хоч би що! Зате вже обидва добре поводитись, та ще й Райнгольд умів завше додати щирої веселості й добродушної радості. До того ж вони частенько в розповні роботи, особливо як, бувало, нагодиться уроча Роза, не шкодували горла і гарними своїми голосами, що дуже добре пасували один до одного, співали різних чудових пісень. А коли Фрідріх, скося поглядаючи на Розу, переходив на сумну мелодію, Райнгольд починав жартівливої пісні, яку сам видумав і яка починалася так:

Барило — то не цитра,
А цитра не барило.

Слухаючи пісню, старий пан Мартін часто опускав довбешку, якою вже був замахувався, і хапався за череву, що аж тряслося з веселого сміху. Взагалі обидва челядники, а особливо Райнгольд, цілком припали до вподоби майстрові Мартіну, а також добре було помітно, що й Роза вишукує різні причини, щоб частіше й довше, аніж раніше, побути в майстерні.

Якось прийшов пан Мартін вельми задуманий до своєї майстерні перед брамою, де вони працювали ціле літо. Райнгольд і Фрідріх саме збирали невелику бочку. Майстер Мартін став перед ними, схрестивши руки на грудях, і сказав;

— Я просто таки й висловити не можу, мої добрі челядники, який я з вас задоволений, а проте маю великий клопіт. З Рейна пишуть мені, що нинішній рік на виноград буде благословенний, як ніколи. Один мудрець сказав, ніби комета, що з'явилась на небі, своїм чудесним промінням запліднить землю і з найглибших її глибин виприне вгору весь жар, що топить благородні метали, і напоїть ним спрагли виноградні лози, які в буйному зрості родитимуть гоїні грона за гронами, і плинний вогонь свій, яким вони напосні, увіллють у трунок. Допіру, може, років через триста настане знову таке сприятливе сполучення констеляцій. Отже, буде роботи аж по самий чуб. А до того ще й вельможний пан біскуп із Бамберга прислав мені замовлення на велику бочку. Ми з такою роботою не впораємося самі, треба буде пошукати ще одного доброго челядника. Але я б не хотів брати когось просто з вулиці, хоч і треба, аж пече. Може, ви де знаєте доброго челядника, з яким би могли тут працювати в згоді, то лиш скажіть, я його візьму, хоча б і в добрі кошти ввійшов.

Ледве майстер Мартін це промовив, як раптом високий, кремезний молодик гукнув знадвору:

— Агов! Чч тут майстрова Мартінова робітня?

— Авжеж,— сказав майстер Мартін, виходячи до юнака,— авжеж тут, але це ще не означає, що треба горлати й тупотіти, як навіженому. Так не приходять до добрих людей.

— Ха-ха-ха! — зареготав юнак.— То ви, мабуть, і є той самий майстер Мартін, бо мені так вас і змалювали: товсте черево, чимале воло, червоний ніс, блискучі очі. Красенько вас вітаю, майстре Мартіне!

— Ну, а що вам треба від майстра Мартіна? — сердито запитав господар.

— Я,— сказав молодик,— бондарський челядник

і хотів лише довідатись, чи не міг би найнятися до вас на роботу.

Майстер Мартін аж сахнувся назад, такий був здивований, що саме тоді, як подумав про челядника, а він тут як уродився, і зміряв юнака з голови до ніг. Але той сміливо дивився на нього блискучими очима.

А коли майстер Мартін побачив широкі груди, кременне тіло, великі парубкові кулаки, то подумав про себе: «Саме такого дужого хлопця мені й треба», і зажадав від нього ремісничих свідоцтв.

— Я їх не маю з собою,— відповів той,— але невдовзі матиму, а тим часом даю вам слово, що працювати му чесно й ретельно, і цього вам поки що досить.— І, не чекаючи на Мартінову відповідь, челядник увійшов до майстерні, скинув шапочку й клунок, ізняв куртку, надів фартушок і мовив:

— Ну, кажіть, майстре Мартіне, що мені робити.

Майстер Мартін, зовсім спантеличений зухвальством незнайомого юнака, якусь мить поміркував, а потім сказав:

— Ну, челяднику, тоді покажіть зараз же, що ви добрий бондар, беріть кресу в руки і в отій бочці, що стоїть он там, зробіть утори.

Незнайомий челядник швидко і спритно виконав усе, що йому наказано, а потім гукнув, сміючись:

— Ну, майстре Мартіне, ви ще й тепер сумніваєтесь, що я добрий бондар? Але ж,— вів далі він, походжаючи по майстерні й розглядаючи інструмент та дошки,— чи маєте ви добру бондарську майстерню? Що це у вас там за довбешечка, нею, мабуть, граються ваші дітки? А ця набивачка, мабуть, для хлопчиків? — Він схопив велику важенну довбню, що нею Райнгольд і зовсім не міг працювати, а Фрідріх ледве орудував, потім важку набивачку, яку вживав сам майстер Мартін, і високо замахнувся ними в повітрі. Тоді відкотив убік, немов

легенькі опуки, кілька величезних кухов і схопив товстенну, ще не обстругану дошку на клепки.

— Гей, — вигукнув він, — гей, майстре, це добра дубова дошка, вона повинна розтріснутись, як скло! — І він так хряснув її об точило, що вона, луснувши, розлетілася на дві рівні частини.

— О, хоч би не заманулось вам, — сказав майстер Мартін, — хоч би не заманулось вам, дорогий челяднику, вишпурнути оту двофудерну бочку, або й ще гірше, розтроцити цілу майстерню! Замість довбні краще б узяли ви оту колоду, а за сокиру я принесу Роландів меч із ратуші три лікті завдовжки.

— О, той меч був би якраз для мене! — скрикнув молодик, і очі йому заблищали, але він зразу ж опустив їх і сказав, притишивши голос: — Я лише думав, дорогий майстре, що ви до своєї великої роботи потребуєте здорового челядника, от і хотів показати свою силу, та трохи перебрав міру. Але все-таки візьміть мене, я добре робитиму все, що ви забажаєте...

Майстер Мартін глянув юнакові в обличчя і таки визнав, що, можливо, йому ніколи й не доводилось бачити шляхетніших і чесніших рис. Еге ж, йому навіть здавалося, що обличчя юнакове викликає в ньому невіразні спогади про іншого чоловіка, якого він уже давно любить і високо шанує, але ніяк не спадало на думку, про кого ж саме, проте юнакове бажання він виконав одразу, наказавши йому днями принести вірогідні свідоцтва про ремесло.

А Райнгольд і Фрідріх тим часом закінчили збирати бочку й почали набивати перші обручі. Працюючи, вони завжди мали звичку співати пісень. Отож і тепер завели гарну пісеньку на щиглячій лад Адама Пушмана.

Тоді Конрад крикнув (так звався новий челядник) від верстата, до якого майстер Мартін його поставив:

— Гей, що це там за пискнява? Мені видалось, наче пискотять миші під верстатом. Коли хочете співати, то співайте так, щоб кожному серце збадьорилося і веселіше пішла робота. Таке і я можу іноді втяти.— І він почав якусь несамовиту мисливську пісню з гейканням та ухканням, та ще й таким пронизливим, різким голосом наслідував гавкіт собак і дзвінкий перегук мисливців, що аж луна загула у великих кухвах і вся майстерня ходором пішла. Майстер Мартін обома руками заткнув собі вуха, а діти пані Марти (Валентиної вдови), що гралися в майстерні, зі страху позазирили під верстати.

Ту мить увійшла Роза, здивована й перелякана жахливим галасом, який зовсім не можна було назвати співом. Конрад, зуздрівши Розу, негайно замовк, покинув фуганок і, наблизившись до неї, привітав її найшляхетнішим уклоном. Тоді промовив лагідним голосом, і світло-карі його очі зайнялися блискучим вогнем:

— Моя прекрасна панно, наче рожеве сяйво зійшло в цій жалюгідній майстерні, як ви сюди вступили! О, коли б я вас перше побачив, то не образив би ваших ніжних вух дикою мисливською піснею. О (так він звернувся до майстра Мартіна й решти челядників), о, годі вам грюкотіти. Поки нас мила панна вшановує своєю присутністю, то довбешки й молотки нехай спочивають. Тільки її солодкий голос має лунати, а ми, похиливши голови, повинні слухати, що вона звелить нам, покірним її слугам.

Райнгольд і Фрідріх зирнулися вельми здивовано, але майстер Мартін зареготався й вигукнув:

— Ну, Конраде, тепер я бачу, що ви найбільший дивак з усіх, хто будь-коли надягав бондарський фартух. Спочатку ви приходите сюди і як неотесаний велет хочете все зруйнувати, потім ревете так, що нам аж

у вухах лящить, а щоб гідно закінчити всі свої вибрики, зустрічаєте мою доньку, наче шляхетну панну, й поводитесь як закоханий шляхтич.

— Вашу чарівну дочку,— відповів Конрад спокійно,— вашу чарівну дочку я добре знаю, дорогий майстре, і скажу вам, що це найпрекрасніша панна у всьому світі, і дав би господь, щоб вона дозволила найблагороднішому шляхтичеві бути її вірним паладином!

Майстер Мартін аж за боки тримався і мало не задихнувся, поки нарешті не вирвався йому з грудей регіт із кашлем, і, ледве спромігшись на мову, він промимрив:

— Добре... дуже добре, мій дорогий юначе! Можеш... можеш вважати мою Розу за шляхетну панну, про мене, але все-таки, будь ласка, берися гарненько до свого фуганка.

Конрад став, мов укопаний, опутивши очі, потер лоба і сказав тихо:

— А й правда.

І пішов до роботи, як йому звелено.

У майстерні Роза сіла, як і завше, на маленьку фаску, що її Райнгольд старанно витер, а Фрідріх присунув до неї. Обидва вопи, з наказу майстра Мартіна, почали знову свою прекрасну пісню, яку перервав шалений Конрад, що тепер тихо, заглибившись у себе, працював далі фуганком.

Коли пісня була закінчена, сказав майстер Мартін:

— Наділив вас господь прекрасним даром, мої любі хлопці. Ви й не уявляєте собі, як я поважаю чудове мистецтво співу. Я колись також прагнув стати мейстерзингером, та нічого не вийшло, хоч як я старався. Єдину мав нагороду — знущання та кпини. У вільному співі то, дивись, перетягнеш, то недотягнеш, то не так складеш вірша, то зміниш мелодію або й зовсім зіб'єшся з неї. Ну, а у вас краще виходить. Можна сказати,

щоб не пощастило майстрові, те пощастить челядникам. На ту неділю в звичайний час, після казання в церкві святої Катерини, відбудуться співи мейстерзингерів, і ви, Райнгольде й Фрідріху, зможете заслужити хвалу і шану своїм прекрасним мистецтвом, бо перед головним співом буде вільний спів, у якому ви, як і кожний, що вміє співати, можете взяти участь. Ну то як, друже Конраде (так гукнув майстер Мартін у Конрадів бік), чи не побажаєте й ви часом виступити і проспівати свою чудесну мисливську пісню?

— Не глузуйте,— сказав Конрад, навіть не підвівши очей,— не глузуйте, дорогий майстре. Кожному своє. Поки ви будете втішатися співами мейстерзингерів, я залюбки побуду на міських змаганнях.

Так і вийшло, як майстер Мартін гадав. Райнгольд виступив і проспівав на розмаїті лади пісні, що дуже втішили всіх мейстерзингерів, проте вони зауважили, що в ньому чувається щось чужоземне, але що саме, гаразд не могли сказати. Скоро після того ступив і Фрідріх на поміст, зняв шапку, глянув перед себе, потім на слухачів кинув погляд, який немов гаряча стріла пронизав груди прекрасній Розі, аж вона глибоко зітхнула, і почав таку чудову пісню на ніжний лад Гайнріха Фрауенльоба, що всі майстри одноставне визнали — ніхто з них не може юному челядникові дорівняти.

Коли настав вечір і співи закінчились, майстер Мартін, щоб до кінця натішитись неділею, у веселому настрої пішов із Розою на майдан, де відбувалися грища. Райнгольд з Фрідріхом насмілились їх супроводити. Роза йшла посередині. Фрідріх, сяючи від похвали майстрів і від щастя немов п'яний, наважився промовити кілька щирих слів, яких Роза, соромливо опустивши очі, здавалось, і не чула. Вона радніше зверталась до Райнгольда, який за своєю звичкою плів роз-

маїті веселі історії і навіть не посоромився взяти Розу під руку.

Ще здалеку почули вони радісний гомін на майдані. Підійшовши до місця, де молодь бавилася всілякими іграми, почасти навіть і лицарськими, почули вони, як народ вигукував раз у раз: «Виграв, виграв! І знову він, моцар! Е, проти нього ніхто не встоїть!» Майстер Мартін помітив, продершися крізь натовп, що всі хвалять, усі захоплюються — ким би ви думали? — його челядником Конрадом. Бо він переміг і в бійці навкулачки, і в перегонах, і найдалі метнув списа. Коли Мартін підійшов, то Конрад саме гукав, чи нема охочих позмагатися з ним у веселій борні з тупими мечами. Кілька хоробрих юнаків-патриціїв, що звикли до таких лицарських ігор, прийняли виклик. Але й ця боротьба тривала недовго, і Конрад легко, без великих зусиль, переміг усіх своїх супротивників, тож глядачі без кінця хвалили його силу і спритність.

Сонце зайшло, згасла вечірня зоря, і швидко стало смеркати. Майстер Мартін, Роза та обидва челядники розташувалися біля журкотливого джерела. Райнгольд розповідав чудесні речі про далеку Італію, а Фрідріх тихо й блаженно дивився на Розу, в її прекрасні очі. Коли це підійшов до них і Конрад тихою, невпевненою ступою, ніби й сам не знаючи, приєднатись йому до них чи ні.

Майстер Мартін гукнув його:

— Гей, Конраде, ідіть сюди! Ви хоробро трималися на змаганнях, люблю за це своїх челядників, таким і треба бути. Не бійтесь, сідайте з нами, я вам дозволяю.

Конрад глянув пронизливо на майстра, який ласкаво йому кивнув, і промовив глухим голосом:

— Вас я нітрішечки не боюсь і не питаю дозволу, сісти мені тут чи ні. І взагалі прийшов я зовсім не до

вас. Усіх своїх супротивників я поборов у веселій лицарській грі й хочу запитати прекрасну панну, чи не дасть вона мені в нагороду за ту перемогу чудовий букет, що носить на грудях? — І Конрад став перед Розою на одне коліно, подивився щиро на неї ясно-карими очима й попросив: — То дайте ж мені, прекрасна Розо, цей чудовий букет в нагороду за перемогу! Не відмовте.

Роза відколола зразу ж букет, дала його Конрадові й усміхаючись промовила:

— Я добре знаю, що такий хоробрий лицар, як ви, заслуговує нагороди з рук дами, а тому візьміть хоч мої зів'ялі квіти.

Конрад поцілував подаровані йому квіти і заткнув їх за шапочку, але майстер Мартін підвівся й сказав:

— І що це за дурні жарти! Давайте збиратися додому, вже ніч надворі.

Пан Мартін пішов уперед, Конрад чемно й делікатно взяв Розу під руку, а Райнгольд і Фрідріх, украй незадоволені, рушили за ними. Люди, що зустрічалися дорогою, зупинялися, дивилися їм услід і казали:

— А гляньте-но, ось іде багатий бондар Тобіас Мартін із своєю прекрасною донькою та бравими челядниками. Оце, скажу я вам, славні люди!

ЩО МАРТА З РОЗОЮ ГОВОРИЛИ ПРО ТРЬОХ ЧЕЛЯДНИКІВ. КОНРАДОВА СВАРКА З МАЙСТРОМ МАРТИНОМ

Молоді дівчата дуже люблять згадувати й переживати всі веселощі вчорашнього свята допіру вранці на другий день, і ті переживання й згадки здаються їм чи не кращі за саме свято. Отак і прекрасна Роза сиділа вранці на другий день самотня в своїй кімнаті і, склавши руки на колінах, похиливши замислену голівку,

занедбала і веретено, і шиття. Цілком можливо, що їй вчувалися Райнгольдові та Фрідріхові пісні, а може, вона бачила, як звинний Конрад перемагає своїх супротивників, як він отримує від неї нагороду за перемогу, бо вона то наспівувала кілька рядків якоїсь пісні, то шепотіла: «Ви хочете мій букет?» І тоді міцно червоніла на обличчі, з-під опущених вій спалахували блискавиці, з глибини грудей виривалося легке зітхання.

Аж ось увійшла пані Марта, і Роза дуже зраділа, що зможе тепер докладно їй розповісти, як гарно було в церкві святої Катерини та на міському майдані.

Коли Роза скінчила, то пані Марта, усміхаючись, сказала:

— Ну, кохана Розо, тепер ви, мабуть, скоро з-поміж трьох красенів зможете вибрати жениха.

— Боже мій,— скрикнула перелякано Роза, почервонівши по самі вуха,— боже мій, пані Марто, що це ви собі думаєте? Я? Три женихи?

— Та не прикидайтесь,— мовила пані Марта,— не прикидайтесь, кохана Розо, буцім ви таки нічого не знаєте і не відаєте. Треба справді зовсім не мати очей, треба зовсім сліпою бути, щоб не бачити, що наші челядники, Райнгольд, Фрідріх і Конрад, еге ж, усі троє до нестями закохані в вас.

— І що це вам привиділось, пані Марто,— прошепотіла Роза, затуливши очі рукою.

— Е, годі,— правила далі Марта, підсівши до Рози й обійнявши її рукою,— годі, кохана, соромлива дитино, прийми руки! Подивись мені просто в вічі, а тоді спробуй заперечити, що ти не помітила, як три челядники тільки тебе мають у душі і в серці, скажи, що ні! Ну ось бачиш, не можеш сказати. Та й справді дивно було б, якби око дівчини одразу не помітило такого. Як усі погляди звертаються до тебе, як оживає робота,

коли ти входиш до майстерні. Як Райнгольд і Фрідріх заводять свої найкращі пісні, як навіть буйний Конрад стає сумирний і привітний, як намагається кожний до тебе наблизитись, як загоряється вогнем обличчя в того, кого ти вшануєш привітним словом, ласкавим поглядом! Ну, доню моя, хіба ж не чудесно, що такі красені навколо тебе в'ються? Чи вибереш ти кого з цих трьох і кого саме, я таки справді не можу сказати, бо ти з усіма однаково привітна, хоча я... Але ша, ша, мовчу! Ось якби ти прийшла до мене й сказала: «Порадьте мені, пані Марто, кому з тих юнаків, що впадають за мною, віддати руку й серце?», то я б тоді, мабуть, відповіла: «Якщо твоє серце не говорить тобі голосно й виразно: ось він, то нехай усі троє ідуть собі з богом». Але мені дуже подобається Райнгольд, і Фрідріх також, і Конрад, а проте кожному з них я мала б що закинути. Еге ж, кохана Розо, і коли я дивлюся на молодих челядників, як вони гарно працюють, то завжди згадую свого любого, дорогого Валентина і мушу сказати, що він, можливо, й не краще працював, але у всій його роботі був інший дух, інший підхід. Було видно, що він працював із душею, а молоді челядники, здається мені, працюють тільки так собі, і в голові їм не ця робота, а щось зовсім інше, еге ж, наче це для них лише тягар, який вони добровільно взяли на себе й намагаються бадьоро нести його. З Фрідріхом можна зажити найкращої згоди, це щира, добра душа. Він, здається мені, до нас найближчий, я розумію всю його мову, а що він так мовчки, боязко, як дитина, тебе любить, що ледве зважується на тебе глянути, що червоніє, тільки-но ти промовиш до нього слово, то я його за це найбільше й хвалю.

Здавалося, на Розиних очах виступили сльози, коли пані Марта сказала таке. Вона встала й промовила, одвернувшись до вікна:

— Фрідріха я також дуже люблю, але не зневажайте мені і Райнгольда.

— Як же я можу його зневажати? — перехопила пані Марта.— Певне, що Райнгольд найгарніший з-поміж їх усіх. Які очі! Ні, коли він пониже кого своїм блискучим поглядом, то просто аж витримати не можна. Але при тому у всій його істоті є щось таке дивне, що мені страшно стає, я його просто боюсь. Мені здається, коли Райнгольд працює в майстерні і пан Мартін дає йому якийсь наказ, то почувася, мабуть, те саме, що почувала б я, коли б мені принесли на кухню золотий горнець, оздоблений каменями, і я повинна була б уживати його як звичайний кухонний посуд. Та я до нього й торкнутися не наважилася б. Коли він розповідає, то говорить і говорить, і мова його солодка, як музика, геть тебе захоплює, а як добре подумавш, про що ж він говорив, то й виходить, що я зрештою жодного словечка не втямила. Буває, він іноді пожартує по-нашому, і мені видається, що тепер він такий самий, як і ми,— коли це знову гляне, наче справжній великий пан, аж мені страшно стає. І при тому зовсім не можна ж сказати, що на вигляд Райнгольд подібний до деяких бундючних юнкерів або патриців, ні, це щось зовсім інше. Словом, мені здається, бозна-чому, що він знається з вищими духами, що взагалі належить до іншого світу. Конрад — той буйний, зарозумілий хлопець, та ще й до того має в собі щось таке чисто панське, що зовсім не пасує до шкіряного фартуха. І поводитьсь так, ніби тільки він має наказувати, а всі повинні його слухати. За недовгий час, відколи Конрад тут, дійшло до того, що коли він гримне своїм голосиськом, то й сам майстер Мартін слухається його. А проте він такий добродушний і чесний, що на нього зовсім не можна сердитись. Усе-таки я повинна сказати, що, незважаючи на свою буйність, Конрад

мені чи не миліший за Райнгольда, бо хоч як він іноді змудра говорить, а зрозуміти його можна. Я закладаюсь, хай він хоч що вдає з себе, а був із нього військовий. Тому він і розуміється так добре на зброї і навіть перейняв чимало лицарських звичок, що йому таки личать. А тепер скажи мені одверто, кохана Розо, хто з цих трьох челядників тобі найбільше до вподоби?

— Не питайте,— промовила Роза,— не питайте мене цього, любя пані Марто. Одне тільки я знаю: для мене Райнгольд зовсім не те, що для вас. Це правда, він аж ніяк не схожий на інших, бо коли стане говорити, то переді мною раптом ніби з'являється чудовий сад, повний прекрасних, запахущих квітів і плодів, яких на світі й зовсім не знайти, але я люблю дивитися в той сад. Відколи Райнгольд тут, багато дечого здається мені іншим, а те, що перше лежало туманне й блякле в душі моїй, тепер стало таке світле і ясне, що я зовсім виразно можу його розпізнати.

Пані Марта встала і, виходячи, жартівливо загрозила їй пальцем:

— Гай, гай, Розо, виходить, Райнгольд буде твоїм обранцем. А я такого не думала й не гадала!

— Прошу вас,— перебила Роза, проводжаючи її до дверей,— прошу вас, любя пані Марто, не думайте й не гадайте ні про що, а залишімо цю справу на прийдешнє. Що воно принесе, те будемо вважати за волю господню, якій усі побожно й покійно мусять коритись.

А тим часом у Мартіновій майстерні стало дуже людно. Щоб виконати всі замовлення, він найняв іще кількох робітників та учнів, і тепер там стояли такі стуки-грюки, що аж ген було чути. Райнгольд зробив виміри на величезну кухву, яку треба було виготовити для біскупа бамберзького, і разом із Фрідріхом та Конрадом так її вдало збив, що в майстра Мартіна аж серце сміялося в грудях, і він раз по раз вигукував:

— Оце, я розумію, буде фасочка! Такої ще в мене й не було, хіба що моя зразкова.

Тепер усі три челядники стояли коло бочки й так набивали обручі на сфуговані клепки, що все в майстерні аж гуло. Старий Валентин жваво працював стругом, пані Марта з двійком малят на колінах сиділа ззаду коло самого Конрада, а більші хлопчачи з криком і галасом грались обручами, гасаючи по майстерні.

Веселе було збіговисько, тому ледве й помітили, як з'явився старий пан Йоганнес Гольцшуер. Майстер Мартін підійшов, до нього й чемно запитав, чого він бажає.

— Ех,— сказав Гольцшуер,— я хотів би ще хоч раз побачити свого любого Фрідріха, що так славно тут працює. А потім, шановний пане Мартіне, хочу вам замовити добру бочку до своєї пивниці. А гляньте-но, там якраз така бочка, як мені потрібна. От ви мені її й продайте. Скажіть лише ціну.

Райнгольд, що, втомившись, присів на кілька хвилин відпочити, а тепер знову захотів до праці встати, почув Гольцшуерові слова і, обернувшись до нього, сказав:

— Е, мостивий пане Гольцшуере, на цю фасочку ви краще й не зазіхайте, ми її робимо для вельможного пана біскупа з Бамберга.

Майстер Мартін, заклавши руки за спину, ліву ногу виставивши вперед, голову закинувши назад, зиркнув на бочку й промовив думно:

— Мій любий майстре, вже з добірного дерева, з чистої роботи могли б ви помітити, що така майстерна річ тільки до княженецьких льохів пасує. І слухно сказав Райнгольд, про таку річ краще й не думайте. Як мине збір винограду, то я накажу зробити вам простеньку добру бочку, підходящу до вашого льоху.

Старий Гольцшуер, розсердившись на майстра Мартіна за таку пиху, сказав, що його червінці коштують

стільки ж, як і бамберзького біскупа, за свої гроші всі хороші, і він хоч де може дістати добру бочку.

Майстер Мартін, скипівши з гніву, ледве стримувався, та не посмів образити пана Гольцшуера, що зажив великої пошани і від городян, і від магістрату. Але саме тоді Конрад почав так міцно гатити довбешкою, що аж усе гуло й тріщало. У майстра Мартіна прорвався стримуваний гнів, і він голосно зарепетував:

— Конраде, йолопе ти чортів, чого ти гатиш наосліп, хочеш мені бочку розбити?

— Ну-ну! — скрикнув Конрад, озирнувшись на майстра і глянувши на нього зухвалим поглядом.— Ну-ну, кумедний партачу, а хоч би й так? — І він так гупо-пупо по бочці, що аж найміцніший обруч лопнув і збив Райнгольда з вузького риштування, а з того, як щось глухо тенькнуло, знати було, що й клепка одна тріснула.

Не тямлячи себе з гніву та люті, майстер Мартін підскочив, вихопив у Валентина штабу, яку він стругав, і добре ogrів Конрада по спині, крикнувши:

— Проклятий собако!

Конрад, відчувши удар, швидко обернувся і якусь хвилю стояв немов очманілий, але потім очі його спалахнули диким шаленством, він заскреготів зубами, завив:

— А, битись?

Тоді одним стрибком скочив з помосту, схопив на підлозі сокиру, замахнувся нею на Мартіна й розпанахав би йому голову, коли б Фрідріх не рвонув майстра вбік, тож сокира тільки зачепила руку, з якої зразу бризнула кров. Мартін, товстий і безпорадний, втративши рівновагу, полетів через верстат, де щойно працював один учень, і впав на землю. Всі кинулись

до знавіснілого Конрада, який, розмахуючи в повітрі закривавленою сокирою, кричав не своїм голосом:

— У пекло його к дідьку, в пекло!

З неймовірною силою відштовхнув він усіх від себе і готовий був завдати другого удару, який без сумніву доконав би бідолашного майстра, що охкав і стогнав долі, але раптом з'явилася в дверях майстерні Роза, з ляку бліда як смерть. Конрад, побачивши Розу, так і заляк із сокирою над головою, немов закам'яніла статуя. Потім кинув сокиру далеко від себе, схрестив руки на грудях і скрикнув таким голосом, що кожного пройняв до кісток:

— О праведний боже на небі, що ж я наробив!

І вискочив із майстерні надвір. Ніхто й не подумав доганяти його.

Бідолашного майстра Мартіна ледве-ледве підвели. Тим часом побачили, що сокира черкнула тільки по м'язах руки, і рана була зовсім не страшна. Старого пана Гольцшуера, якого Мартін, падаючи, повалив за собою, також витягли з-під трісок, а потім заспокоїли якомога дітей пані Марти, що весь час кричали й плакали за добрим дядечком Мартіном. А той був зовсім приголомшений і лише бідкався, коли б хоч лихий чортяка челядник не зіпсував чудесної бочки, то про рану й байдуже.

Для старих принесли ноші, бо й Гольцшуер, падаючи, таки добре потовкся. Він лаяв ремесло, що потребує таких убивчих інструментів, і закликав Фрідріха що скоріше, то краще вернутися до прекрасного ливарського мистецтва, до шляхетних металів.

Фрідріх, а також і Райнгольд, якого добре таки зачепило обручем, аж його ломило по всьому тілі, вже зовсім смерком понуро брели назад до міста й нараз почули за якимось тином тихе зітхання та стогін. Вони зупинилися. Тоді з землі підвелася якась висока

постать. Вони зразу впізнали Конрада і боязко сахнулись назад.

— Ах, дорогі товариші,— промовив крізь сльози Конрад,— не лякайтеся так! Ви мене вважаєте за скаженого пса, за вбивцю! Ах, я не такий, я не такий, я не міг інакше! Я повинен був його вбити, того клятого череваня! Власне, треба було б оце піти з вами і таки доконати свого, коли б тільки була змога! Але ні, ні, всьому край, ви мене більше не побачите! Привітайте кохану Розу, яку я люблю понад усяку міру! Скажіть їй, що я ціле життя на серці носитиму її квіти, вони будуть моєю окрасою, коли я... однак вона про мене, ще, може, колись і почує! Прощавайте, прощавайте, мої любі, славні товариші...

І з цими словами Конрад щодуху рушив геть через поле.

Райнгольд сказав:

— Щось дивне діється з цим юнаком. Не можна зважувати чи міряти його вчинок звичайною міркою. Можливо, майбутнє розкриє таємницю, що тяжіє на його грудях.

РАЙНГОЛЬД ПОКИДАЄ МАЙСТРА МАРТИНА

Як весело було в Мартіновій майстерні досі, так сумно стало тепер. Райнгольд не міг працювати й сидів, замкнувшись у своїй кімнаті; Мартін, із перев'язаною рукою, не вгаваючи проклинав і лаяв на всі заставки лихого чужинця-челядника. Роза, ба навіть пані Марта зі своїми хлоп'ятами, боялися й наблизитись до місця злочину, і в майстерні тільки глухо лунав Фрідріхів стукіт, немов зимою у відлюдному лісі сокира дроворуба, бо Фрідріх тепер мусив самотужки кінчати велику бочку.

Глибокий сум охопив скоро Фрідріхову душу, бо

Йому здавалося, що він тепер навіч побачив те, чого давно боявся. Для нього не було жодного сумніву, що Роза любить Райнгольда. Не тому, що вже й раніш вона тільки до Райнгольда озивалася приязним, ніжним словом, але хіба ж не видно, що як Райнгольд не може прийти в майстерню, то й Роза не виходить з дому, либонь, щоб краще доглядати коханого.

У неділю, коли всі весело вийшли на погуляння, коли майстер Мартін, майже видужавши, запросив Фрідріха з ним і з Розою пройтись на майдан, він не прийняв запросин, а, зовсім пригнічений болем і любовною тугою, побіг самотній у село, на пагорок, де вперше зустрівся з Райнгольдом. Там він кинувся у високу траву на квітки і коли подумав, що його прекрасна провідна зоря, яка світила йому цілу дорогу на вітчизну, тепер, біля самої мети, раптом зникла в глибокій темряві, що всі його заміри подібні до безнадійних зусиль мрійника, який тужно простягає руки до пустого марева в повітрі, то йому з очей бризнули сльози на квіти, що схилили свої голівки, немов у жалобі над жорстоким горем юного челядника. І сам не знав Фрідріх, як це сталося, що глибокі зітхання, вириваючись із пригнічених грудей, перейшли в звуки, і він заспівав таку пісню:

Де ти тепер,
Зірко моя?
В розпачі я,
Бо ти, єдина,
Іншого будеш дружина.
Вітре вечірній, бурхай, шуми,
Бий же у груди!
Ти в мені збудиш
Смуток болючий,
Вогонь пекучий,
Нехай серце,
Сліз повне й муки,
Рветься з тяжкої розпуки.

Що так шепочете ніжно
Ви, темні дерева нічні?
Що ви, хмаринки смутні,
Хочете вздріти внизу у гаю?
Покажіть-но могилу мою,
Там від горя знайду я ліки
І заспу спокійно навіки.

Часто буває, що найглибший смуток, коли тільки на нього знайдуться слова і сльози, розпливається в тихій, болісній тузі, ба навіть лагідний промінь надії за-світиться в душі. Отак і Фрідріх, проспівавши пісню, відчув на серці полегшу й бадьорість. Вітерець вечоровий, темні дерева, до яких він у пісні звертався, шуміли й шепотіли йому слова розради, і, немов солодкі мрії про далеку розкіш, про далеке щастя, простяглися золоті смуги на темному небі.

Фрідріх устав і зійшов із пагорка вниз, до села. І враз йому причулося, ніби Райнгольд, як і тоді, коли вони вперше зустрілися, йде поруч із ним. Всі слова, які Райнгольд тоді сказав, спали йому знову на думку. Та коли він тепер згадав Райнгольдову оповістку про змагання двох заприятельованих митців, то йому наче полуда спала з очей. Було ж цілком ясно, що Райнгольд уже раніше бачив Розу й покохав її. Тільки те кохання й погнало його в Нюрнберг до майстра Мартіна і під змаганням двох малярів він розумів не що інше, як їхнє, Райнгольдове і Фрідріхове змагання за прекрасну Розу. Фрідріхові вчувалися знову слова, які сказав тоді Райнгольд: «Чесна, без усяких підступних задніх думок боротьба за рівну нагороду повинна щиро з'єднати справжніх друзів, а не розколоти їх. У шляхетних душах ніколи не може вмотитися дріб'язкова заздрість, злісна ненависть».

— Так! — вигукнув голосно. Фрідріх. — Так, щирий друже, я просто звернуся до тебе самого. І ти сам по-

винен сказати мені, чи вже всяка надія для мене втрачена.

Був уже пізній ранок, коли Фрідріх постукав до Райнгольдової кімнати. А що ніхто не озивався, то він відчинив двері, що навіть не були замкнені, як раніш, і ввійшов до кімнати. І раптом наче скам'янів. Роза в усій незвичайній красі своїй, в усій урочості стояла перед ним на портреті в натуральну величину, чудесно освітлена промінням ранішнього сонця. Залишений на столі муштабель, свіжі фарби на палітрі показували, що портрет щойно намальований.

— О Розо, Розо, о боже-світе! — зітхнув Фрідріх.

Коли це Райнгольд, що ввійшов туди за ним, плеснув його по плечі й спитав усміхаючись:

— Ну, Фрідріху, що ти скажеш про мою картину?

Притис його Фрідріх до грудей своїх і скрикнув:

— О друже милий, о великий майстре! Так, тепер мені все ясно! Ти, ти виграв нагороду, за яку я, жалюгідний, мав зухвальство змагатись. Що вартий я проти тебе, що моє мистецтво супроти твого? Ах, і в мене також були задуми. Тільки не смійся з мене, любий Райнгольде. Я думаю тепер, яка чудесна мала б вийти Розина постать, сформована й вилита з чистого срібла! Але це ж дитинячі мрії. А ти... ти... Як вона лагідно, як солодко й велично всміхається тобі! Ах, Райнгольде, що ти сказав колись, на те воно й справді вийшло. Ми обидва змагалися, і ти переміг, ти мусив перемогти, але я залишусь твій усією душею. Проте я мушу покинути цей дім, батьківщину, я не витримаю, я загину, коли доведеться ще раз побачити Розу. Пробач мені, мій дорогий, мій найкоханіший друже! Сьогодні, зараз же втікаю я геть, геть у широкий світ, куди мене пожене моя любовна туга, моє невтішне горе.

З цими словами Фрідріх хотів вибігти з кімнати. Але Райнгольд міцно схопив його й лагідно сказав:

— Не треба тобі втікати звідсіль, бо зовсім по-іншому, ніж ти думаєш, може все обернутись. Настав слушний час, і я розповім тобі все, про що досі змовчував. Що я не бондар, а маляр, ти тепер сам добре знаєш, і сподіваюсь, як бачиш із картини, маю право вважати себе не останнім митцем. За молодих років я поїхав до Італії, країни мистецтва. Там пощастило мені попасти до великих майстрів, які підтримали життєдайним вогнем ту іскру, що в мені жевріла. І ось незабаром пішов я вгору, мої картини стали знамениті на всю Італію, і могутній герцог Флорентійський запросив мене до свого двору. Тоді я й слухати не хотів про німецьке мистецтво і, не бачивши жодної вашої картини, чимало розводився про сухість, про поганий малюнок, про черствість ваших Дюрерів, ваших Кранахів. Та одного разу до герцогової галереї приніс один гендляр картинами невеличку мадонну Дюрерової роботи, яка в дивний спосіб вразила мою душу, відвернула її від пишноти італійських картин, і я негайно поклав сам оглянути всі шедеври в рідній мені Німеччині. Це стало моїм єдиним прагненням. От я й приїхав сюди, в Нюрнберг, і коли побачив Розу, то мені здалося, наче та Марія, що так дивно вплинула на мою душу, жива йде по землі. Зі мною сталося те, що й з тобою, любий Фрідріху, вся моя істота спалахнула ясним полум'ям кохання. Аби тільки на Розу дивитися — це була єдина моя думка, а решта все зникло з моєї голови, і навіть мистецтво було для мене дороге лише тому, що я міг би сотні разів малювати Розу. Я думав, що зійтись з нею легко, як то в Італії буває, але всі мої старання пішли марно. Не було жодного засобу пристойно увійти в дім майстра Мартіна. Нарешті я надумав просто посвататись до Рози, але почув, що майстер Мартін поклав видати свою доньку тільки за доброго бондаря. От тоді я й зважився на таку аван-

туру — в Страсбурзі вивчити бондарське ремесло й піти в челядники до майстра Мартіна. У всьому іншому я поклався на волю божу. Як я свою постанову здійснив, ти знаєш, але мушиш також знати й те, що майстер Мартін сказав недавно, буцімто з мене вийде славний майстер і він радий буде назвати мене своїм дорогим зятем, бо ніби помітив, що я запобігаю в Розі прихильності й сам подобаюсь їй.

— Хіба ж може бути інакше! — скрикнув Фрідріх із болісною тугою в серці.— Так, так, твоя буде Роза. Як же я міг, нікчема, на таке щастя сподіватися!

— Ти забуваєш,— мовив далі Райнгольд,— ти забуваєш, брате мій, що сама Роза аж ніяк ще не підтвердила того, що хитрий майстер Мартін хотів би помітити. Правда, Роза досі ставилась до мене дуже прихильно й привітно, але закохане серце по-іншому себе виказує. Дай слово, мій брате, що хоч три дні ти ще будеш триматися спокійно і працюватимеш у майстерні, як і раніш. Я також зміг би вже знову працювати, та з того часу, як ретельніше почав малювати цю картину, осоружне стало мені це жалюгідне ремесло, не можу й вимовити як. Я в руки більше не візьму проклятушу довбешку, хай там що. На третій день я тобі одверто скажу, як стоїть наша справа з Розою. Коли я справді той щасливець, якого Роза покохає, то можеш іти звідсіль і згодом зрозумієш, що й найглибші рани гоїть час.

Фрідріх пообіцяв зачекати своєї долі.

На третій день (Фрідріх старанно уникав зустрічі з Розою) серце в нього здригнулося зі страху й боязкого чекання. Він як сновида тинявся по майстерні, тож майстер Мартін мав привід бурчати й лаяти його, чого раніше ніколи не було. І взагалі з майстром, здавалось, сталося щось таке, що відібрало йому всяку веселість. Він багато розводився про ганебну

хитрість і невдячність, не кажучи ясніше, що має на гадці.

Коли нарешті настав вечір і Фрідріх вернувся до міста, він спіткнув недалеко від брами вершника, в якому впізнав Райнгольда.

Райнгольд, побачивши Фрідріха, крикнув до нього:

— Ну, ось ми й зустрілися з тобою, як мені хотілося!

Він скочив з коня і, тримаючи його за поводи, схопив товариша за руку.

— Ану,— сказав він,— ану пройдемося трохи разом! Тепер я тобі можу сказати, як обернулася справа з моїм коханням.

Фрідріх помітив, що Райнгольд був зодягнений так само, як і при першій зустрічі, а на коні прив'язано дорожній пакунок. Він був блідий і збентежений.

— Прощавай,— вигукнув Райнгольд якось розпачливо,— прощавай, щирий брате! Тепер набивай собі якнайпильніше бочки, поступаюся тобі місцем, бо я щойно попрощався з прекрасною Розою і з шановним майстром Мартіном.

— Як? — запитав Фрідріх, і немов електричний струм пронизав усе його тіло.— Як, ти хочеш від'їхати, коли Мартін вважає тебе за жениха, а Роза тебе кохає?

— Це, милий брате,— відповів Райнгольд,— тільки заздрощі тебе засліпляли. Тепер стало ясно, що Роза могла б назвати мене чоловіком тільки з самої покори й послуху, але ні однісінької іскри кохання нема в її холодному серці. Гай, гай! Я став би добрим бондарем! Цілий тиждень, співаючи, стругав би обручі й клепки, щонеділі ходив би з шановною господинею дому до церкви святої Катерини або святого Зебальда, а надвечір чвалав би на майдан, і так рік у рік!

— Не глузуй,— перебив Фрідріх Райнгольдів сміх.—

Не глузуй так над простим, мирним життям славних городян. Якщо справді Роза тебе не кохає, то це ж не її вина. А ти такий розгніваний, такий лихий.

— Ти маєш рацію,— сказав Райнгольд,— така вже моя дурна вдача, досить мене образити, і я лементую, наче розмазана дитина. Щоб ти знав, я освідчувався Розі в коханні і говорив про згоду її батька. У неї бризнули сльози з очей, її рука затремтіла в моїй. Одвернувши обличчя, вона прошепотіла: «Я мушу скоритись батьковій волі». І цього було досить. Може, милий Фрідріху, моя злість тобі скаже, що боротьба за Розу — це самообман, який мені приготували мої збаламучені почуття. Коли я закінчив її портрет, то заспокоївся в душі, немов би Роза стала тепер портретом, а портрет справжньою Розою. Жалюгідне ремесло стало мені осоружне, а коли вже треба було зважитись на простацьке життя з одруженням та вступом у майстри, то мені видалося, наче мене хочуть посадити у в'язницю й міцно закути в кайдани. Та й як може цей янгол небесний, якого я ношу в серці, стати мою дружиною. Ні! У вічній юності, в розповні урочої краси повинна вона пишатися в картинах, які створить мій натхненний дух. Ох, як я прагну до цього! І як би я міг зрадити божественне мистецтво! Скоро знову скупаюсь я в твоїх гарячих пахощах, чудесна країно, вітчизно всіх мистецтв!

Друзі дійшли до того місця, де дорога, якою думав їхати Райнгольд, повертала ліворуч.

— Тут ми розлучимось,— сказав Райнгольд, довго й міцно пригортаючи Фрідріха до своїх грудей. Потому скочив на коня й помчав геть.

Мовчки дивився Фрідріх йому вслід, а потім, охоплений найдивнішим почуттям, почимчикував додому.

На другий день майстер Мартін у похмурому мовчанні працював коло бочки для біскупа Бамберзького, і Фрідріх, що лише тепер відчув гіркоту розлуки з Райнгольдом, також не міг здобути й на слово, а не то на пісню. Нарешті кинув Мартін довбешку, схрестив руки і сказав тихим голосом:

— Райнгольд теж пішов від нас. Виходить, він знакомитий маляр і добре пошив мене в дурні зі своїм бондарством. Якби ж знаття, хто це такий, коли він із тобою прийшов у мій дім і так добре почав працювати, то я б йому одразу показав на двері. Таке одверте, чесне обличчя і стільки брехні та ошуканства всередині. Ну що ж, його нема, то хоч ти будь вірний і відданий мені й нашому ремеслу. Хтозна, може, якимось ти й ближчий до мене станеш. Якщо вийдеш на доброго майстра і Роза тебе покохає... ну, ти розумієш мене, постарайся запобігти в неї ласки.

Він знову взяв довбешку в руки й почав жваво працювати далі. Фрідріх і сам не знав, чого це Мартінові слова аж душу йому роздирають, якийсь дивний страх поймав його і затьмарив світлечко надії. Роза після довгої відсутності вперше знову зайшла до майстерні, але глибоко замислена і, як Фрідріх на свій великий жаль помітив, із заплаканими очима. «Вона плакала за ним, вона його таки міцно кохає»,— говорило щось у ньому, і він не міг очей відвести від тої, яку невмовно кохав.

Велика бочка була готова, зроблена добре, і тільки тепер майстер Мартін, оглядаючи її, знову став веселий і вдоволений.

— Еге ж, синку,— сказав він, поплескуючи його по плечі,— еге ж, синку, хай так і буде, і коли тобі пощастить осягти її прихильність та зробити добру бочку,

то будеш моїм зятем. Ну, а тоді зможеш вступити до шляхетного цеху мейстерзингерів і великої шани зажити.

Тепер у майстра Мартіна роботи було навал, і тому він мусив найняти ще двох челядників, роботящих, але брутальних парубків, геть зіпсованих довгими мандрами. Замість колишніх лагідних веселих розмов пішли тепер у Мартіновій майстерні масні жарти, замість Райнгольдових і Фрідріхових ніжних співів — безцепні пісні. Роза уникала майстерні, тому Фрідріх бачив її рідко й лише мимохідь. І коли він тужно, похмуро дивився на неї, коли зітхав: «Ах, кохана Розо, як би мені знову хотілося поговорити з вами, чому ви тепер не такі привітні, як тоді, коли Райнгольд був із нами?» — то вона соромливо опускала очі долу й шепотіла: «Ви хочете щось мені сказати, любий Фрідріху?» І нерухомо, неспроможний на жодне слово, стояв тоді Фрідріх, і щаслива мить минала швидко, наче блискавка, що спалахне присмерком і зникне, ледве її помітиш.

Майстер Мартін стояв тепер на тому, що Фрідріх повинен розпочати працю над зразковою бочкою. Він сам вибрав для нього найкращих, чистих, без найменшої жилки чи смужки, дубових дощок, які вже понад п'ять років лежали сховані. Ніхто не повинен був помагати Фрідріхові, крім старого Валентина. А тим часом, коли бідолашний Фрідріх через брутальних челядників уже й раніше став почувати до бондарського ремесла все більшу й більшу огиду, то тепер аж горло йому стискалося на саму думку, що зразкова бочка назавжди вирішить його долю. Дивний страх, що виник у ньому саме тоді, як майстер Мартін хвалив його вірність і прихильність до ремесла, в жахливий спосіб усе зростав. Він тепер знав, що ганебно загине біля ремесла, яке глибоко осоружне його душі, вщерть

сповненій любов'ю до мистецтва. Райнгольд, Розин портрет не виходили йому з голови. Але і його мистецтво знову засяло перед ним в усій своїй величі. Часто, коли в майстерні охоплював його пекучий сором, що він таку жалюгідну працю виконує, то, пославшись на хворість, він утікав до церкви святого Зебальда і там годинами розглядав предивний монумент Петера Фішера й волав захоплено:

— О боже небесний! Такий твір задумати й виконати... Чи є що прекрасніше в світі?

І коли вертався до своїх обручів та клепок, знаючи, що тільки в такий спосіб пощастить здобути Розу, то йому здавалося, ніби пекучі пазури впинаються в закривавлене його серце і він, безпорадний, мусить загинути в страшних тортурах. У сні часто приходив до нього Райнгольд, що приносив йому дивні начерки мистецьких скульптур, на яких Роза виступала в найчудесніших поставах то з квітами, то з крилатими янголами. Але чогось там бракувало, і він помітив, що Райнгольд забув наділити Розу серцем, яке він тепер і домалює. Потім йому видалось, ніби і квіти, і листя — все почало рухатись і співати, дихаючи солодкими пахощами, шляхетні метали показували йому в своїй блискучій поверхні Розин образ, і він у тужливій знеможі простягнув руки до коханої. Тоді образ її зник, немов у густому тумані, і вже сама вона, уроча Роза, сповнена блаженної жаги, пригортає його до укоханих грудей.

Все дужче пригнічувала його жахлива бондарська робота, і він почав шукати розради й допомоги в колишнього свого майстра Йоганнеса Гольцшуера. Той дозволив, щоб Фрідріх у його майстерні розпочав невеличку роботу, яку сам задумав і на яку довго відкладав зароблені в майстра Мартіна гроші, щоб купити потрібне золото й срібло. Отак і вийшло, що Фрідріх

майже не працював у майстерні, відмовляючись важкою хворістю, і йому легко йняли віри, дивлячись на його бліде, як у мерця, обличчя. Так минали місяці, а його зразкова робота, двофудерна бочка з місця ані руш. Майстер Мартін вилаяв його, що він навіть не робить того, що подужає, і Фрідріхові довелося знову піти до осоружної майстерні та взяти в руки набивачку.

І ось, коли він отак працював, підійшов майстер Мартін і почав розглядати обстругані клепки. Раптом він спаленів і крикнув:

— Що це таке? Фрідріху, що це за робота! Це робив клепки челядник, що хоче стати майстром, чи, може, незугарний учень, що три дні як понюхав майстерні? Фрідріху, схаменися! Дідько в тобі сидить чи хто, що ти так партачиш! Мій найкращий дуб! Зразкова бочка! Ех, ти, безглузда незграбо!

Змучений пекельними тортурами, що палали в ньому, Фрідріх не міг довше витримати. Він кинув інструмент далеко від себе і крикнув:

— Майстре! Тепер усьому край! Ні, хоч би довелося мені накласти головою, хоч би я навіть загинув, а не можу більше, не можу більше працювати в цьому паскудному ремеслі, коли нездоланна сила тягне мене до мого чудесного мистецтва. Ах, я невимовно кохаю вашу Розу, так, як ніхто в світі не зможе кохати. Тільки заради неї взявся я до цієї ненависної роботи. Тепер я втертяв її, знаю і скоро, може, загину з туги за нею, але інакше не можу, я вертаюся назад до свого чудесного мистецтва, до свого шановного старого майстра Йоганнеса Гольцшуера, якого я ганебне покинув.

Очі майстрові Мартінові блиснули, як запалені свічки. Ледве спромігшись на слово з люті, він гримнув:

— Що? І ти також? Ошуканство й брехня? Пошити

мене в дурні? Ганебне ремесло? Бондарство! Геть з моїх очей, безецний хлопе! Геть від мене!

І майстер Мартін схопив бідолашного Фрідріха за плечі та й виштовхнув із майстерні. Глузливий регіт брутальних челядників та учнів пролунав услід за ним.

А старий Валентин склав руки, подивився замислено перед собою і сказав:

— А я й помітив, що хлопчина мав щось вище на думці, ніж наші кухви.

Пані Марта дуже плакала, а її хлоп'ята й собі голосили за Фрідріхом, що так приязно грався з ними і не раз приносив їм смачні лагоминки.

ЗАКІНЧЕННЯ

Як не гнівався майстер Мартін на Райнгольда та Фрідріха, проте мусив признатися сам собі, що з ними зникла з майстерні і радість, і веселощі. Нові челядники викликали в ньому тільки гнів, досаду, роздратування. Про кожну дрібницю він мусив дбати сам і багато докладав зусиль та праці, коли хотів, щоб хоч найменша робота була виконана так, як він замислив. Зовсім пригнічений денними турботами, він часто зітхав:

— Ах, Райнгольде! Ах, Фрідріху, коли б ви мене так не підманули, то досі були б із вас добрі бондарі! — Дійшло до того, що він часто вагався, чи не зачинити зовсім майстерню.

У такому похмурому настрої сидів він одного вечора в себе дома, коли раптом, зовсім несподівано, зайшли до нього пан Якоб Паумгартнер, а з ним майстер Йоганнес Гольцшуер. Майстер Мартін одразу втямив, що мова тепер ітиме про Фрідріха, і таки й справді пан Паумгартнер дуже скоро заговорив про нього, а майстер Гольцшуер зразу почав якомога вихвалити юнака.

Він, мовляв, певний, що з такою ретельністю, з таким хистом Фрідріх буде не тільки знакомитий злотник, але й прекрасний ливарник, що піде стежкою Петера Фішера.

Тоді пан Паумгартнер почав міцно шпетити майстра Мартіна за його негідний учинок, через який так страждає бідолашний челядник, і обидва стали наполягати, щоб він, коли Фрідріх стане вмiлим майстром свого діла, віддав за нього Розу, якщо вона покохає Фрідріха, цілком закоханого в неї.

Майстер Мартін дав обом висловитися, потім ізняв свою шапочку і сказав усміхаючись:

— Ви, дорогі панове, дуже заступаетесь за челядника, який найганебніше пошив мене в дурні. Але я йому вибачаю, проте не вимагайте від мене, щоб я змінив свою тверду постанову. Про Розу жодної мови тепер не може бути.

Ту хвилину увійшла в кімнату Роза, бліда як смерть, із заплаканими очима, й мовчки поставила на стіл келихи та вино.

— Ну тоді,— почав пан Гольцшуер,— тоді, я мушу послухатися Фрідріха й відпустити його, бо він хоче назавжди покинути свою батьківщину. У мене він виконав одну чудесну річ і бажає, коли ви, дорогий майстре, дозволите, презентувати її вашій Розі на спомин. Спогляньте лиш.

І майстер Гольцшуер вийняв надзвичайно майстерно зроблений невеличкий срібний келих і подав майстрові Мартіну, а той, вельми полюбляючи коштовне начиння, взяв його й задоволено почав з усіх боків оглядати.

Справді таки, чи й можна було побачити чудеснішу срібну річ, як той невеличкий келих. Ніжні китиці виноградного листя спліталися накіл із трояндами, з троянд, з ледь розпуклих пуп'янків виглядали чарів-

ні янголи, а всередині, на позолоченому дні, викарбувані були янголи, ніжно сплетені руками. Коли ж наливати в келих чистого вина, то здавалось, ніби янголи, любо граючись, пірнали то вниз, то вгору.

— Келих,— сказав майстер Мартін,— таки справді зроблено пречудесно, і я б охоче взяв його, якби Фрідріх віддав за подвійну ціну щирим золотом.

Сказавши так, майстер Мартін наповнив келих і підніс його до вуст.

Нараз відчинились тихо двері, і ввійшов Фрідріх. На його блідому обличчі лежав вираз невимовного болю, що його наклало передчуття вічної розлуки з найкоханішою в світі.

Як побачила його Роза, то скрикнула нестямним голосом:

— О мій найкоханіший Фрідріху! — І майже непритомна впала йому на груди.

Майстер Мартін поставив келих і, побачивши Розу в Фрідріхових обіймах, витріщив очі, ніби вгледів примару. Тоді мовчки знову взяв келиха й подивився всередину. А потім схопився зі стільця і вигукнув:

— Розо, Розо, чи ти кохаєш Фрідріха?

— Ах,— прошепотіла Роза,— ах, я не можу більше критися з моїм коханням, я люблю його як своє життя, серце мені мало не розірвалося, коли ви його вигнали.

— Ну, то обійми свою наречену, Фрідріху! Так, так, свою наречену! — скрикнув майстер Мартін.

Паумгартнер і Гольцшуер глянули на нього, геть збентежені з такого дива, але майстер Мартін сказав далі, тримаючи келих у руках:

— О боже святий, хіба ж не так усе сталося, як стара напропорочила? «Близкучу хатку принесе він, в ній буде хвиль іскристих вир, і світлі янголи у грі веселій втішатимуть твій зір... А хто ту хатку в золотій оздобі

до тебе принесе, то знай, тобі він стане до вподоби, його до серця пригортай, про волю батькову не дбай,— це твій коханий буде, наречений». О, я заплішений дурень! Хіба ж це не блискуча хатка, не янголи й жених? Гай-гай, панове, тепер усе гаразд, усе гаразд, жениха знайдено!

Хто може збагнути Фрідріхові почуття? Якщо кому снівся коли поганий сон, буцім лежить він у глибокій темній могилі, аж раптом прокинувся, а навкруги ясний весінній день, повний пахоців, сонця й співу, і прийшла до нього найкоханіша в світі, і обійняла його, а він дивиться в небо її блакитних очей,— якщо з ким траплялось таке, той може зрозуміти, що почував Фрідріх, той може збагнути його неймовірне блаженство. Неспроможний сказати й слова, він міцно держав Розу в обіймах, наче ніколи не хотів її пустити, аж поки сама вона тихенько не звільнилась і не підвела його до батька.

І тоді Фрідріх скрикнув:

— О мій дорогий майстре! Невже це правда? Ви даєте Розу мені за дружину, і я можу вернутися до свого мистецтва?

— Так, так,— сказав майстер Мартін,— повір мені! Хіба ж я можу інакше вчинити, коли в тобі здійснюється пророцтво старої бабусі. Кидай тепер свою зразкову бочку.

Тоді Фрідріх замислився, увесь прояснівши зі щастя, і сказав:

— Ні, дорогий майстре, раз вам так приємно, то я радо візьмусь тепер до славної бочки, закінчу свою останню бондарську роботу і вернуся назад до ливарної печі.

— О мій добрий, любий сину! — скрикнув Мартін, і очі його засвітилися з радості.— Так виконай свою зразкову роботу, а там і весілля буде.

Фрідріх чесно додержав слова. Він закінчив свою двофудерну бочку, і всі майстри ознайомили, що кращої нелегко виготовити. Майстер Мартін у душі був дуже радий і подумав, що й зятя кращого бог не міг би йому послати.

Нарешті настав і день весілля. Фрідріхова зразкова бочка, наповнена шляхетним вином і прикрашена квітами, була поставлена в сінях. Прийшли зі своїми дружинами всі майстри-бондарського цеху, на чолі з радником Якобом Паумгартнером, а за ними слідом і злотник. Весільний поїзд мав саме рушати до церкви святого Зебальда, де молоді повинні були брати шлюб, коли це засурмили сурми і перед Мартіновим домом заіржали й затупотіли коні. Майстер Мартін поспішив до наріжного вікна. Перед будинком зупинився пан Гайнріх фон Шпангенберг у розкішних святкових шатах, а кілька ступнів позад нього на баскому огирі прекрасний лицар із блискучим мечем при боці, з високим барвистим пір'ям на береті. Поруч із лицарем побачив Мартін на диво прекрасну даму в таких же самих розкішних шатах, на білому як сніг коні. А навколо їх пажі й служники в строкатім блискучім убранні.

Сурми замовкли, і старий пан фон Шпангенберг голосно гукнув:

— Агов, майстре Мартіне, не заради вашої винарні, не заради ваших дукатів прийшов я сюди, а прибув я на Розине весілля. Чи пустите мене, дорогий майстре?

Майстер Мартін, добре пам'ятаючи свої слова, трохи засоромився й поспішив униз привітати панів. Старий зліз із коня і, вітаючись, увійшов у дім. Підскочили пажі, і на їхніх руках дама злізла з коня, лицар дав їй руку, і вони пішли вслід за старим. Але щойно майстер Мартін глянув на юного лицаря, то аж сахнувся три ступні назад, сплеснув руками й заволав:

— Боже-світе! Конрад!

Лицар промовив усміхаючись:

— Так, дорогий майстре, це я, ваш челядник Конрад. Пробачте лише мені вашу рану, яку я вам завдав. Власне, дорогий майстре, я мусив би був вас убити, ви, мабуть, і самі розумієте, але все вийшло інакше.

Майстер Мартін, геть збентежений, відповів, що все-таки краще, що його не вбито, а на маленьку подряпину він і зовсім не зважає.

А коли Мартін із новими гостями ввійшов до кімнати, де з весільчанами сиділи молодий і молода, всі здивувалися й потішились, побачивши прекрасну даму, що крапля в краплю була схожа на молоду, неначе сестра-близнючка.

Лицар із шляхетною чемністю наблизився до нареченої і промовив:

— Дозвольте, люба Розо, побути Конрадові на вашім весіллі. Сподіваюсь, ви не сердитесь більше на шаленого, несамовитого челядника, який мало не вчинив вам великого горя?

Коли ж тепер молоді і майстер Мартін, украй здивовані й збентежені, ззиралися один на одного, старий пан фон Шпангенберг промовив:

— Ну, ну, я бачу — треба мені все вам розтлумачити. Це мій син Конрад, а це, як бачите, його люба дружина, що зветься Роза, як і ваша мила наречена. Пригадайте, майстре Мартіне, нашу розмову. Коли я вас запитав, чи видали б ви за мого сина свою Розу, я мав на це особливі підстави. Хлопець мов божевільний закохався був у вашу Розу: він примусив мене відкинути всі церемонії, і я пішов у свати. Та коли я сказав йому, як зневажливо спровадили ви мене, він у зовсім божевільний спосіб проліз до вас, як бондар, щоб заслужити Розину прихильність і викрасти її у вас.

Ну, а ви його вилікували ломакою по спині. Дяка вам за це, бо він знайшов шляхетну панну, яка, зрештою, і була його Роза і яку він від самого початку носив у своєму серці.

Дама тим часом мило й лагідно привітала наречену і повісила їй на шийо багате намисто з перлів як весільний подарунок.

— Дивись, кохана Розо,— промовила вона далі, відділяючи зовсім сухий букетик від свіжих квітів, що ясніли на її грудях,— дивись, кохана Розо, це ті квіти, які ти дала моєму Конрадові в нагороду за перемогу. Пильно зберігав він їх, поки не побачив мене і не презентував їх мені. Не сердься за це.

Роза, вся почервонівши, засоромлено спустила очі й сказала:

— Ах, шляхетна пані, як ви можете таке говорити. Хіба ж би міг лицар покохати мене, просту дівчину? Тільки *ви* були його коханням, і тому, що я так звуся Роза і, як усі тут кажуть, трохи схожа на вас, він і хотів був свататись до мене, але тільки вас маючи на думці.

Уже вдруге весільний поїзд мав вирушати до церкви, коли увійшов ще один юнак, зодягнений на італійський кшталт у чорний оксамит із прегарним мереживним комірцем та багатим золотим ланцюгом на шийо.

— О, Райнгольде, мій Райнгольде! — заволав Фрідріх і кинувся йому на груди.

Також і наречсна, і майстер Мартін гукали та ойкали:

— Райнгольд, наш славний Райнгольд приїхав!

— Хіба ж я не казав тобі,— промовив Райнгольд, гаряче обіймаючи Фрідріха,— хіба ж я не казав тобі мій щирий друже, що для тебе все може скінчитись щасливо? Дозволь мені вкупі з тобою відсвяткувати твоє весілля; здалеку приїхав я заради цього, а на віку

своєму домі одю картину, яку
я тебе.

жників, і ті внесли велику картину
в золотій рамі, де зображені були майстер
всїєї майстерні та його челядники Райн-
Фрідріх і Конрад, що працюють над великою
роботою, а прекрасна Роза саме входить до майстерні.
Всі дивом дивувалися, як правдиво, якими розкіш-
ними барвами був намальований той майстерний твір.

— Ну,— сказав Фрідріх усміхаючись,— оце, мабуть,
твій найвщий взірець бондарського ремесла? Мій
стоїть отам у сїнях, але незабаром і я створю щось
краще.

— Я знаю все,— сказав Райнгольд,— і вважаю, що
ти щасливий. Держись міцно свого мистецтва, яке
значно краще може єднатися з домашнім життям, ніж
моє.

На весільній учті Фрідріх сидів між двома Розами,
а насупроти нього майстер Мартін між Райнгольдом
і Конрадом. Тоді пан Паумгаотнер наповнив Фрідрі-
хів келих по вінця шляхетним вином і випив за здо-
ров'я майстра Мартіна та його славних челядників.
Потім келих пішов обходом. Перше випив шляхетний
юнкер Гайнріх фон Шпангенберг, а тоді вже і всі ша-
ховні майстри, що сиділи за столом, випили за здо-
ров'я майстра Мартіна та його славних челядників.

